T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

YUGOSLAVYA'NIN DAĞILMA SÜRECİNDE KOSOVA SORUNU (1980-1995)

AMİR JAKUPİ

TEZ DANIŞMANI
Yrd. Doç. Dr. Kader ÖZLEM

EDİRNE 2017

ÖZET

YUGOSLAVYA'NIN DAĞILMA SÜRECİNDE KOSOVA SORUNU (1980-1995)

1980'li yıllarda Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti (YSFC) içindeki Kosova Özerk Bölgesi'nin statüsü sorunu, Yugoslavya Komünist Partisi'nde (YKP) yapılan tartışmaların ana konusu olmuştur. 1981'deki öğrenci gösterilerinin meydana gelmesi YSFC içinde ve dışında konuşulan bir olay haline gelirken aynı zamanda Kosova sorununun uluslararası bir kimlik kazanmasına neden olmuştur. Sırbistan, YSFC içindeki avantajlı konumunu kullanarak 1974 yılı Anayasası ile verilen Kosova'nın özerklik statüsünü 27 Eylül 1990'da kaldırmayı başarmıştır. 1980'ler YSFC'nin zayıf yönlerini diğer bir deyişle federal makamların YSFC'nin içinde başlayan ayaklanmaları durdurmak için fazla güçsüz olduğunu ortaya çıkarmıştır. Kosova özerkliğinin kaldırdıktan sonraki 1990-1995 yıllarını kapsayan dönemde Kosova'daki sivil direniş incelenmektedir.

Bu tezin amacı Yugoslavya'nın dağılma sürecindeki en önemli konu başlıklarından biri olarak bilinen Kosova sorununu incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kosova, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti, Sırbistan, Arnavutlar, Gösteriler.

ABSTRACT

THE PROBLEM OF KOSOVO IN THE COLLAPSING PROCESS OF YUGOSLAVIA (1980-1995)

The issue of the status of the Autonomous Province of Kosovo within the Federal Socialist Republic of Yugoslavia (FSRY) during the 1980s became the main topic in the debates within the Communist Party of Yugoslavia. The outbreak of student demonstrations in 1981 became a much-discussed incident both inside and outside of FSRY, and in the meanwhile, the Kosovo problems internationalization has been the reason for developing its identity. Serbia by using its favourable position inside the FSRY, on September 27th 1990 achieved to abolish the autonomy that was given to Kosovo with the Constitution of 1974. The 1980s showed up the weaknesseses that FSRY had, in other words federal authorities had been unable to stop the outbreak of riots inside the FSRY. The period of 1990-1995, after the withdrawal of the Kosovo autonomy, examines the civil resistance in Kosovo.

The purpose of this thesis is to examine the problem of Kosovo, which is known as one of the most important topics during the Yugoslavia's collapsing process.

Keywords: Kosovo, Socialist Federal Republic of Yugoslavia, Serbia, Albanians, Demonstrations.

ÖNSÖZ

İkinci Dünya Savaşı sona erdikten sonra Kosova, Arnavut halkının tarihindeki ulusal meselenin çözülememiş en büyük sorunlarından biri olarak kalmıştır. 1946'da Yugoslavya Federasyonu'nun kurulmasıyla Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti (YSFC) sistemi içinde Arnavutlar bir dizi sorunla karşılaşmıştır. Sırplar, Hırvatlar, Slovenler, Makedonlar, Karadağlılar ve Boşnaklar gibi ulusları YSFC içinde kendi cumhuriyetlerini kurmuşlardır. YSFC'deki yaklaşık 3 milyonluk Arnavut nüfus, Sırbistan (Preşevo Vadisi), Kosova, Batı Makedonya ve Karadağ'da yaşamıştır. Arnavut nüfusu, Makedonlara kıyasla daha fazla olmasına rağmen, Arnavutlar Yugoslavya'da kendi cumhuriyetlerini kurmayı sağlayamamıştır. Yugoslavya Arnavutları açısından tek olumlu gelişme, YSFC'nin 1974 yılı Anayasası ile Kosova'ya tam özerkliğin tanınması olmuştur.

1980-1989 yılları arasında Arnavut halkı ve Kosova kurumları 1974 yılı Anayasası ile Kosova'ya tanınan özerkliği korumaya çalışmışlardır. Bu yıllar arasında milliyetçilik yükselmiş, Sırp devlet ve federal makamlarının yardımıyla Kosova'nın özerkliği kaldırılmıştır. Arnavutlarca Kosova'nın özerkliğini korumak için ülke genelinde birçok gösteri düzenlemesine rağmen, 1989'da başlayan süreçle Sırbistan tarafından yasa dışı bir şekilde Kosova'nın özerkliğine son verilmiştir. Bu uygulamaya karşı ne YSFC'deki cumhuriyetler ne de uluslararası toplum tarafından büyük bir tepki gösterilmiştir.

Sırbistan'ın Kosova'nın özerkliğini kaldırmasından sonra, Kosova Özerk Bölgesi Meclisi milletvekilleri, 2 Temmuz 1990'da yapılan bir açıklamayla YSFC içinde bir Kosova Cumhuriyeti ilan etmişlerdir. Ancak Kosova milletvekilleri tarafından meşru bir şekilde yapılan Kosova Cumhuriyeti'nin ilanı, ulusal ve uluslararası toplumun desteğini alamamıştır. YSFC'nin dağılma süreci sırasında da Kosova Sırbistan'ın iç meselesi olarak kabul edilmiştir. Bu süreçte Kosovalı Arnavutların Kosova Cumhuriyeti'nin uluslararası toplum tarafından tanınması çabaları başarısız olmuştur.

Hiçbir çalışma kusursuz ve tam anlamıyla bitmiş değildir. Çalışmadaki bütün hatalar doğal olarak tarafıma aittir. Kosova'nın Yugoslavya'nın dağılması sürecinde nasıl bir tarihsel dönem geçirdiğini incelemeye çalıştığımız bu tezde, özellikle 1995 Dayton Anlaşması sonrasına, dönem sınırlaması nedeniyle yer verilememiştir. Kanaatimizce 1980-1995 yılları arası dönem tetkik edilmeden 1999 sonrası gelişmeleri değerlendirmek mümkün değildir. Bu nedenle tarafımızca dönem aralığı olarak 1980-1995 yıllarını seçme yoluna gidilmiştir.

Bu bilimsel çalışma sırasında bana verdiği destek için aileme özellikle teşekkür ederim. Yabancı uyruklu bir öğrenci olarak eğitim aldığım Türkiye'de karşılaştığım sorunlarda bana yardımcı ve yaşadığım dil sorunlarına karşı tezin yazımı sürecinde yol gösteren danışmanım Yrd. Doç. Dr. Kader Özlem'e teşekkürü bir borç bilirim. Bununla birlikte, Slovenya Cumhuriyeti arşiv kaynaklarını tarama sırasında bana yardım ettiği için Makedonya Cumhuriyeti arşivi eski Müdür yardımcısı Sn. Qerim Lita'ya teşekkür ederim. Ayrıca son olarak bana Türkiye'de eğitim imkânı sunan Türkiye Bursları Programı'na teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET……..…i

ABSTRACT……..……..….ii

ÖNSÖZ……...…….....iii

İÇİNDEKİLER…….…...V

KISALTMALAR…….…..viii

GİRİŞ..…….....1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. YUGOSLAVYA FEDERAL HALK CUMHURİYETİ'NDE KOSOVA'NIN HUKUKİ STATÜSÜ……...…….……..……4

1.1. Kosova Özerk Bölgesi'nin Kurulması 4

1.2. Sırp Baskısı Altında Kosova 7

1.2.1. YFHC'nin 1946 Anayasasında Kosova'nın Statüsü..... 11

1.3. Cumhuriyet İçin İlk Talepler..... 12

1.3.1. 1968 Yılı Gösterileri 16

1.4. Kosova'da Özerkliğin Genişletilmesi (1974 Anayasası) 17

İKİNCİ BÖLÜM

2. 1981'DEKİ KOSOVA ÖĞRENCİ GÖSTERİLERİ.....22

2.1. Tito'nun Ölümü Sonrasında Kosova'nın Durumu ve Artan Gerginlik..... 22

2.2. 1981'deki Kosova Öğrenci Gösterileri..... 23

2.2.1. Kosova'daki Siyasi Tasfiyeler..... 27

2.3. 1981 Gösterilerine Yönelik Arnavutluk'un Politikası..... 31

2.4. 1980-1989 Arası Döneminde Demografik ve Ekonomik Açıdan Kosova'nın Durumu..... 34

2.5. Sırp Milliyetçiliğinin Yükselişi 38

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KOSOVA'NIN ÖZERKLİĞİNİN KALDIRILMASI……..……44

3.1. Anayasal Değişiklikler Üzerindeki Tartışmalar 44

3.2. Trepça'daki Madencilerin Grevi 49

3.3. Kosova'nın Özerkliğinin Tamamen Kaldırılması 53

3.4. 1990'da Kosova'daki Arnavut-Sırp Gerginliği 55

3.5. Kosova'daki "Olağanüstü Önlemler" Neticesinde Yapılan İdari Değişiklikler 57

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. KOSOVA'DAKİ SİVİL DİRENİŞ……..……..61

4.1. Kosova Demokratik Birliği'nin Oluşumu 61

4.2. Kosovalı Arnavutların Cumhuriyeti İlanı..... 64

4.3. Kosova'daki Eğitim Sorunu 67

4.4. Rugova'nın Sivil Direnişi..... 71

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. KOSOVA SORUNUNA ULUSLARARASI BOYUT KAZANDIRILMASI GİRİŞİMLERİ……...……..78

5.1. Kosova Sorununun Uluslararası Hale Gelme Süreci..... 78

5.2. Kosova Sorununa Uluslararası Boyut Kazandıran Girişimler..... 81

5.2.1. Lahey Konferansı'nda Kosova Sorunu..... 82

5.2.2. Londra Konferansı'nda Kosova Sorunu..... 84

5.2.3. Cenevre Görüşmeleri'nde Kosova Sorunu 86

5.2.4. Dayton Anlaşması'nda Kosova Sorunu..... 88

SONUÇ……...…...90

KAYNAKÇA…….……..…..…..93

EKLER……..……....……..101

KISALTMALAR

A.g.e.: Adı geçen eser

A.g.m.: Adı geçen makale

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AP: Avrupa Parlamentosu

ASHC: Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyeti

AT: Avrupa Topluluğu

BM: Birleşmiş Milletler

DGY: Devlet Güvenlik Yönetimi (UDB - Uprava Drzavne Bezbednosti)

KDB: Kosova Demokratik Birliği

KKB: Kosova Komünist Birliği

MK: Merkez Konseyi

SHC: Sırbistan Halk Cumhuriyeti

SSC: Sırbistan Sosyalist Cumhuriyeti

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

UKOAK: Ulusal Kurtuluş Ordusu Antifaşist Konseyi (AVNOJ - Antifašističko Vijeće Narodnog Oslobođenja Jugoslavije)

YFHC: Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti

YKB: Yugoslavya Komünist Birliği

YKP: Yugoslavya Komünist Partisi

YSFC: Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti

GİRİŞ

Kosova sorunu, İkinci Dünya Savaşı sırasında Yugoslavya Federasyonu'nun kurulmasıyla ortaya çıkmış ve 1991'de yapılan Lahey Konferansı'nda YSFC'yi yok etme kararı verilene kadar tartışılmıştır. Yugoslavya Federasyonu'nun var olduğu tüm yıllar boyunca, Kosova halkı kendi cumhuriyetini ilan etmeye ve Sırbistan'dan ayrılmaya çalışmıştır. Kosova, Yugoslavya Federasyonu'nun içindeki en yüksek statüsünü 1974 Anayasası'yla kazanmış ve doğrudan YSFC Federal Meclisi'ne kendi temsilcisini de göndermiştir. Ancak 1974 anayasa değişiklikleri YSFC'deki Arnavutlarla Sırplar arasında görüş ayrılıklarına neden olmuştur. Arnavutlar, 1974 Anayasası'yla kazandığı tam özerkliği Kosova'yı cumhuriyet yapmaya doğru bir adım olarak görmüşlerdir. Sırplar ise bunu Sırp halkına karşı bir saldırı olarak kabul etmiştir. Bu durum Kosova konusunu Arnavutlar ve Sırplar arasında sıfır toplamlı bir denkleme dönüştürmüştür.

Sırplarla Arnavutlar arasındaki en büyük çatışmalar 1981 yılında öğrenci gösterilerinin yaşanmasından sonra başlamış ve 1990'da Kosova özerkliğinin kaldırılmasıyla sona ermiştir. Bu süre içerisinde Arnavutlar tarafından birçok gösteri düzenlenmiş, bu gösterilerde Kosova'daki Sırp baskısının durdurulması ve Arnavutlara YSFC içinde kendi cumhuriyetini kurma hakkının verilmesi istenmiştir. Ancak Yugoslavya makamları Arnavutların taleplerini dikkate almamış, bunun yerine 1990 yılında Kosova'nın tam özerkliğini kaldırmışlardır. Kosova'nın özerkliği kaldırıldıktan sonra, Arnavutlar 1990'dan 1995'e kadar İbrahim Rugova liderliğindeki sivil direnişlerini başlatmışlardır.

Tezin amacı, Yugoslavya'da sorun haline gelmeye başlayan Kosova konusunun 1980-1995 yılları arası dönemde hangi evrelerden geçtiğini analiz etmektir. Söz konusu dönemin seçilmesindeki ana husus, Kosova meselesine ilişkin YSFC lideri Tito'nun 1980'deki ölümünden 1995'e kadar süren Kosova konusunun somut bir şekilde gündeme geldiği sürecin literatürde yeterince yer bulamamış olmasıdır. Çalışmada metodolojik açıdan süreç analizi yapılırken, belirtilen döneme ilişkin Makedonya ve Slovenya'da bulunan Yugoslavya devlet arşiv belgelerinden yararlanılmıştır. Konuyla ilgili Arnavutça, Sırpça, Türkçe ve İngilizce inceleme

eserlerine de sıklıkla başvuruda bulunulmuştur. Yugoslavya Federasyonu içindeki Kosova sorunu hakkında farklı veriler bulunmaktadır. Arnavut kaynakları, 1990 yılında ilan edilen Kosova Cumhuriyeti'ni tanımaktadır. Sırp kaynakları ise Arnavutların kendi cumhuriyetini kurma çabalarını Yugoslavya Federasyonu ve Sırp halkına karşı eylemler olarak değerlendirmeleri nedeniyle söz konusu Kosova Cumhuriyeti'ni tanımamaktadır. Ayrıca Sırp ve eski Yugoslavya Federasyonu cumhuriyetlerinin kaynakları 1981 yılı Kosova öğrenci gösterilerini, karşı devrimci ve irredantist olarak sunmuşlardır.

Bu tezin önemi Yugoslavya meselesinin belli bir sorununa odaklamasından kaynaklanmaktadır. Öyle ki Yugoslavya'nın dağılma sürecinde Kosova sorununu ele alan çalışma, Tito'nun ölümünden Dayton Anlaşması'nın imzalandığı 1995 yılına kadar olan yaklaşık 15 yıllık dönemi içermektedir. Bu bağlamda dönem incelemesi olarak belli bir zaman dilimini kapsamaktadır. Bununla birlikte, Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK)'na ait lisansüstü tezlere ilişkin tarafımızca yapılan katalog taramasında Kosova sorununun bu zaman dilimini esas alan bir çalışmanın olmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle çalışma özgün bir kimliğe sahiptir.

Bu bağlamda tezin analitik yapısı beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra Yugoslavya Halk Federal Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla Kosova sorununun ortaya çıkmasından bahsedilmektedir. İkinci bölümde ise 1981-1989 yıllarında Kosova'da yaşanan öğrenci gösterileri, nüfus verileri ve ekonomik durum irdelenmiştir. Üçüncü bölümde 1989'daki anayasal değişiklikler, Trepça'daki madenci grevi, Kosova'nın özerkliğinin kaldırılması ve Arnavut-Sırp gerginlikleri yer almıştır. 1990-1995 yılları sırasında Kosova'daki siyasi gelişmeler ise dördüncü bölümde bulunmaktadır. Dördüncü bölümde Kosova Demokrat Birliği'nin (KDB) kuruluşu, Kosova'nın sivil direnişi ve Kosovalı Arnavutlar tarafından cumhuriyetin ilanı ve Kosova'nın müfredat sorunu incelenecektir. Beşinci bölümde ise Kosova sorununun uluslararasılaşması ve YSFC'nin yıkımının alt yapısını hazırlayan uluslararası konferansların düzenlemesi (Lahey, Londra, Cenevre ve Dayton Konferansı) yer almaktadır. Bu konferanslarda Kosova temsil edilmemesine rağmen, bu soruna özel önem gösterilmiş ve Kosova

konusu uluslararası bir boyut kazanmaya başlamıştır. Belirtilen bölümlerin ışığında çalışma genel bir sonuca bağlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. YUGOSLAVYA FEDERAL HALK CUMHURİYETİ'NDE KOSOVA'NIN HUKUKİ STATÜSÜ

Çalışmanın bu bölümünde 1945-1979 yılları arası Kosova'da özerkliğin kurulması ele alınmıştır. Kosova, 1945 yılında Sırbistan'ın özerk bir parçası olmuştur. Kosovalı Arnavutlar, Kosova'nın statüsünü iyileştirmek için 1963 ve 1968 yıllarında gösteriler düzenlemiştir. Arnavutların ısrarı nedeniyle Kosova'nın statüsü YSFC'nin 1974 anayasasında genişletilmiştir.

1.1. Kosova Özerk Bölgesi'nin Kurulması

Kosova'nın statü sorunu, YSFC'nin kuruluşundan itibaren ortaya çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı zamanında Yugoslavya'daki antifaşist savaşın lideri Josip Broz Tito, 26 ve 27 Kasım 1942 tarihlerinde, Yugoslavya'nın geleceğini kuran AVNOJ - Antifašističko Vijeće Narodnog Oslobođenja Jugoslavije (Ulusal Kurtuluş Ordusu Antifaşist Konseyi'nin-UKOAK) Yugoslavya'daki halkların tek meşru temsilcisi olduğunu belirtmiştir. Kasım 1943'te Bosna-Hersek'te yapılan ikinci UKOAK toplantısında, Konsey cumhuriyetlerin geniş özerkliğine dayalı bir federal sistemi tercih ettiğini ilan etmiş ve Yugoslavya kurucu cumhuriyetlere (Sırbistan, Hırvatistan, Makedonya, Slovenya, Karadağ ve Bosna-Hersek) ayrılmıştır[1]. Bosna-Hersek'in Yayçe şehrinde yapılan UKOAK'nin toplantısında herhangi bir delege tarafından Kosova sorunu hiç tartışılmazken, toplantıda Kosova'yı temsil eden bir delege de bulunmamıştır. Yayçe Toplantısı'nda Kosova sorununun gündeme gelmesinin ardından Kosova Kurtuluş Bölgesel Topluluğu'nun Arnavut komünist liderleri Yakova'nın Buyan adlı köyünde 31 Aralık 1943'ten 2 Ocak 1944'e kadar tarihte Buyan Konferansı olarak bilinen 49 temsilcinin katıldığı bir toplantı

[1] Nesrin Kenar, *Yugoslavya Sorununun Ulusal ve Uluslararası Boyutu*, Palme Yayıncılık, Ankara 2005, s. 67.

gerçekleştirmiştir. Katılımcıların 43'ü Arnavut, 3'ü Sırp, 3'ü de Karadağlı'dır. İngilitere'nin temsilcisi olarak Teğmen Andry Hands da konferansta yer almıştır[2].

Buyan Konferansı'nın sonunda alınan karar, Nazilerle yapılan savaşın sonuna kadar devam etmesi olurken, Kosova'daki Metohiya'da[3] (Rafshi i Dukagjinit) Arnavut çoğunluğun yaşamakta olduğu bölgelerdeki halk, kendi istekleriyle Arnavutluk'a katılmıştır[4]. Kosova komünist liderlerinin siyasi iradesi ve mücadele gerekçeleri bu kararla açıkça belirtilmiştir. Böylece Kosova halkı Yugoslavya'nın bir parçası olmayı istememiş ve kendi kaderlerini tayin etme hakkına dayanarak Buyan Konferansı'nda alınan bu kararı dile getirmiştir. Fakat Buyan Konferansı'nda Yugoslavya Komünist Partisi'nin (YKP) yöneticileri, özellikle YKP baş yöneticisi Josip Broz Tito ve yardımcısı Tempo, savaştan sonra Kosova ve Yugoslavya sınırlarıyla ilgili meseleyi gerekçe göstererek buna karşı çıkmışlardır. Aslında YKP bu topraklarda yaşayan Arnavutları Nazilere karşı mücadeleye müttefik olarak kullanmak istemiştir. Ayrıca Kosova aracılığıyla Tito, Arnavutluk'u da Yugoslavya Federasyonu'na katmak istemiştir[5].

1944-1945 yılları Kosova'da yaşayan Arnavutlar için oldukça sancılı geçmiştir. Aralık 1944 ve Ocak 1945 dönemi, Sırbistan-Karadağ-Makedonya askeri unsurları Kosova topraklarına girmişler ve farklı şehirlere yerleştirilmiştir. Ancak Arnavut yerel halkı kendi topraklarında Yugoslavya birliklerini istemeyerek onlara saldırmış, Ferizovik, Gilan, Mitroviça, Drenica gibi Kosova'nın birçok illerinde Yugoslavya karşıtı ayaklanmalar başlamıştır. Daha sonra bu ayaklanmalar Sırbistan, Makedonya ve Karadağ Komünist partilerinin askeri güçleri tarafından bastırılmıştır. Bu gelişmelerin sonucu olarak Josip Broz Tito'nun emriyle Kosova'da 8 Şubat 1945'ten 7 Haziran 1945'e kadar sürecek bir askeri yönetim[6] oluşturulmuştur. Aynı zamanda 1945 yılının Şubat ayında Belgrad'da YKP Komite Merkezi'nde

---

[2] Vebi Xhemaili, *Forcat Kombëtare në Mbrojtje të Shqipërisë Etnike 1941-1945 (Etnik Arnavutluk Milli Savunma Güçleri)*, ARS Yayıncılık, Tetovë (Kalkandelen) 2006, s. 194.

[3] Metohiya, Kosova'nın kuzeybatısında, Peç ve Prizren bölgeleri arasında kalan bir bölgedir.

[4] Miranda Vickers, *Midis Serbëve dhe Shqiptarëve një Histori e Kosovës* (Arnavutlar ve Sırplar arasında: Kosova Tarihi), (Arnavutça çev. Xhevdet Shehu), Toena Yayınevi, Tiran 2004, s. 171-172.

[5] *A.g.e., s. 173.*

[6] Akademia e Shkencave të Shqipërisë (Editörler, Xhelal Gjeçovi) *Historia e Popullit Shqiptar IV Shqipëtaret Gjatë Luftës së Dytë Botërore dhe pas Saj (Arnavut Halk Tarihi IV İkinci Dünya Savaşı ve sonrası Arnavutlar)*, Toena Yayınevi, Tiran 2008, s. 341.

Kosova'nın geleceğini tartışmak amacıyla bir toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantıda YKP Edvard Kardely, Aleksander Rankoviç, Milovan Djilas ve Svetozar Vukmanović-Tempo tarafından, Sırbistan ise Neskoviç ve Zhujoviç ile temsil edilmiştir. Kosova cenahında ise Miladin Popoviç ve Fadil Hoca yer almıştır. Bu toplantıda Kosova'nın statüsü tartışılırken, Kardely ilginç bir fikir ileri sürmüş ve *"Kosova bölgesinin Arnavutluk'un bir parçası olması ve Arnavutluk'un da Yugoslavya Federasyonu'na girmesi gerektiğini"* söylemiştir[7]. Fakat dönemin iç ve dış politika koşulları böyle bir gelişmenin gerçekleşmesine imkân vermemiştir. Bundan dolayı Kosova ve Metohiya'ya Sırbistan Cumhuriyeti'ne bağlı belirli bir özerklik verilmesinin en iyi çözüm olacağı vurgulanmıştır[8].

Ayaklanmanın bastırılmasından ve askeri yönetimin kuruluşundan sonra, Kosova yine Sırp güçleri tarafından işgal edilmiştir. Kosova'nın işgaline hukuki bir biçim vermek üzere 7-9 Nisan 1945 ve 10 Temmuz 1945'te Tito'ya bağlı Kosova Milli Kurtuluş Hareketi öncülüğünde Prizren'de toplanan Kosova Bölgesi Halk Meclisi, Kosova'nın Federal Sırbistan'ın parçası olarak Yugoslavya içinde kalması kararını almıştır[9]. Konseye katılan 142 üyeden sadece 33'ü Arnavut olurken; söz konusu karar, oylama ve konu üzerine tek bir konuşma yapılmadan alkışlarla kabul edilmiştir. Hâlbuki nüfus verileri itibarıyla Kosova'daki Arnavutların daha fazla temsilciye sahip olması gerekmektedir. Bunun dışında söz konusu kararın alınmasında hukuki açıdan bir usül hatası görülmektedir. Zira böylesi makro öneme sahip bir konu oylamaya dahi sunulmamıştır. Sırbistan "Halk Meclisi" bu karara dayanarak 3 Eylül 1945'te çıkardığı yasayla Kosova ve Metohiya'nın özerkliğini ilan etmiş ve bu toprakların, Sırbistan'ı oluşturan bölgelerden biri olduğunu açıklamıştır[10]. Böylece Kosova'da veya Yugoslavya topraklarında yaşayan Arnavutların resmi bir cumhuriyeti olmamıştır. Yugoslavya içindeki Arnavutlar Sırbistan, Makedonya ve Karadağ devletleri arasında bölünmüştür. Bu dönemde dikkat çekici nokta ise 300 bin nüfuslu Karadağ egemen cumhuriyet olabilirken, 1

[7] Branko Horvat, *Kosovsko Pitanje (Kosova Sorunu),* Globus Yayıncılık, Zagreb, 1989, s. 86.
[8] *A.g.e.* s. 86.
[9] Selçuk Ural, "Balkanlarda Aşırı Milliyetçiliğin Gölgesinde Kosova ve Bağımsızlık", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 5(1):* 149-180, s. 163.
[10] Murat Yılmaz, *Kosova Bağımsızlık Yolunda*, İlke Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 38.

milyon nüfuslu Kosova'nın özerkliğini bile zorlukla alabilmesi olmuştur[11]. Ayaklanmaların son bulmasından sonra ortaya çıkan atmosferi düzeltmek için Yugoslavya tarafından Arnavut okulları açılmış ve *Gazeta Rilindja* (Rilindya Gazetesi) adlı gazetenin yayımlamasına izin verilmiştir[12].

Diğer taraftan, Yugoslavya'da bulunan Arnavutların eğitim eksikliği 1948'de gerçekleştirilen nüfus sayımıyla beraber ortaya çıkmıştır. Yapılan sayımda Arnavut nüfusun % 73'ünün okuma-yazma bilmediği görülmüştür[13]. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Kosova'da sadece 252 okul bulunmuş ve sadece Sırpça eğitim verilmiştir. Ancak 1945 yılının sonunda okul sayısı 392'ye yükselmiş ve bu okullarda 357 ders Sırpça, 279 ders de Arnavutça olarak öğretilmiştir[14].

1.2. Sırp Baskısı Altında Kosova

Kosova'ya koşullu bir özerkliğin verilmesi, bölge yönetiminde Arnavut dilinin kullanılmasına izin verilmemesi, UDB (DGY-Devlet Güvenlik Yönetimi) Yugoslavya gizli servisi tarafından denetimin uygulanması, ekonomik azgelişmişlik ve yüksek işsizlik oranları, Arnavutlarla Yugoslavya yetkilileri arasındaki ilişkinin bozulması Kosova'nın 1950'lerdeki en büyük sorunları olmuştur. Arnavutlar açısından bakıldığında, 1950'lerden 1960'ların başına kadar uzanan Kosova'nın statü sorununa ilişkin dönemin, Tito yönetiminin en zayıf noktasını oluşturduğu görülür[15].

28 Eylül 1948'de YFSC ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) arasındaki ilişkiler Yugoslavya'nın milliyetçilik yolunu tuttuğu gerekçesiyle Kominform'dan atılması üzerine bozulmuştur. Doğu Blok ile ilişkilerin bozulması Balkan Konfederasyonu'nun oluşturulması için çabalayan Tito'nun ve Bulgar lider Georgi Dimitrov'un ortak bir fikirde birleşmemesine neden olmuştur. Bu Konfederasyon, YSFC, Bulgaristan Cumhuriyeti ve Arnavutluk'tan oluşturulmak istenmiştir. Böylelikle Enver Hoca ve Koçi Xoxo'nun memleketi Arnavutluk'un,

---

[11] *A.g.e.*, s. 37.
[12] Miranda Vickers, *a.g.e.*, s. 190.
[13] *A.g.e.* s. 190.
[14] Noel Malcolm, Kosova *Balkanları Anlamak İçin*, (Çev. Özden Arıkan), Sabah Kitapçılık, İstanbul 1999, s. 377.
[15] *A.g.e.*, s. 382.

Yugoslavya'ya katılan yedinci Cumhuriyet olmasını kabul etmiştir[16]. Ne var ki SSCB lideri Stalin Balkan Konfederasyonu fikrine karşı çıkmıştır. Bu olay Yugoslavya'nın Doğu Blok ile olan ilişkilerini etkilemiştir. Buna bağlı olarak Kominform Toplantısı'nda (28 Haziran 1948) Yugoslavya Doğu Blok üyeliğinden ihraç edilmiştir[17].

Yugoslavya'nın Kominform'dan ihraç edilmesinden sonra, Arnavutluk Yugoslavya'yı suçlayan ilk devletlerden biri olmuştur. Bu suçlamalar, Kosova'nın Arnavutluk'un bir parçası olma rüyasını sona erdirmiştir. Arnavutluk ve Yugoslavya arasındaki ilişkinin bozulmasının ardından Kosova'daki binlerce Arnavuta Stalinci suçlamasıyla baskı uygulanmıştır. Arnavutluk ve Kosova'ya Komünist rejiminin yerleştirilmesinin akabinde Arnavut milliyetçileri ve Ulusal Cephe'nin[18] üyeleri bu rejime karşı çıkmaları nedeniyle hapse gönderilmiştir. Ayrıca Arnavutluk ve Yugoslavya arasında olan sınırlara mayınlar döşenmiş ve siperler oluşturularak bölge güvenliğine önem verilmiştir[19]. Aynı zamanda Kosova Komünist Partisi'nin (KKP) liderleri Tito-Stalin arasındaki savaşta Tito'yu desteklemiştir. İngiliz araştırmacı James Pettifer, KKB liderlerinden Fadil Hoca'yı 1948 yılında kendi kaderini Yugoslavya'ya ve Tito'ya teslim eden devrimci bir asker ve siyasi oportünist olmasına rağmen, askeri kıyafetli bir siyasetçi olarak anlatmaktadır[20]. Aslında KKP tamamen Belgrad'ın kontrolü altına alınırken, 1953 yılında yapılan sayıma göre Kosova nüfusunun % 27'sini oluşturan Sırp ve Karadağlılar parti üyelik oranının % 50'sini oluşturmuştur. Sadece siyasi partilerde değil, ekonomi, eğitim, kamu kurumları gibi sektörlerde de Sırplar ve Karadağlılar lider rolünü oynamış, Arnavutlara ise nüfusun çoğunluğunu oluşturmalarına rağmen düşük öneme sahip bir halk gibi muamele edilmiştir.

---

[16] Misha Glenny, *Historia e Ballkanit 1804-1999 Nacionalizmi, Luftërat dhe Fuqit e Mëdha (Balkan Tarihi 1804-1999 Milliyetçilik, Savaşlar ve Büyük Güçler)*, (Çev. Arnavutça, Abdurrahim Myftiu), Toena Yayınevi, Tiran 2007, s. 535.

[17] Radovan Vukadinoviç, *Mardhëniet Ndërkombëtare nga Lufta e Ftohtë Deri Te Rendi Global (Soğuk Savaş'tan Yeni Global Düzene kadar Uluslararası ilişkiler)*, (Çev. Arnavutça, Sabri Mehmedi), Kolegji Univerzitare Victory Yayıncılık, Priştine 2007, s. 112.

[18] Arnavutluk Ulusal Cephesi, İkinci Dünya Savaşı sırasında kurulmuş ve amacı Arnavutluk'un Nazilerden kurtulması olmuştur.

[19] James Pettifer, *Ushtria Çlirimtare e Kosovës Nga një luftë e fshehtë në një kryengritje të Ballkanit 1948-2001(Kosova Kurtuluş Ordusu: Gizli bir Savaştan bir Balkan İsyanına Kadar 1948-2001)* (Çev. Arnavutça, Afërdita Xhesula), Onurfi Yayıncılık, Tiran 2013, s. 62.

[20] *A.g.e.*, s. 60.

Ocak 1953'te YSFC'nin 1946 yılı anayasasında birkaç madde değiştirilmiştir. Bu maddelerin değiştirilmesinden Kosova da etkilenmiştir. Söz konusu değişikliklere göre Kosova ile YSFC arasındaki ilişkiler zayıflamış ve Sırbistan'ın kontrolü artmıştır. Yugoslavya gizli servisi tarafından 1950'li yıllarda Kosovalı Arnavutlara karşı geniş kapsamlı bir sindirme politikası başlamıştır. Siyasi, sosyal ve özel yaşam DGY gizli servisinin kontrolü altına alınmış ve DGY, gizli servisle işbirliği yapmak amacıyla insanlara burslar ve iş imkânlarının yanında partide, ekonomik işletmelerde ve mecliste görevler vermiştir. 1953'te açılan Kosova Akademisi ve Yugoslavya'daki Arnavutlar için tek kurum olan Albanoloji Enstitüsü 1956'da Yugoslavya Federasyonu'na karşı çıkan düşman unsurlara teslim edilme bahanesiyle kapatılmıştır[21]. Sırp-Hırvat dilleri ile eşit statü Arnavut dili için reddedilmiş, Kosova'da ulusal bayrak kullanımı yasaklanmış ve bunlarla beraber Arnavut tarihi ve edebiyatı dersleri milliyetçi bir sapma olarak düşünülmüştür[22].

YKP'nin sekreteri Aleksander Rankoviç'in kötü bir üne sahip "silahların toplanması" planının uygulanmasına 1955-1956 yılları arasında başlanmıştır. Rankoviç'e göre, Kosova'daki her evde bir silah bulunmakta ve bu silahlar isyana doğru çabaların başlamasına zemin hazırlamaktadır[23]. Bu uygulama nedeniyle pek çok Arnavut bir silah satın almak ve bu silahları polise teslim etmek zorunda kalmıştır. Silahların ele geçirilmesi kısa bir süre sonra Sırp milliyetçisi bir kampanyaya dönüştürülmüştür. Bunun sonucunda Kosova halkından 29.853 kişi gözaltına alınıp sorgulanmış ve bunların 103'ü sorgu sırasında ağır işkencelere maruz kalarak hayatını kaybetmiştir[24]. Böylece Kosova'da DGY'nin milliyetçi kalıpları açıkça ortaya çıkmıştır. Aleksander Rankoviç fanatik bir milliyetçi olarak Yugoslavya'da bulunan cumhuriyetlerin Belgrad'a uyması gerektiğini söylemiş[25] ve Sırp milliyetçisi politikasıyla Kosova'nın özerkliğini ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Bu olaydan sonra çoğu Arnavut ve Türk olan birçok Müslüman,

[21] Howard Clark, *Civil Resistance in Kosovo*, Publisher Pluto Press, London 2000, s. 37.
[22] Miranda Vickers, *a.g.e.*, s. 195.
[23] Selatin *Novosella, Kosova 64 Lëvizja për Bashkimin e Shqiptarëve (64 Kosovalı Arnavut Birliği Hareketi)*, Logos A Yayıncılık, Shkup (Üsküp) 2012, s. 40.
[24] *A.g.e.* s. 40.
[25] Misha Glenny, *a.g.e.*, s. 580.

Türkiye Cumhuriyeti'ne gitmek istemiştir. Ayrıca birçok Arnavut, milli kimliklerini "Türk" olarak yazdırıp Türkiye'ye göç etmiştir[26].

Bu olaylardan sonra birçok Arnavut olan yasal ve yasa dışı kuruluşlar Kosova'da oluşturulan duruma tepki göstermiştir. Arnavutların haklarına en çok destek veren kişi Arnavut yazar Adem Demaçi olmuştur. Demaçi, 1958 yılında yayınlanan "Gjarpërinjt e Gjakut" (Kanın Yılanları) adlı romanı vasıtasıyla Arnavutlardan alınan sözde intikamı kınamış ve Kosova'nın Arnavutluk ile birleşmesini desteklemiştir. Bu roman o zamanlarda Arnavut halkının en değerli romanı olmuş ve Yugoslavya yetkilileri tarafından resmen yasaklanmadan önce ödül kazanmıştır. Yasaklandıktan sonra Adem Demaçi birkaç aydınla beraber tutuklanarak hapse gönderilmiştir. 1945'ten 1960 yılına kadar Kosova-Metohiya'yı Yugoslavya'dan ayırma ve Arnavutluk'a eklemeye çalışmakla suçlanan 500 kuruluş, küçük ve büyük gruplar ile bireyler Yugoslavya mahkemelerine gönderilmiştir[27].

Kosova'da yaşanan şiddet olaylarından sonra YKP, etnik gruplar arasındaki gerginlikleri azaltmak için "Birleşme-Kardeşlik" kampanyasını başlatmış, vatanseverliği ve Tito'nun ideolojisini teşvik etmiştir. Bu kampanyanın ideoloğu İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren Tito'nun en yakın adamları arasında yer alan Edvard Kardely olmuştur. Bu nedenle 1959 yılında Sırbistan Komünist Partisi Yürütme Komitesi tarafından azınlıkların yeniden incelenmesi ve bu azınlıkların milliyet olarak adlandırılmasına yönelik bir karar verilmiştir[28].

---

[26] Bahtiyar Sipahioğlu, *Tarih ve Siyasi Yönüme Kosova*, Balkan Aydınları ve Yazarları Yayıncılık, Prizren, 2009, s. 76. 1950-1960 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti Yugoslavya'dan sadece Türk halkının göç etmesini kabul etmiş, bu sebeple birçok Arnavut kendini Türk olarak adlandırarak Türkiye'ye göç etmiştir. Göçmenlerin sayısı hakkında farklı veriler ortaya konulmuştur. Arnavut kaynaklara göre, 1953-1959 yıları arasında, Yugoslavya'dan Türkiye'ye ve Arnavutluk'a 230 bin kişi göç etmiştir. Musa Limani, "Hapsira gjeografike, pasurite natyrore, veçoritë demografike dhe zhvillimi ekonomik e shoqëror i Kosovës" (Coğrafi alan, doğal kaynaklar, demografik özellikler ve Kosova'nın ekonomik ve sosyal gelişmesi), *Rrënimi i Autonomisë së Kosovës (Kosova Özerkliğin Yıkımı)*, Prishtinë (Priştine) 1992, s.11. Türk kaynaklarına göre ise 1952-1960 yıları arasında, Yugoslavya'dan Türkiye'ye 150 bin-175 bin arasında kişi göç etmiştir. Ülkü Köksal, *Yugoslavya'dan Türkiye'ye Göçler (1923-1960),* (Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Trabzon 2004, s. 39. Diğer Türk kaynaklarına göre 1957-1968 yılları arasında 175.392 kişi Yugoslavya'dan Türkiye göç etmiştir. Bkz. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç,* Kum Saati Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 328.

[27] Selatin Novosella, *Kosova 64...*, s. 227.

[28] Miranda Vickers, *a.g.e.*, s. 195.

Ekonomik açıdan, YSFC'deki diğer cumhuriyetlere göre Kosova oldukça geride kalmıştır. 1950'li yıllarda yapılan ekonomik reformlar ve özyönetimin ilanından sonra da bölgedeki ekonomik durum iyileşmemiştir. Yugoslavya'nın diğer cumhuriyetleriyle karşılaştırıldığında Kosova en az gelişmiş ve işsizlik oranının en fazla olduğu bölge olmuştur. Sanayideki gelişme yavaş olurken, Federal bütçede Kosova'ya ancak 1957'den sonra sanayi için yatırım fonu ayrılabilmiştir. 1958'de bütün Kosova'da 49 sanayi tesisi bulunurken, bunlarda yaklaşık 16.000 kişi çalışmış ve fabrikadaki işçilerin çoğunluğunu Sırplar oluşturmuştur. Oysa bu dönemde Slovenya'daki işletme sayısı 465'tir. Komünist ideoloji nedeniyle kültürel ve eğitsel açıdan önemli değişiklikler yapılsa da Kosova'nın kırsal bölgeleri bu modernleşme hareketinden şüphelenmiştir. Böylece devlet, geri kalmışlığa karşı kampanyalar düzenleyerek eğitim sorununu çözmeye çalışmıştır. Bunun sonucunda da YSFC yetkilileri 1950'de camileri ve medreseleri kapattırmış, kadınlara başörtüsü takmayı yasaklamıştır. Bu bağlamda YSFC'nin Kosova'ya farklı bir biçim vermeye çalıştığı görülmektedir[29].

1.2.1. YFHC'nin 1946 Anayasasında Kosova'nın Statüsü

1943 yılında UKOAK toplantısında belirlenen temel unsurlar doğrultusunda, 29 Kasım 1945'te "Demokratik Federal Yugoslavya Cumhuriyeti" ilan edilmiştir. Kasım 1945'te Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti'nde (YFHC) yapılan ilk seçimleri % 98'lik oy oranıyla komünistler kazanmış ve Josip Broz Tito cumhurbaşkanı seçilmiştir[30]. Seçimlerden sonra YFHC, Ocak 1946 tarihinde ilk anayasasını ilan etmiştir. YFHC'de yürürlüğe giren 1946 Anayasası, SSCB'nin 1939 Anayasası'ndan esinlenerek ve yasama meclisinin iki kanadıyla ülkede yaşayan bütün ulusların ve etnik grupların temsiline imkân sağlamak üzere hazırlanmıştır[31]. 1946 Anayasası'na göre, YFHC, Sırbistan Halk Cumhuriyeti, Hırvatistan Halk Cumhuriyeti, Slovenya Halk Cumhuriyeti, Makedonya Halk Cumhuriyeti, Karadağ Halk Cumhuriyeti ve Bosna-Hersek Halk Cumhuriyeti'nden oluşmaktadır[32].

---

[29] Howard Clark, *Civil Resistance…,* s. 37.
[30] Nesrin Kenar, *a.g.e*., s. 69.
[31] Selçuk Ural, *a.g.m*, s. 157.
[32] *Ustav na Federativne Narodne Republike Jugoslavije 1946* (1946 Yogoslavya Halk Cumhuriyeti Anayasası) http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-

YFHC'nin içinde bulunan cumhuriyetlerin dışında Voyvodina ve Kosova özerk bölgeleri, Sırbistan Halk Cumhuriyeti'ne eklenmiştir.

Shkodra'ya göre, 1946 Anayasası'nda Kosova-Metohiya Özerk Bölgesi'nin statüsü ayrımcı olmuştur. Bu statüye göre Kosova hem YHFC'ye hem Sırbistan'a karşı sorumlu olmuş ve ayrı bir önem kazanmıştır[33]. Bu nedenle kendi yasalarını çıkaramayıp kendine özgü kararlar verememiştir. YHFC'nin Milletler Konseyi'nde Kosova 15 milletvekilinden oluşan heyetiyle temsil edilmiştir. Ancak diğer tüm idari organlarda yer bulamamıştır[34]. Kosova'daki en yüksek konuma sahip organ, vatandaşları tarafından doğrudan seçilmeyen ve üç yıllık görev süreli Halk Meclisi olmuştur. Halk Meclisi ise YFHC ve Sırbistan yasasıyla uyumlu olmuştur[35].

Arnavutlara göre, Kosova ve Metohiya Özerk Bölgesi üç nedenden dolayı oluşturulmuştur. İlk hedefi Kosova'daki Arnavutların statüsünü düzenlemek, ikincisi Sırp ve Arnavutlar arasındaki nüfusu dengelemek ve bu yolla Sırbistan'ı zayıflatmak, üçüncüsü ise Arnavutluk Cumhuriyeti'nin Yugoslavya hâkimiyetindeki komünist bir federasyona dönüşüm yolunu açmak olmuştur[36].

1.3. Cumhuriyet İçin İlk Talepler

1960'larda Yugoslavya'da Kosova'nın statüsünü doğrudan etkileyecek çok sayıda değişiklik olmuştur. Zira 1963 yılı Ocak ayında Yugoslavya'nın yeni anayasası ilan edilmiştir. Yeni anayasaya göre Yugoslavya Halk Federasyonu'ndan, Sosyalist Federal Cumhuriyete dönüştürülmüştür. 1963 Anayasası ile yapılan değişikliklerden sonra Yugoslavya halklarının (özellikle Sırpların) kendi milliyetçiliklerine olanak sağlanmıştır. Sırp milliyetçiliği Aleksander Rankoviç'in Yugoslavya'nın başkan yardımcısı olarak göreve atanmasından ve Tito sonrası ikinci adam olmasından sonra güçlendirilmiştir[37]. 1963'te Yugoslavya anayasasında

---

latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/ustav_fnrj.html, (28.11.2016).

[33] Ramadan Shkodra, "Pozita kushtetuese e Kosovës në Federatën Jugosllave gjatë vitetve 1946-1974" (1946-1974 yılları arasında Yugoslavya Federasyonu'nda Kosova'nın Anayasal Konumu), *Revista (Dergi) Zani i Naltë, 2014 Nr. 7 (160*): 86-99, s. 87.

[34] *A.g.m.* s. 87.

[35] *A.g.m.*, s. 87.

[36] Miranda Vickers, *a.g.e.* s. 182-183

[37] Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl*, İkinci Baskı (Çev. Zehra Savan-Hatice Uğur), Küre Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 423.

yapılan değişikliklerle Kosova'nın statüsü en düşük seviyeye indirilmiştir. Esasında Kosova'nın statüsü, Voyvodina'nın statüsü ile eşit düzeye gelmesine rağmen, tarihte ilk kez Kosova'nın anayasal statüsü tamamen Sırbistan Cumhuriyeti'ne bağlanmıştır[38]. Dolaysıyla yeni anayasa değişiklikleri sonrasında Kosova tam özerklik kazanmayı başaramamıştır.

Kosovalı Arnavutlar, Yugoslavya'daki tüm Arnavutların sorununu çözmek amacıyla Yugoslavya'da Arnavutların yaşadığı bölgelerde bazı yasadışı örgütler oluşturmaya başlamışlardır. Bu örgütlerinden en etkilisi "Arnavutların Birleşmesi için Devrimci Hareketi" olmuştur. Bu hareketin kurucusu, tutuklanmasından sonra çoğu Arnavutun desteğini kazanmayı başaran ve cezaevinden yeni çıkan ünlü yazar Adem Demaçi olmuştur. Eylül 1963'te kurulmuş olan bu hareketin amacı Yugoslavya'da ikamet eden Arnavutlar için kendi kaderini belirleme hakkının temin edilmesi ve ikamet edilen bölgelerin Arnavutluk ile birleşmesinin sağlanması olmuştur[39]. Arnavutların Birleşmesi İçin Devrimci Hareketi, Kosova'daki Arnavut halkından büyük destek görmüş ve kısa sürede Üsküp'te de şube açmıştır. Hatta Kosova Bölgesi'nin birçok ilinde de şubeler açılmıştır. Bu Hareketin etkisi yurtdışına da yayılmıştır. Ayrıca "Arnavutların Birleşmesi İçin Devrimci Hareketi" Arnavutluk'ta ve İstanbul'da da şubeler oluşturmuştur[40]. Aynı zamanda 29 Kasım 1963 tarihinde Arnavut yazar Adem Demaçi yazdığı bir mektubunda *"Durim Durimi"* takma adını kullanarak dünyanın her yerindeki Arnavutlardan ulusal sorunun çözümlenmesi için seslerini yükseltmesini ve tüm Arnavut topraklarının tek bir devlette birleşmesi hayalinin gerçekleşmesini istemiştir[41]. Ancak yasal bir zeminde kurulmuş olan Hareket, Yugoslavya yetkililerince yasa dışı olarak ilan edilmiş ve 1964 yılında Arnavutların Birleşmesi İçin Devrimci Hareketi'nin Adem Demaçi dahil bir çok üyesi tutuklanarak cezaevine gönderilmiştir.

---

[38] Noel Makcolm, *a.g.e.*, s. 382.
[39] Selatin Novosella, "50 vjet nga themelimi i organizatës Lëvizja Revolucionare për Bashkimin e Shqiptarëve" (50 yıl önce kurulan Arnavutların Devrimci Birlik Hareketi), *Shenja Dergisi*, Viti III, Nr. 34, Shkurt 2014, 68-70, s. 69.
[40] Arnavutların Birleşmesi İçin Devrimci Hareketi İstanbul temsilciliği üyeleri Niyazi Straya – Saraçoğlu (başkan), Tefik Saraçoğlu ve Şemsi Yıldız'dır. Selatin Novosella, Kosova 64…*a.g.e.*, s. 57.
[41] *A.g.e.*, s. 46.

1960'ların ikinci yarısında Yugoslavya'daki Arnavutların durumu değişme eğilimde olmuştur. 1966 yılının Eylül ayında Brion'da yapılan Yugoslavya Komünist Birliği'nin Merkez Komitesi IV. Toplantısı bu anlamda önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Dördüncü Brion Genel Kurulu'nda alınan kararlar Yugoslavya siyaset sahnesinde olumlu değişikliklere neden olmuştur[42]. Bu toplantıya damga vuran en önemli gelişme Aleksander Rankoviç yani Yugoslavya'nın ikinci adamının bütün devlet görevlerinden uzaklaştırılması olmuştur. Aleksander Rankoviç'in uzaklaştırılması resmi yetkilerini kötüye kullanması gerekçesiyle gerçekleştirilmiştir. Rankoviç, Tito dâhil, Yugoslavya görevlilerine karşı işlenen yasadışı dinleme skandalı, DGY gizli polisi tarafından işlenen suçlar ve özellikle Kosova'da yapılan hukuksuz uygulamalardan dolayı görevden alınmıştır. Rankoviç'in hakkında yapılan soruşturmada görevi kötüye kullanmalar ve Arnavutlar ve Macarlara karşı uygulanan ayrımcılıklar tespit edilmiştir. Bu tespit edilen ayrımcılıklar ve Arnavutların yasadışı infazları, Belgrad'ın *'Borba'* Gazetesi'nde, daha sonra da *'Times', 'Le Monde'* ve diğer uluslararası yayın organlarda yayınlanmıştır[43]. Londra'nın *Times* Gazetesi konuyla ilgili şunları yazmıştır: "*Bastırmanın neredeyse günlük olarak acımasız davranışları, Rankoviç'in polis memurlarından oradaki Arnavut azınlıklarına karşı işlenen cinayetleri ve işkenceleri... ve o azınlıkları korkutmak için... açıkça ilginçtir"*[44]. Aleksander Rankoviç'in uzaklaştırılması Kosova'da adeta bir zafer gibi karşılanmıştır. Hırvatlar ve Slovenler Rankoviç'i siyasi, ekonomik, kültürel ve toplumsal gelişme açısından büyük bir engel olarak gördükleri için onun görevden uzaklaştırılmasından yararlanmışlardır. Öte yandan Sırplar, Rankoviç'in görevinden uzaklaştırılmasını kendi halkına karşı bir saldırı olarak düşünmüşlerdir.

Rankoviç'in tasfiye edilmesinden sonra, Mart 1967'de 16 yıl sonra ilk kez Kosova'yı ziyaret eden Tito, halkın önünde buradaki koşullarla ilgili eleştirilerini dile getirmiştir. Nisan 1967'de Mehmet Hoca, Tito'nun gelişiyle ilgili yaptığı konuşmada halkın ona sorduğu sorulardan bahsetmiştir. Tito'ya yöneltilen sorulardan biri 1.2 milyon nüfuslu Arnavutların bir cumhuriyet olamazken, buna karşın 370.000

---

[42] Qerim Lita, *Çështja Shqipëtare në YSFC 1981-1990 (përmbledhje punimesh dhe dokumente)(YSFC'de Arnavut Sorunu 1981-1990; Belgeler ve Çalışmaların Özetlenmesi),* Shoqata e Historianëve Shqipëtarë në Republikën e Maqedonisë Yayıncılık, Shkup (Üsküp) 2014, s. 40.
[43] James Pettifer, *Ushtria Çlirimtare e Kosovës…,* s. 65.
[44] Miranda Vickers, *a.g.e.*, s. 203.

nüfuslu Karadağlıların neden cumhuriyet yapıldığı olmuştur[45]. YSFC'nin Anayasasında 1967 yılında kabul edilen değişiklikler bağlamında, Kosova meselesinin ilk defa ciddi bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Kosova'nın statüsü siyasi-hukuki açıdan araştırılmış ve bunun için bir komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyonun başkanı olarak Fadil Hoca seçilmiştir. Sonuç olarak bu Komisyon, Kosova Bölgesi'nin anayasal konumunun gelişmesine olanak sağlamıştır. Anayasal değişiklikleri amaçlayan çabalar İpek, Yakova ve Priştine belediyelerinin yardımıyla başlamıştır. Böylece ilk defa yasal ve açık bir şekilde Kosova'da cumhuriyeti oluşturulması ve kendi kaderini belirleme hakkını kazanması istenmiştir. Belediye meclislerinde yapılan toplantılarda Yakova ve Priştine meclislerine büyük önem verilmiştir. Ayrıca 16 Ağustos 1968'de toplanan Yakova meclisinde Kosova'da cumhuriyetin ilan edilmesi, Yugoslavya Anayasası'nda "milletler" kelimesinin yerine "millet'' kelimesinin getirilmesi ve resmi bir şekilde Kosova'da Arnavut bayrağının kullanmasına izin verilmesi istenmiştir[46]. Öte yandan 6 Eylül 1968'de toplanan Priştine meclisinde Priştine, Kosova'nın siyasi ve idari merkezi olduğu için Yugoslavya yöneticilerinin ilgisini çekmiştir. Anayasa değişiklikleri üzerinde tartışma Kosova'nın İpek, Mitroviça ve Gilan gibi olan şehir meclisleri oluşturulmuştur[47].

Ekim 1968'de Belgrad'ta Kosova delegasyonu Tito ile bir araya gelmiş ve buluşmada Kosova'nın cumhuriyet olma talebi ele alınmıştır. Fakat Yugoslavya lideri kesin bir dille, *"cumhuriyet bütün sorunları çözemez"* diyerek bu talebi reddetmiş, bunun yerine Kosova bölgesine tam özerkliğin verilmesini düşündüğünü dile getirmiştir[48]. Tito, Kardely ile beraber Sırbistan'ı zayıflatmaya karar vermiş ve Yugoslavyacılığın güçlendirilmesini amaçlayarak *"zayıf Sırbistan, güçlü Yugoslavya"* sloganını yaratmıştır. Daha önce Kosovalı Arnavutlar barışçıl bir şekilde Kosova'nın cumhuriyet statüsünü kazanmasını 1968 yılına kadar başaramamışlardır. YSFC'nin kuruluşundan itibaren yaşanan gelişmeler dikkate alındığında 1968 yılına kadar olan barış sürecinde Kosova Arnavutları Kosova'yı

[45] Howard Clark, *Civil Resistance…*, s. 38.
[46] Qani Aziz Mehmedi, *Shtetformimi i Kosovës (Kosovanın Devlet Oluşumu)*, Botoi Akademia Diplomatike Shqiptare, Prishtinë (Priştine) 2011, s. 26.
[47] *A.g.e.*, s. 27-28.
[48] Akademia e Shkencave të Shqipërisë, *a.g.e.*, s. 358.

cumhuriyet yapmaya hiç bu kadar yaklaşmadıkları görülmektedir. Fakat Kosovalı siyasetçilerin Sırp baskılarından çekinceleri dolayısıyla Kosova bu statüyü yine kazanamamıştır.

1.3.1. 1968 Yılı Gösterileri

Kosova yöneticileri tarafından, Anayasa değişiklikleri hakkında yapılan sayısız toplantı sonuç vermemiştir. Son olarak 16 Ekim 1968 tarihinde Priştine'deki Osman Dumoşi'nin evinde Adil Preva, Tefik Çitaku, Ramadan Ramadani, Skender Muçoli, Selatin Novosela gibi yöneticilerin ortak kararlarıyla çeşitli gösteriler düzenlemesinde mutabık kalınmıştır. Gösterilere 27 Kasım 1968 tarihinde başlanılması ve gösterilerde hiçbir şekilde şiddet kullanılmaması kararı benimsenmiştir. Bu gösterilerin amacı, Kosova'nın kendi kaderini belirleme hakkının kazanılması, Yugoslavya'daki bütün Arnavut topraklarının Kosova ile birleşmesi, üniversitenin kurulması, tek bir halk, bir ülke ve bir partinin olmasıdır[49].

Protestolar Prizren (6 Ekim 1968), Suvareka (8 Ekim 1968), İpek (19 Ekim 1968), Gilan (27 Kasım 1968), Poduyeva (27 Kasım 1968), Ferzovik (27 Kasım 1968), Mitroviça (27 Kasım 1968) gibi Kosova'nın birçok farklı şehirlerinde ve en büyük şehri olan Priştine'de (27 Kasım 1968) gerçekleştirilmiştir. Gösteriler sırasında halkın en çok kullandığı söylem Kosova'nın sokaklarında ilk kez duyulan "Cumhuriyet istiyoruz" sözü olmuştur. 1968 yılı gösterileri barışçıl bir şekilde devam etmemiş, zaman zaman şiddet olayları yaşanmıştır. Yapılan gösterilerde Murat Mehmeti adlı bir genç de öldürülmüştür. Murat Mehmeti 1968 yılının sembolü ve Kosova'nın cumhuriyet isteklerinin ilk kaybı olmuştur. Gösterilerden Kosova-Metohiya özerk bölgesinin dışında olan şehirler de etkilenmiştir. Bunlar 22 ve 29 Aralık 1968'de Tetova (Kalkandelen) ve 11 Haziran 1968'de Karadağ olmuştur.

1968 yılı gösterileri yabancı medya tarafından uluslararası kamuoyuna bildirilmiştir. 28 Kasım 1968'de Fransız bir gazeteci, *"Bu bölgedeki çoğunluk Arnavutlardır. Anayasa'da revizyon gerektiğini söylemişler ve ayrıca Arnavutların cumhuriyet kurulduğunda Yugoslavya'nın diğer cumhuriyetleriyle eşit olmasını*

[49] Selatin Novosella, *Kosova 68 Demostratat e vitit 1968*, (1968 yılı Kosova Gösterileri), Logos A Yayınevi, Shkup (Üsküp) 2012, s. 50.

istemişlerdir" ifadesini kullanmıştır[50]. Aynı zamanda Alman gazeteleri *Süddeutschen Zeitung* ve *Frankfurter Rundschau* Kosova'daki gösteriler için göstericilerin o bölgenin Arnavutluk'la birleşmesini istediklerini yazmıştır. Öte yandan Avusturya'nın *Die Presse* Gazetesi'nde 9 Aralık 1969'da gösterilerle ilgili Kosova'nın YSFC içinde yedinci cumhuriyet olarak kurulmasının söz konusu olduğuna yer vermiştir[51].

1.4. Kosova'da Özerkliğin Genişletilmesi (1974 Anayasası)

YSFC'nin SSCB Anayasası'nı model alarak hazırladığı 1946 Anayasası'ndan sonra 1953 ve 1963 yıllarında özyönetim karakterine sahip anayasalar ilan edilmiş ve bu anayasalarda 1967, 1968 ve 1971 yıllarında düzenlemeler yapılmıştır[52]. 1968 gösterilerinin ardından Kosova lehine yapılan anayasal değişiklikler ve yaşanan gelişmeler, Doğu Avrupa'daki ve YSFC'nin içinde meydana gelen diğer olaylarla irtibatlandırılmıştır. 1967'den 1972 yılına kadar yapılmış olan anayasa değişiklikleriyle Federasyon'un içinde var olan etnik sorunları çözmek ve eşit haklara sahip olacak milletler topluluğu olarak Yugoslavya'nın güvenini güçlendirmek amaçlanmıştır[53]. SSCB tarafından Ağustos 1968'de Çekoslovakya'ya yapılan askeri müdahaleden sonra SSCB ve YSFC arasındaki ilişkiler yeniden bozulmuştur. Bununla da ilintili olarak Hırvatistan'da başlayan bahar hareketi Yugoslavya yetkililerini endişelendirmiştir. Söz konusu gelişmelerin doğal sonucu olarak YSFC ile Arnavutluk arasındaki ilişkilerde iyileşme yaşanmıştır.

Sosyalist Yugoslavya'yı protestoya hazırlanan öğrenciler, Federasyon'u anayasal değişikler yapmaya zorlamışlardır. 1968 gösterilerinden sonra, Kosova'nın hukuki-siyasi ve eğitsel yetkileri genişletilmiştir. 1968 yılından itibaren "Kosova-Metohiya Bölgesi" yerine sadece "Kosova" terimi kullanılırken, resmi olarak Arnavut bayrağının kullanılmasına da izin verilmiştir. Bununla birlikte Arnavutçaya ve Türkçeye, Sırpça-Hırvatça ile eşit statü verilmiştir. Ayrıca 18 Kasım 1969'de Priştine Üniversitesi açılmıştır. Aslında Priştine'de Belgrad Üniversitesi'nin birkaç bölümü mevcuttur. Fakat bu bölümlerde dersler sadece Sırpça-Hırvatça olarak

[50] Selatin Novosella, *Kosova 68...*, s. 183-184.
[51] Söz konusu gazetelerdeki haberler için bkz. Novosella, *a.g.e,* s. 184.
[52] Nesrin Kenar, *a.g.e*., s. 98.
[53] Miranda Vickers, *a.g.e*., s. 215.

verilmiştir. Ancak Priştine Üniversitesi'nin açılışından sonra dersler Sırpça-Hırvatça, Arnavutça ve Türkçe verilmeye başlanmıştır. Priştine Üniversitesi'nin kuruluşuyla beraber Arnavutların eğitim düzeyi artmış ve aynı zamanda Arnavut ulusal bilinç düzeyi yükselmiştir. Üniversitenin açılışından sonra bütün Yugoslavya'dan Arnavut öğrenciler Priştine Üniversitesi'ne okumaya gelmiştir. Üstelik bu üniversite Arnavut öğrencilerini birleştirmek ve Yugoslavya Arnavutlarının gelecek aydınlarını yetiştirmek rolünü de üstlenmiştir. Kosovalı Arnavutlar ile Yugoslavya arasındaki ilişkilerin yumuşamasından sonra 1970'de Priştine Üniversitesi ile Tiran Üniversitesi arasında bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre beş yıl içinde Tiran'dan 200'ü aşkın öğretim görevlisi Priştine'ye getirilmiş ve derslerde Arnavutluk'ta basılan ders kitapları kullanılmıştır[54]. Görüldüğü üzere Kosovalı Arnavutların statüsünde yaşanan kısmi iyileşme Yugoslavya'nın içsel dengelerinden ziyade bölgesel ölçekte yaşanan gelişmelerden kaynaklanmıştır. SSCB'nin Çekoslovakya'ya askeri müdahalesi Yugoslavya'nın Arnavutluk ile ilişkilerini geliştirmesini kaçınılmaz kılarken, Kosovalı Arnavutlar da bundan olumlu yönde etkilenmiştir.

1970'lerde YSFC'de anayasal reformlara devam edilirken, 1971'de yapılan anayasa değişikliğiyle Kosova'nın federal sistemin içindeki yetkileri genişletilmiştir. Yeni düzenlemeye göre, Sırbistan içerisinde olan özerk bölgeler (Voyvodina ve Kosova), diğer cumhuriyetler ile aynı statüde Federal Başkanlık Konseyi'nde temsil edilmiştir[55]. Bu anayasal değişiklikler 17 Şubat 1972'de Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi İl Genel Meclisi'nde onaylanmıştır. Yeni anayasal değişikliklere göre, Kosova ekonomi, politika, vergilendirme, finansal sistemin belirlenmesi konuları üzerinde kontrol sahibi olmuştur[56]. Nisan 1973'te YSFC'yi oluşturan tüm cumhuriyetlerin ve özerk bölgelerin onayıyla YSFC'nin Yeni Anayasa Projesi'nin hazırlanmasına başlanılmıştır[57]. Kamusal tartışmalardan sonra Federal Meclis'te 21 Şubat 1974'te YSFC'nin yeni Anayasası onaylanmıştır. YSFC Anayasası'nın değiştirilmesi, diğer cumhuriyetlerin de kendi anayasalarında revizyona gitmelerine olmuştur. Sırbistan Cumhuriyeti 25 Şubat'ta yeni Anayasası'nı yürürlüğe koymuştur.

---

[54] Noel Malcolm, *a.g.e.*, s. 384.
[55] İrfan Kaya Ülger, *Yugoslavya Neden Parçalandı? Balkan Dramının Perde Arkası,* Umuttepe Yayınları, Ankara 2003, s. 72.
[56] Ramadan Shkodra, *a.g.m.*, s. 92.
[57] *A.g.m.*, s. 94.

Kosova'da ise 28 Şubat 1974'te yeni anayasa yürürlüğe girerken; bu, aynı zamanda Kosova'nın ilk Anayasası olarak görülmüştür[58]. 1974'te onaylanan yeni Anayasayla beraber birçok bakımından Kosova ve Voyvodina altı cumhuriyetle eşit bir statüye sahip olmuştur. 1974 Anayasası'na göre Kosova, kendi anayasasını hazırlayabilme ve kendi mahkemelerine sahip olma hakkını kazanmış, kendi polis gücünü oluşturabilmiş ve kendi okullarını kurabilmiştir. Ayrıca bölgenin merkez bankasını kurma ve vergi toplama haklarını da elde etmiştir[59]. Yine Sırbistan'ın Kosova ile ilgili alacağı kararları veto edebilme ve Başkanlık Konseyi'nde temsil edilme gibi geniş sayıbilecek nitelikte bir özerkliğe sahip olmuştur[60]. 1974 Anayasası'nın 1. maddesi kapsamında cumhuriyetlerin yanı sıra özerk bölgeler de (Kosova ve Voyvodina) YSFC'nin ayrılmaz parçaları olarak görülmüştür[61].

1974 Anayasası ile Kosova ve Voyvodina özerkliğinin genişlemesi, Sırbistan içinde memnuniyetsizlik doğurmuştur. Bu nedenle Sırp aydınlar, siyasetçiler ve akademisyenler "Sırbistan'ın Kosova üzerinde tarihsel hakkı olduğu" iddialarını dile getirmeye başlamışlardır. Böylece "Sırp meselesini" çözmek için 1976'da Mira ve Draza Markoviç tarihte "Mavi Kitap" olarak bilinen bir belge hazırlamışlardır. Gizli bir şekilde oluşturulan ve Sırbistan Bilim ve Sanat Akademisi'nin desteğini alan bu belgenin amacı, YSFC sistemi içindeki Sırbistan'ın statüsünü düzenlemek ve Federasyon içindeki Sırpların yaptığı tüm şikâyetleri incelemeye almak olmuştur. Mavi Kitap'taki listenin başında Kosova'ya 1974 yılında sağlanan geniş özerklik hakları sorun olarak yer almıştır. Sırp akademisyenlere göre Kosova'daki Sırpların geleceği ve perspektifleri 1974 Anayasası ile tehdit altına girmiştir. Aslında Sırp liderliği "Mavi Kitap" ile Yugoslavya Federasyonu'nun Kosova'ya 1974 Anayasası'yla sağlandığı özerkliği kaldırmayı amaçlamıştır. 1974 yılında Kosova'nın liderleri Fadil Hoca, Mahmut Bakali ve Cavit Nimani Mavi Kitap'tan haberdar olduktan hemen sonra Tito'nun yardımcısıyla görüşmüşlerdir. Kosova'nın yöneticileri Federal liderliğe, Sırbistan'ın Kosova'nın özerkliğini kaldırmayı

[58] *A.g.m.* s. 94.
[59] Fatma Taşdemir - Pınar Yürür, "Kosova Sorunu Tarih ve Hukuki Bir Değerlendirme", *İİBF Dergisi,* Cilt 1, Sayı 3, Yıl 1999, s. 141.
[60] Zeynel Levent, "Tarihi Süreçte Kosova", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* S. 52, Güz 2013, s. 853-874, s. 858.
[61] Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1974, Clen 1 (1974 Yugoslav Halk Cumhuriyeti Anayasası, Madde 1), (10.10.2016).

amaçladığını ve Yugoslavya liderliğinin Kosova'ya Sırpların saldırganlığını durdurması gerektiğini bildirmişlerdir[62]. Kosova siyasi liderleri Sırpların milliyetçi bir plan uyguladıklarını ve Rankoviç zamanını geri getirmeye çalıştıklarını vurgulamışlardır[63].

Mavi Kitap'ın yayınlamasından sonra Yugoslavya içindeki diğer cumhuriyetlerden de itirazlar gelmiştir. Artan itirazlar sonucu, Federasyon içindeki gergin durumu yatıştırmak için Tito'nun emriyle tartışma konusu olan "Mavi Kitap" hakkında bir çalışma grubu oluşturulmuştur. Çalışmalar sırasında, Kosova siyasi statüsü hakkında Kosova ve Sırbistan temsilcileri arasında büyük tartışmalar olmuştur. Çalışma grubunun Kosova temsilcileri, 1974 Anayasası'nın Kosova'ya verdiği statüyü savunmuşlardır. Sırbistan temsilcileri ise 1963 Anayasası'nda öngörülen Kosova'nın daha kısıtlı bir özerkliğe sahip olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Komisyon çalışmaları sırasında, Kosova lideri Mahmut Bakali Voyvodina Sırp temsilcileri Duşan Alimpiç ve Stevan Doronjski ile Sırp anti-milliyetçileri Miloş Miniç ile Mirko Popoviç'ten destek almıştır. Bu grubun çalışmaları sonucunda, bölgesel hakların sınırlandırılmasıyla ilgili Mavi Kitap'ın önerileri kabul edilmemiş hatta açık bir şekilde kitap kınanmıştır. Ne var ki Federasyon liderleri, kitabın fikirlerine karşı çıkmalarına rağmen yazarlara karşı herhangi bir yaptırım uygulamamıştır. Ancak kitabın yazarları, Sırp milliyetçi hedeflerin uygulanması fikrinden geri adım atmışlar, böyle bir eylemi gerçekleştirmek için konjoktürün uygun olmadığını açıklamışlardır. Sırplar ise özerk bölgeleri olmayan bir Sırbistan'ın yaratılması atfında bulunarak kendi milliyetçi fikirlerini gerçekleştirmek için en uygun zamanı beklemişlerdir. Haziran 1977'de

---

[62] "Fadil Hoxha, prill 1994: Tito dhe Kardeli thane: Çka ju duhet republika!? Kujdes prej Serbise…! (Fadil Hoca, Nisan 1994: Tito ve Kardeli dediler ki: Niye Cumhuriyet gerekir ki!? Sırbistan'a dikkat edin..!, Gazeta Lajm, E hene 13 prill 2015 (Haber Gazetesi, 13 Nisan Pazartesi 2015).

[63] Hilde Katrine Haug, *Creating a Socialist Yugoslavia Tito, Communist Leadership And The National Question*, https://books.google.com.tr/books?id=4Av4AgAAQBAJ&pg=PT280&lpg=PT280&dq=draza+markovic+Blue+book&source=bl&ots=QkKQjZji7T&sig=L2YRhwph5mKnd1J_WWqFiQGSA5A&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjqw-mllJbMAhVCIpoKHWRLAtMQ6AEIHTAB#v=onepage&q&f=false (05.12.2016).

Markoviç'in de belirttiği gibi *"her şeyin bilindiği, her şeyin net olduğu"*[64] bir durum ortaya çıkmıştır.

1978'de Kosovalı bir siyasi yönetici olan Fadil Hoca, ilk defa YSFC'nin dokuz üyeli Başkanlık Konseyi'ne başkan yardımcısı olarak seçilirken, Mahmut Bakali Bölge Komitesi'nin Başkanı olmuş ve ikisi birlikte YKB'nin Başbakanlık heyetinin üyelerini oluşturmuşlardır[65]. Kosovalı siyasi liderler, nihayet üst yönetimi etkilemeyi başardıklarını düşünerek ve Yugoslavya siyasi sistemindeki kararlara katılma ve geçmişte olmayan bütün haklara sahip olacaklarını zannederek farklı düşüncelere kapılmışlardır. Buna bağlı olarak, Kosovalı siyasetçiler siyasi ve anayasal hoşnutsuzluk, ekonomik dezavantajlar ve Yugoslavya'da ekonomik sistemin yapısıyla ilgili gerçekleri unutmaya başlamışlardır[66]. Ekim 1979'da ise Başkan Tito 5. ve son kez Kosova'yı ziyaret etmiştir. Ziyareti sırasındaki konuşmasında, bu bölgenin ekonomik azgelişmişliği ile ilgili endişelerini söylemiş, YSFC içinde işsizliğin en fazla Kosova'da olduğunu ve ekonomik gelişmesi bakımından son sırada yer aldığını vurgulamıştır. Bu ziyaretten sonra Sırp hükümeti Arnavutlara karşı baskı uygulamaya başlamıştır[67].

Toparlamak gerekirse, 1980 yılına kadar Kosova'nın hukuki statüsü konusu Kosovalı Arnavutların başlıca uğraşlarından biri olmuştur. 1974 Anayasası ile Kosova'ya tanınan geniş özerklik haklarına dikkat çekmiştir. Bu durum Kosova'nın tarihsel iddialara sahip olduğunu ileri süren Sırpların tepkilerine yol açmıştır. Nitekim YSFC'nin başat aktörlerinden biri olan Sırbistan 1974 Anayasası'yla yapılan düzenlemeleri geri almak ve Kosova'yı yeniden kendisine bağlamak için manevralara başlamıştır. Bu dönemde dikkat çeken bir nokta ise Kosova'nın ekonomik açıdan ülke genelinin oldukça gerisinde kalması olmuştur. Bu durum 1980'lı yıllarda yaşanacak olan diğer sorunlara da kaynak teşkil etmiştir.

---

[64] Ivo Banac, "Is It True That Tito's Yugoslavia Policies Favored Albanians in Kosovo?," *The Case For Kosovo Passage To Independence (Editörel Anna Di Lellio),* Anthem Press UK ve USA Publisher, *2006,* 63-67, s. 66.
[65] Robert Bideleux, Ian Jeffries, *The Balkans A Post-Communist History*, First Published, Publisher Hurst & Company, London 2007, s. 529.
[66] *A.g.e.* 529.
[67] Miranda Vickers, *a.g.e., s.* 235-236.

İKİNCİ BÖLÜM

2. 1981'DEKİ KOSOVA ÖĞRENCİ GÖSTERİLERİ

Tito'nun ölümünden sonra YSFC'nin içindeki en büyük sorunlardan biri Kosova olmuştur. 1981 yılında Kosova'da öğrenci gösterileri düzenlenmiştir. Gösterileri YSFC yetkilileri "irredantist" ve "milliyetçi" olarak değerlendirerek Kosova'da tasfiyeye başlamışlardır. Ayrıca bu dönemde öğrenci gösterilerinden dolayı YSFC ve Arnavutluk ilişkileri bozulmuştur. Bu bölümde Kosova'daki demografik, ekonomik durum ile yükselişe geçen Sırp milliyetçiliği sorunlarına değinilmiştir.

2.1. Tito'nun Ölümü Sonrasında Kosova'nın Durumu ve Artan Gerginlik

1980'li yıllar YSFC tarihinin en zor dönemi olarak tanınmaktadır. Bu dönemde Yugoslavya Federasyonu'nda yaşanan ekonomik ve siyasi krizler, hükümet sisteminin sarsılmasına, diğer bir deyişle rejimin kendisini yıkmaya başlamasına neden olmuştur. Kosova, Sırpların ve Arnavutların arasında siyasi, ekonomik ve kültürel açılardan adeta savaş alanına dönmüştür. 1974 Anayasası'yla değiştirilen Kosova'nın statüsü Kosovalı Arnavutların ve Sırbistan'ın isteklerini karşılamamıştır. Kosova, Yugoslavya Federasyonu'nun içinde özerkliğini kazanmasına rağmen, kendi kurumları yine Sırbistan'ın kontrolünde olmuştur. Ancak 1963 ve 1968'de yapılan gösterilerden beri Arnavutların tek hedefi Kosova'yı cumhuriyet haline getirmek olmuştur. Her ne kadar memnun olmasalar da Arnavutlara göre 1974'te Kosova'nın statüsünde yapılan düzenleme bu hedefin gerçekleşmesine bir adım daha yaklaşılmasını sağlamıştır. Sırp devleti ise 1974 Anayasası'nın değişikliklerini halkına ve cumhuriyetine karşı bir saldırı olarak görmüştür. Bu noktada Sırpların amacı, eski anayasanın ve Rankoviç'in zamanındaki Kosova statüsünün geri alınması olmuştur. Dolayısıyla Sırp makamları Yugoslavya Federasyonu makamlarını, özerkliğe sahip olan Kosova statüsünün gelişmesiyle Sırbistan ve Yugoslavya Federasyonu'nun ayrılığa bir adım daha yaklaşacağına inandırmaya çalışmışlardır.

Ayrıca Kosova'nın statüsünün gelişmesinin Arnavutluk ile Kosova'nın birleşmeye daha da yaklaştıracağını belirtmişlerdir[68]. Sırbistan yetkilileri Yugoslavya'nın içerisinde Kosova'daki Arnavutların Sırplara ve Karadağlılara karşı savaşa hazırlandıklarını iddia ederek propaganda yapmaya çalışmışlardır[69].

1979'da Tito'nun ziyaretinden sonra, Kosova bölgesinde bazı olaylar yaşanmıştır. Örneğin YSFC-Arnavutluk sınırında 1 Mayıs 1979'dan 30 Nisan 1980'e kadar 32 sınır olayı meydana gelmiştir. Ayrıca 8 Ocak 1980 tarihinde YSFC-Arnavutluk sınırınında çıkan çatışmada bir Yugoslavya askeri yaralanmıştır. Buna bağlı olarak 1980 yılında Kosova'da 50 kişi tutuklanmıştır. Bu kişiler irredantizm, milliyetçilik ve Sırbistan'a karşı propaganda yapmakla suçlanmıştır[70].

4 Mayıs 1980'de YSFC'nin kurucusu ve başkanı Josip Broz Tito hayatını kaybetmiştir. Josip Broz Tito'nun ölümünden sonra, YSFC'de üç tartışma söz konusu olmuştur: Birincisi gelişen ekonomik kriz, ikincisi anayasa değişiklikleri konusundaki tartışma, üçüncüsü ise Sırbistan Sosyalist Cumhuriyeti içindeki Kosova ve Voyvodina sorunu ile ilgili tartışmadır. Özellikle Kosova meselesine ilişkin oldukça ateşli bir tartışma yaşanmış ve bu durum Kosova'da YSFC'nin siyasi sisteminde en büyük ayaklanmaları meydana getirmiştir. 1979'da öğrenci gösterilerinin başlamasıyla Kosova'nın durumu çok daha ciddi bir hale gelmiştir. Arnavut yazar Dobreci'nin aktardığı verilere göre, 1980 yılında 78.000 kişi yapılan işkence ve soruşturmalara dâhil edilmiş, 2.000 kişiye ise 20 yıla kadar hapis cezası verilmiştir[71].

2.2. 1981'deki Kosova Öğrenci Gösterileri

Yugoslavya sisteminin ilk sarsıntısı Kosova'nın başkenti Priştine'de öğrencilerin gösterileriyle başlamıştır. Kosova'da 1981'in baharında Tito'nun ölümünden (4 Mayıs 1980) sadece bir yıl sonra öğrenci gösterileri olmuştur. Bu gösterilere lise ve üniversite öğrencileri, çalışanlar ile aydınlar katılmışlardır. YSFC

[68] Louis Sell, *Slobodan Milosevic And The Destruction of Yugoslavia With a New Afterword by The Author*, Publisher Duke University Press, London 2002, s. 77.
[69] Mehmet Hajrizi, *Në Shtypin Klandestin të Lëvizjes Kombëtare* (*Ulusal Hareketi'nin Gizli Basında)*, Priştine 2012, s. 112.
[70] Zona Express, Dosja 81. https://www.youtube.com/watch?v=wsrnKJVOwBw&t=504s. (5.04.2017).
[71] Bkz. Sime Dobreci, Jugoslavija: Dhuna në mjekët e Kosovës (Yugoslavya: Kosova doktorlarına uygulanan şiddet), *Buzuku Dergisi*, S. 31, 24 Aralık 2009, s. 10.

içinde Kosova'nın eşit anayasal konumu, Yugoslavya'nın en fakir ülkesi olarak sıralanan Kosova'nın kötü ekonomik durumu, eğitim sektöründeki zorluklar, çalışanların ağır iş koşulları, işsiz mezunların yüksek oranı ve bu zorluklar karşısında Kosovalı Arnavutların Batı ülkelerine göç etmesi gösterilerde dile getirilmiştir. Söz konusu gösteriler Priştine Üniversitesi öğrenci yemekhanesinde 11 Mart 1981 tarihinde saat 19.00 civarında öğrencilerin yemeklere karşı hoşnutsuzluğu, yetersiz hizmetler, uzun kuyruklar ve yurdun içindeki kötü koşullar gerekçe gösterilerek başlatılmıştır. Yaklaşık 400 öğrenciden oluşan bir grup önce yemekhanenin içinde protesto eylemine başlarken, Teknik Eğitim Fakültesi Ramiz Sadiku caddesine doğru devam eden kalabalık, "yemek", "uygun koşullar", "burjuvaziye hayır" gibi afişleri kullanmıştır. Gösteri barışsever bir niteliğe, öğrenci talepleri ise ekonomik ve toplumsal bir karaktere sahip olmasına rağmen, polis güçleri müdahalede bulunmuş ve toplanan öğrencilerin şiddetli bir tepki vermesini provoke edecek nitelikte birkaç göstericiyi tutuklamıştır. Göz yaşartıcı gaz kullanılarak öğrencilerin dağılması bir süreliğine sağlanmış ancak protestolar 12 Mart sabahına kadar bütün gece devam etmiştir[72].

11 Mart gösterisinin ardından cumhurbaşkanlığının olağanüstü ortak toplantısı gerçekleşmiştir. Bu toplantıda Kosova özerk bölge Başkanlığı ve Komünist Birliğin İl Komitesi, gösterilerin nedenlerini ve Kosova'daki güvenlik durumunu değerlendirmek için bir araya gelmişlerdir. Gösterilerin değerlendirilmesi için Kosova'nın komünist siyasi liderleri iki tarafa ayrılmıştır. Bir taraf, Mahmut Bakali ve Mustafa Sefedini'nin başkanlığında, öğrencilerin yurtlarda kötü koşullarda yaşaması sebebiyle yapılan gösterilerin sosyal bir karakteri olduğu savunmuşlardır. Azem Vlasi'nin önderliğindeki diğer taraf ise "birlikten kuvvet doğar", "revizyonistler lanet olsun", "arkadaşlarımızı serbest bırakın" gibi öğrenciler tarafından kullanılan afişleri siyasi bir karaktere sahip çağrılar olarak değerlendirmiştir. Ayrıca bu meselede, Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyeti'nden "düşman" olarak bahsedilerek Arnavutluk'un da gösterilere karıştığını

[72] Qerim Lita, *Çështja Shqipëtare në RSFJ*…, s. 133.

belirtilmiştir[73]. Fakat Mahmut Bakali (Kosova Bölgesi Topluluğu Başkanı) 12 Mart 1981'de YKB'ye gönderdiği bir mektupla 11 Mart'taki öğrenci gösterileriyle ilgili YKB'nin üyelerini yeniden ikna etmeyi denemiştir. Aynı zamanda protestoların bitmesiyle ülkedeki durumun Kosova kurumlarının kontrolü altında olduğunu açıklamıştır. Ancak Mahmut Bakali'nin bu değerlendirmesi YSFC'nin anayasal düzeninin tehdit edildiği gerekçesiyle Konsey tarafından reddedilmiştir. Federal makamların üyeleri, 11 Mart gösterilerinin siyasi bir tutumu savunduğunu ve "düşmanın işe karıştığını" söylemişlerdir. Böylece YSFC yetkilileri Azem Vlasi'nin fikrine katılmışlardır. Bu bulgu, YSFC liderliği tarafından, Yugoslavya'nın resmi politikası olarak 12 Mart 1981'de *TANJUG* isimli resmi gazetede yayınlanmıştır[74].

Fakat Priştine Üniversitesi öğrencileri, polis güçlerinin insanları tutuklamasına ve onlara kötü muamele etmelerine rağmen, Mart, Nisan ve Mayıs aylarında yeniden gösteriler organize etmişlerdir. Bu defa aydınlar, Kosova Komünist Birliği'nin üyeleri, işçiler, farklı şehirlerden vatandaşlar, lise öğrencileri de gösterilere katılmıştır. Diğer bir deyişle bu gösteriler ulusal bir boyut kazanmıştır. Böylece bütün şehirlerde gösteriler düzenlenmeye başlamıştır. 25 Mart'ta Prizren, 26 Mart'ta Priştine, 30 Mart'ta Poduyeva ve 1-3 Mayıs'ta yeniden Priştine'de gösteriler yapılmıştır. 26 Mart 1981 tarihinde Priştine'de yapılan gösteriler ise en fazla ön plana çıkan gösteri olmuştur. Protesto ilk önce Priştine Üniversitesi yurdunda sabah saat 06.00'da başlamıştır. Öğrencilerden oluşan küçük bir grup yurdun üç giriş-çıkış kapısını kapatıp Üniversite'nin temsilcileriyle bir konuşma talep etmiştir. Onların aksine bazı il görevlileri protesto etmek için sokaklara çıkmıştır. Öğrenciler Priştine Üniversitesi yöneticileri ve Kosova siyasi liderleriyle yaptıkları görüşmelerde, Yugoslavya'daki daha kaliteli yurtlarla kıyaslayarak mevcut yurt koşullarından memnuniyetsizlik duyduklarını dile getirmişlerdir. Öğrenciler Kosova'nın komünist liderleriyle bir anlaşma sağlayamayınca saat 16.30 civarında Priştine sokaklarına çıkıp protestoya başlamaya karar vermişlerdir. 1 Mart protestolarına tezat olarak, bu defa "sömürgeciliğe hayır", "bağımsızlık istiyoruz", "uygun koşullar istiyoruz", "eşitlik istiyoruz", "Cumhuriyet istiyoruz" gibi siyasi afişler de kullanmışlardır.

[73] Qerim Lita, "Demostrat e Vitit 1981 në Observimet e Organeve më të Larta të LKJ Shpallja e Gjendjes së Jashtëzakonshme në Prishtinë", *Gazeta Koha*, Viti IV Nr. 1286, 2-3 prill 2011, s. 14.
[74] *A.g.m.* s. 14.

Ayrıca bu gösteride, öğrencileri korkutmak ve şiddet uygulamak amacıyla polis oldukça sert tedbirlere başvurmuştur[75].

Gösteriler 1 ve 2 Nisan tarihlerinde de devam etmiş ve yaklaşık 15.000 kişi sosyal ve siyasi isteklerini dile getirmek amacıyla protesto etmek için sokaklara çıkmışlardır. Yine 1-2 Nisan 1981'de YSFC ve Yugoslavya Komünist Birliği Merkez Konseyi'nin liderliği, Kosova'nın güvenlik durumunu tartışmak için bir araya gelmiştir. Bu toplantıda şu kararlar alınmıştır: polis ve ordu kuvvetlerinin "Rubin 81" gizli planına göre hareket etmesi, bütün kamu kurumlarının koruma altına alınması, Priştine'de olağanüstü halin ilan edilmesi, Priştine'nin giriş ve çıkışlarına Yugoslavya Halk Ordusu üyelerinin gönderilmesi, saat 20.00-05.00 arasında vatandaşlara sokağa çıkma yasağının getirilmesi ve yabancı uyruklu kişilerle diplomatik temsilciliklerin hareketinin kısıtlanması[76]. Alınan kararlar 3 Nisan'da uygulanmaya başlanmıştır. Kosova'nın başkentinde çok sayıda polis kuvveti konuşlandırılırken, Yugoslavya Halk Ordusu askerleri de yerleştirilerek Arnavutluk sınırındaki tahkimat güçlendirilmiştir. Kosova'ya ertesi gün Niş ve Üsküp şehirlerinden geçerek yaklaşık 45.000 asker ve 20.000 polis kuvveti takviye edilmiştir. Tankların sayısı ise 72'den 356'ya yükseltilmiştir[77].

Son gösteriler ise 1-18 Mayıs 1981 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. 18 Mayıs 1981'de Priştine Üniversitesi'nde yurt, binlerce kişi tarafından bloke edilmiştir. Bu protesto bir gün sürüp sonraki gün Kosova polisi protestoya göz yaşartıcı gaz kullanarak müdahale etmiş ve öğrencileri üniversiteden uzaklaştırmıştır. Protesto haberinin yayılmasından sonra yetkililer ünivesiteyi kapatmış ve bütün öğrencilerden evlere gitmelerini istemiştir. Kosova'daki düzenlenen gösterilerle ilgili en büyük sorun uluslararası kamuoyunun bilgilendirilmesi olmuştur. Zira uluslararası basın organları gösterilerle ilgili yeterince bilgi temin edememiştir. Yugoslavya'daki basın ise Kosova'daki gelişmelere ilişkin eksik bilgiler verilmesine dair yapılan şikâyetleri yayınlamıştır. Medya baskılarının ardından, 6 Nisan'da YSFC'nin İçişleri

---

[75] *A.g.m.* s. 14.
[76] Qerim Lita, *Qështja Shqiptare*…, s.61.
[77] Ana Lalaj, *Kosova Rruga e Gjatë drejt Vetëvendosjes (1948-1981),* Akademia e Shkencave të Shqipërisë Instituti i Historisë (Arnavutluk Bilimler Akademisi Tarih Kurumu), Mësonjëtorja e parë Yayınevi, Tiran 2000, s. 384.

Bakanı Stane Dolanc basın açıklaması yapma ihtiyacı duymuştur. Dolanc yaptığı açıklamada Kosova'daki olayların önemli boyutta olduğunu ve protestoların Kosova geneline yayıldığını kabul etmiştir[78]. 1981'deki gösterilerde 55'i ağır olmak üzere toplamda 75 kişi yaralanmıştır. Ayrıca 8 gösterici ve 1 polis hayatını kaybetmiştir[79]. Mart ve Haziran ayları arasında gösterilerle ilgili Kosova polisi 1.700 kişi tutuklamıştır. Temmuz ve Eylül arasında ise 25 yaş ve altı 226 kişiye 15 yıldan fazla hapis cezası verilmiş, büyük çoğunluğu "sözlü taciz" ve "kara propaganda" iddialarıyla suçlu ilan edilmiştir[80]. Ayrıca 1981 yılının gösterilerinden sonra Yugoslavya yetkilileri tarafından Arnavutluk menşeli yasadışı 89 grup ve 8 örgüt keşfedilmiştir. Böylece yasadışı örgütlerle ya da "düşman" gruplarla hareket eden 1200'den fazla kişiye dava açılmış, 4.000 kişi hakkında da gösterilere karıştıkları gerekçesiyle hukuki süreç başlatılmıştır[81].

Ancak Bakali gösterilerin başlamasından yalnızca 5 gün önce Kosova makamlarına ülke tüketiminde ana malların yokluğu, düşük gelirli işçilerin, işsizlerin ve öğrencilerin yaşam standartlarını yükseltmek için bir mücadele gerçekleştirildiğinden bahsetmiştir. Bakali bu ifadesinde, ülke nüfusunun zor ekonomik koşullarını dile getirerek gösterilerde milliyetçilikten değil, ekonomik ve sosyal faktörlerden esinlenildiğini vurgulamıştır[82].

2.2.1. Kosova'daki Siyasi Tasfiyeler

1981'deki gösterilerin bitmesinden sonra Kosova ve Yugoslavya'daki Arnavut sorunu Yugoslavya Federasyonu'nda ana tartışma konularından biri olmuştur. Gösterileri düzenleyenlerin pek çoğu Yugoslavya makamları tarafından tespit edilememiştir. "Marksist-Leninist" bir grup bu gösterilerin sorumluluğunu üstlenirken, bu grup aynı zamanda Kosova ile Arnavutluk'un birleşmesi düşüncesini savunmuştur. Ancak bu yorumlar söz konusu grubun marjinal olduğunu

---

[78] Viktor Meier, *Yugoslavia a History of Its Demise* (Çev. Almanca'dan İngilizçe Sabrina P. Ramet), Publisher Routledge, London and New York 2005, s. 22.
[79] Branko Horvat, *a.g.e.*, s. 139. ABD'nin Belgrad Büyükelçiliği'nin tespitlerine göre, 1981 yılındaki öğrenci gösterilerinde yaklaşık 300 kişi hayatını kaybetmiştir. Ana Lalaj, *a.g.e.*, s. 387.
[80] Howard Clark, *Civil Resistance…*, s. 42.
[81] Arhiv Slovenije, Fond Centralni Komite Zveze Komunistov Slovenije (F. CK ZKS) (AS.1589) AS 1589 IV ŞKATLA 872 – KOSOVO.
[82] Miranda Vickers, *a.g.e.*, s. 247.

göstermektedir[83]. KKB ve YKB liderleri gösterilerin nedenlerine değil, protestocuların kullandıkları afişlere önem vermesi nedeniyle gösterilerin analizi objektif bir şekilde yapılamamıştır. 5 Mayıs 1981'deki YKB'nin Merkez Komitesi'nin toplantısında, Lazar Kolişevski çalışma gruplarında Kosova'daki yapılan gösterilerin irredantist ve karşıdevrimci olarak nitelendirilmesini önermiştir[84]. Kolişevski'nin önerisi, YKB'den destek görürken, bu öneri YSFC'nin de resmi düşüncesini oluşturmuştur. Buna ek olarak YKB yönetimi "Kosova Bölgesi Platformu'nu" hazırlamış, içeriğini ve amacını ülkenin sorunlarını çözmek yerine, bölgeyi dönemin Yugoslavya sisteminin ilkeleriyle aynı fikirde olmayanlardan temizlemek şeklinde belirlemiştir. KKB de aynı fikre katılmış ve Arnavut aydınların bir kısmını, genç öğrencileri ve insanları etkilemekle suçlamıştır[85]. KKB'nin en aktif Arnavut liderleri Mahmut Bakali ve Fadil Hoca gösterilere karşı olup doğrudan Tiran'ı gösterilerin organizasyonuna yardımcı olmakla itham etmişlerdir. Ancak her ikisi de göstericiler tarafından şoven ve milliyetçi olarak nitelendirilmişlerdir[86].

Bu olaylardan sonra Kosova'da, gösterilerin katılımcıları ve destekçilerine karşı siyasal tasfiyeler uygulanmaya başlanmıştır. Bu siyasi tasfiyelere KKB, Priştine Üniversitesi, Kosova Bilimler Akademisi, YKB gibi neredeyse Kosova'nın tüm kurumları dâhil edilmiştir. Parti üyeleri görevlerinden çıkarılmış ve aynı zamanda KKB'den de ihraç edilmişlerdir. Ayrıca Kosova'daki bu siyasal tasfiyeler Kosova Bölgesi Komitesi Başkanı Mahmut Bakali'ye de uygulanmıştır. YKB tarafında en fazla suçlanan siyasetçilerden biri olan Mahmut Bakali, Kosova'daki eğitim durumunu "Arnavut zekânın kontrolsüz bir şekilde oluşturulması" gerekçesiyle eleştirmiştir. Bu konuda da Priştine Üniversitesi, Arnavut milliyetçiliğinin ve irredantizminin kaynağı olarak görülmüştür[87]. Bu suçlamalardan sonra, 29 Nisan 1981'deki YKB'nin Merkez Konsey Komitesi'nin 88. Toplantısı'nda Bakali partiden dışlanmıştır. Ayrıca Genel Halk Savunma Komitesi'nden Kosova'nın Sosyal

[83] Independent International Commission on Kosovo, *The Kosovo Report Conflict International Response Lessons Learned The Independent International Commission on Kosovo*, Publisher Oxford University Press, New York 2000, s. 36.
[84] Qani Mehmedi, *a.g.e*., s. 59.
[85] AS.1589 IV šk. 1396.
[86] Noel Malcolm, *a.g.e.*, s. 394.
[87] Qerim Lita, "Demostrat e viti 1981 në observimet e organeve më të larta të LKJ çka i kishte penguar Lazar Kolishevski?!", *Gazeta Koha***,** Viti IV Nr. 1287, 4 prill 2011, s. 15.

Merkezi'nden ve KKB Bölge Komitesi'nin liderliğinden Mahmut Bakali Haziran ayında istifa etmek zorunda bırakılmıştır[88]. Hatta Kosova özerk bölgesinin başkanı Cavit Nimani ve Priştine Üniversitesi rektörü de istifa etmişlerdir. Bakali'nin yerine, Sırp şovenizmine ve Tiran'a karşı duran olarak kabul edilen Veli Deva getirilmiştir[89]. Aynı zamanda Kosova Bilim ve Kültür Akademisi de tasfiyeye tabi tutulmuştur. Akademiden diğer entelektüeller de (Ali Hadri ve Payazit Nuşi gibi profesörler) milliyetçi yazıları dolayısıyla görevlerinden alınmıştır. Sırp kaynaklarına göre yukarıdaki profesörler doğrudan Arnavut milliyetçiliğinin ve irredantizminin genişlemesini sağlamıştır[90]. Ayrıca bu kişiler Arnavutluk'un resmi temsilcileriyle doğrudan ya da dolaylı bir ilişkiye sahip olmuştur[91]. Priştine Üniversitesi'ndeki tasfiyelerden dolayı, 25 profesör eğitim görevinden alınmış, 3 akademisyen siyasi nedenler yüzünden işe başlayamamış, 1982-1983 eğitim-öğretim yılında 157 aday siyasi nedenlerden üniversiteye kayıt olamamış ve 58 öğrenci üniversiteden 5 yıl süreyle kayıt hakkından men edilmiştir[92]. İçişleri Bakanı Herljeviç'e göre, Kosova'daki ayaklanmalar yüzünden tasfiye edilen 154 bireyin çoğu aydınlar olmuştur[93]. 1982-1985 yılları arasında KKB'nin raporuna göre, 2.376 üye KKB'den ayrılmış, onlardan 1.132'si ihraç edilmiş, 1.151'i kayıtlardan silinmiş ve 93 kişi kendi istekleriyle uzaklaşmıştır[94].

YSFC'nin bu tasfiyeleri, Kosova'daki durumu daha da gerginleştirmiştir. Ancak, Kosova'daki söz konusu tasfiyeler YSFC'nin içindeki birçok politikacı ve üst düzey liderler tarafından da eleştirilmiştir. Bunlardan biri YSFC'nin üst düzey lideri Vladimir Bakariç olmuştur. Bakariç aynı zamanda "Kosova Platformu" adlı planı da eleştirmiştir. Bakariç YKB'nin Merkez Komitesi'nin Başkanı Lazar Moysov'a bir

---

[88] Patrick F. R. Arhsien and R. A. Howells, "Yugoslavia, Albania and the Kosovo Riots", *The World Today*, Vol. 37, No. 11 (Nov., 1981), s. 419-427, s. 426.
[89] Momčilo Pavlović, "Kosovo Under Autonomy 1974–1990", *Confronting The Yugoslav Controversies: A Scholars' Initiative* (Editör: Charles Ingrao and Thomas A. Emmert), United States Institute of Peace Press Washington, D.C, s. 48-80, USA 2009, s. 61.
[90] Qerim Lita, "Demostrat e viti 1981…".
[91] Qerim Lita, "Konkluzionet e Kryesisë së RSFJ-së lidhur me Kosovën Vëzhgimi i tmershëm i Shqipetarëve", *Revista Shenja Viti III, Nr. 34, Shkurt, 2014, 71-74*, s. 72.
[92] Pajazit Nushi, "Shkatërrimi i Arsimit, i Shkencës e i Kulturës shqipëtare dhe i Sistemit İnstitucional të tyre nga sunduesi Serbomadh", *Rrënia e Autonomisë së Kosovës Shoqata e Pavarur e Juristëve të Kosovës*, Priştine 1992, s. 67.
[93] *The New York Times*, Yugoslavia Adds Police In Troubled Albania Area, June 14, 1981, Sunday, Late City Final Edition, Section 1; Part 1; Page 24, Column 1; Foreign Desk, 479 words.
[94] AS.1589 IV šk. 1396.

mektup göndermiş ve gösterilerin kasıtlı yapıldığını, karşı devrimci fikirlere sahip olduğunu yazmıştır[95]. Ekonomik geri kalmışlıktan dolayı birçok vatandaş iş bulmak için yurt dışına göç etmek zorunda kalmışlardır. Buna rağmen Bakariç Kosova'da yapılan tasfiyelere karşı çıkmıştır. Hatta tasfiyelerin sebebini de düşman aktivitesi için yanlış değerlendirmeler olduğunu vurgulamıştır[96]. Yugoslavya otoriteleri göstericilerin eşitlik ve adalet konusundaki taleplerini milliyetçi ve irredantist eylemler olarak görmüştür. Kosova'nın cumhuriyet olmasıyla ilgili göstericilerin talepleri Yugoslavya'daki milletlerin ve toplumsal sistemin çıkarlarına derin bir tehdit olarak değerlendirilmiştir[97].

YSFC uluslararası kamuoyununa gösterileri Arnavutluk'un desteğiyle organize edilmiş "milliyetçi" ve "irredantizm" nitelikli sunmaya çlışmıştır. Fakat öğrenciler tarafından yapılan gösteriler, aslında Kosova sorununa uluslararası bir boyut kazandırmıştır. Öyle ki uluslararası medyada 1981'deki olaylar tartışma konusu olmuştur. Yugoslavya yönetimi, Kosova'ya giriş ve çıkışları yabancılara kapatmasına rağmen, ülkedeki olaylar ve gelişmeler uluslararası basın tarafından sürekli takip edilmiştir. Fakat uluslararası basından gelen bilgilerin çoğu Yugoslavya haber ajansı Tanjug'un resmi duyurularına dayanmıştır. Bahsedilen duyurular UPI, Reuters, Agence France Presse gibi Batılı ajanslar tarafından tüm dünyaya geçilmiştir[98]. Ayrıca ABD'li, İngiliz, Fransız, Alman, Belçikalı, İtalyan ve Türk gazete ve dergilerinin çoğu düzenli olarak Kosova'daki olaylarla ilgili haberler ve makaleler yayınlamıştır. ABD'den The New York Times, The Christian Science Monitor, İngiltere'den The Times, The Financial Times, The Daily Telegraph, Fransa'dan Le Figaro, Le Monde, Le France-Soir, L'Aurora, Belçika'dan Le Soir, İtalyan İl Tempo, İl Corriere dela Sera, Almanya'dan Frankfurte Allgemeine Zeitung, Türkiye'den Cumhuriyet ve Ege Telgraf gibi gazeteler Kosova'daki olayları dikkatle takip etmişlerdir[99].

---

[95] Qerim Lita, *Qeshtja Shqipetare* …, s. 204.
[96] *A.g.e.* s. 204.
[97] AS.1589 IV šk. 1396.
[98] Sabile Keçmezi-Basha, "Demostratat e vitit 1981" ("1981 Yılının öğrenci gösterileri"), http://shenja.mk/index.php/kulture/histori/4448-demonstratat-studentore-te-vitit-1981.html. (15.10.2016).
[99] Aynı yerde.

Kosova'daki gösterilerin yeniden başlamasından korktukları için, Federasyon makamları Sırbistan'dan ilave polis göndererek güvenlik önlemlerini arttırmışlardır. Ayrıca Yugoslavya Halk Ordusu'nun dikkatli olmasını ve gerekli olması halinde en kısa sürede Kosova'ya gönderilmelerini emretmiştir. Bu dönem boyunca YKB "düşman" aktivitelerini, yasadışı grupları ve kuruluşları, uluslararası basını, öğrenci gösterilerini, "milliyetçilerin" ve "irredantistlerin" propaganda faaliyetlerini yakından takip etmiştir[100].

2.3. 1981 Gösterilerine Yönelik Arnavutluk'un Politikası

Yugoslavya'daki Arnavutların durumu, Yugoslavya ve Arnavutluk arasındaki ilişkilerde merkezi önemde olmuştur. Kosova, Karadağ ve Makedonya'da Arnavut nüfusun karşılaştığı olumsuz bir durum Tiran yönetimini Yugoslavya'ya karşı diplomatik girişimlerde bulunmaya zorlamıştır. Ancak Arnavutlarla ilgili bir sorun meydana gelmediğinde ilişkiler gelişim sürecinde olmuştur. 1971'de Yugoslavya ve Arnavutluk diplomatik ilişkilerinin yeniden tesis edilmesinden 1981 yılında gösterilerin başlamasına kadar iki ülkenin ilişkileri yüksek işbirliği seviyesine ulaşmıştır. Bu birlikteliğe ekonomi, eğitim, bilim ve kültür alanlarında da özel önem gösterilmiştir. Esasen Yugoslavya ve Arnavutluk arasındaki iletişim köprüsü Yugoslavya'daki Arnavutlar ve özellikle Kosova olmuştur.

Diğer taraftan, kültür ve bilim alanında ideolojik anlamda karşılıklı suçlamalar olmasına rağmen ilişkiler gelişmiştir. Hatta Tiran Üniversitesi, Priştine Üniversitesi, Üsküp Üniversitesi ve Titograd Üniversitesi arasında bir işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Tiran Üniversitesi, Yugoslavya'nın diğer üç üniversitesi ile dil, tarih, folklor ve tıp alanlarında başarılı bir ortaklığa sahip olmuştur[101]. Ayrıca Kosova Fen ve Sanatlar Akademisi Tiran Bilimler Akademisi ile işbirliğine varmıştır. Kosova'da 15 Şubat 1970'te kurulan Priştine Üniversitesi'nde profesyonel ve zihinsel bir çerçeve oluşturmak amacıyla Arnavutluk'tan çok sayıda profesör ve akademisyen bu

[100] AS.1589 IV šk. 1396.
[101] Drzaven Arhiv na Makedonja, F. Centralen Komitet na Socjaliçna Komunist na Makedonija (DARM). 1.427.466.15/111-127.

üniversiteye getirilmiştir. Böylece onların yardımıyla Yugoslavya'daki Arnavutlar ilk kez bilim ve kültür alanlarında önemli bir gelişme kaydetmiştir[102].

Ancak iki ülke arasındaki ilişkiler 1981'deki öğrenci gösterilerinin yaşanmasından sonra bozulmaya başlamıştır. İki devlet de gösterilerin nedenleri ve örgütlenmeleri konularında karşılıklı olarak birbirlerini suçlamıştır. Mart ve Nisan'da yapılan gösterilerden sonra ilk defa 8 Nisan 1981'de Tiran yönetiminden ilk tepki gelmiştir. "Zeri i Popullit" (Halkın Sesi) Arnavut Gazetesi'nde, Arnavutluk İşçi Partisi lideri Enver Hoca'nın yazdığı bir makale yayınlanmıştır. Bu makalede, Kosova'daki sorunlu ekonomik duruma yer verilirken, protestoculara karşı orantısız güç kullanımıyla ilgili olarak Yugoslavya makamları suçlanmıştır[103]. Diğer yandan Enver Hoca yapılan gösterilerin sosyal bir karakteri olduğunu değerlendirmiş, Kosova'da düzenlenen öğrenci gösterilerleriyle Arnavutluk'un hiçbir ilişkisinin olmadığını belirtmiştir. Ayrıca Enver Hoca Stive Dolancin'inin "gösterilerde 11 kişi öldürüldü" ifadesini yalanlamıştır. Hoca'ya göre gösterilerde hayatını kaybedenlerin sayısı daha fazla olmuştur: Priştine'de 150-200 kişi, Ferizovik'te 13 ve Prizren'de 3 kişi[104].

Makalenin yayınlanmasından kısa bir süre sonra YSFC'den ilk yanıt gelmiştir. 29 Nisan 1981'de Yugoslavya Federal Meclisi'nin üyesi olan Lazar Kolişevski, Arnavutluk'un İşçi Partisi'ne karşı Kosova'daki öğrenci gösterilerinin düzenlenmesine katıldığı gerekçesiyle ilk resmi suçlamada bulunmuştur[105]. Kolişevski'nin ifadesi YSFC yetkililerinden destek görürken, KKB de bu açıklamayı desteklemiştir. Ayrıca KKB'nin üyeleri öğrenci gösterilerinde Enverist ideolojinin etkili olduğunu ifade etmişlerdir[106].

Enver Hoca ise Kosova meselesiyle ilgili Yugoslavya'ya karşı dikkatli davranmış ve bu davranışı 1968'deki gösterilerde de fark edilmiştir. Kosovalı

[102] DARM, 1.427.466.15/111-127.
[103] Enver Hoxha, *Kosova është Shqipëri: Shënime nga Ditari Politik*, (*Kosova Arnavutluk'tur, Siyasi Günlüğünden Notlar)*, Neraida Yayınevi, Tiran 1999, s. 90.
[104] *A.g.e.* s. 90.
[105] Paulin Kola, *The Search for Greater Albania*, Publisher Hurst & Co, London, 2003, s. 160.; Mart ayındaki öğrenci gösterilerinin başlangıcında Yugoslavya makamları ne Arnavutluk'un ne de başka bir ülkeyi suçlamıştır. Ayrıca bu olay YSFC eski İçişleri Bakanı Stane Dolanc'ın "Arnavutluk Kosova gösterilerin düzenlemesine katılmamıştır" açıklamasında da görülür. Enver Hoxha, *a.g.e.,*s. 102.
[106] DARM, 1.427.412.15/170.

Arnavut göstericilerin hedeflerinden dolayı Arnavutluk pasif bir tutum izlemiştir. Enver Hoca bu nedenle gösterileri kınamıştır. Ayrıca Arnavutluk, 1981 gösterilerine ilişkin Tiran'ın Yugoslavya'nın içişlerine karışmak istediği yönündeki iddiaları reddetmiştir. ASHC, hükümetinin ve İşçi Partisi'nin en popüler kişilerinden biri olan Ramiz Aliya *"Bizim, Kosova'daki olaylardan haberimiz yoktu. Bizi haberdar edenler, o zamanda Priştine'de bulunan, profesörlerimiz oldu"*[107] demiştir. ASHC'nin siyasi liderleri, öğrenci protestolarının organize edilmesine dâhil olmadıklarını savunmalarına rağmen, ulusal eşitliği ve Kosovalı Arnavutların cumhuriyet olması taleplerini açıkça desteklemişlerdir. Gösteriler sırasında protestoculardan birkaç kez Enver Hoca'nın adı duyulurken, bu durum Yugoslavya yetkilileri, Arnavutluk devletinin olası bir müdahalede bulunduğu şüphelerini artırmıştır. Göstericilerin bir kısmını Enverist ideoloji etkilemiştir, fakat Yugoslavya güvenlik yetkilileri tarafından Arnavutluk devleti ile göstericilerin doğrudan veya dolaylı olarak bir bağlantısının tespit edilemediği görülmektedir. YSFC tarafından Arnavutluk'a yapılan suçlamalar, öğrenci afişlerinden kaynaklanmıştır. Gösterilerin bitmesinden sonra da Arnavutluk ve Yugoslavya arasındaki karşılıklı suçlamalar devam etmiştir. Ramiz Aliya ve Enver Hoca Yugoslavya hükümetine karşı en fazla eleştiri yönelten iki kişi olarak ön plana çıkmıştır. 19-20 Mart 1982 tarihlerindeki Arnavut Yazarlar Kongresi'nde, Ramiz Aliya 1981'de Kosova'da yer alan olaylardan sonra Arnavutluk-Yugoslavya ilişkilerinin bozulduğunu belirtmiştir. Üstelik Yugoslavya Titocularını, Arnavutluk'a ve Kosovalı Arnavutlara karşı propaganda yapmakla suçlamıştır[108]. İki ülke arasındaki suçlamalar devam etmiş ve ilişkilerde yaşanan kriz daha çok derinleşmiştir. Ramiz Aliya 1983'te Yugoslavya'yı yeniden itham ederek Kosova, Makedonya ve Karadağ'daki Arnavutların Yugoslavya özyönetiminde kötü koşullarda yaşadıklarını belirtmiştir[109]. Yugoslavya ise Arnavutluk'un iddialarını reddetmiştir. Enver Hoca YSFC'nin içindeki iki

---

[107] Ethem Çeku, *Kosova në sfondin e diplomacis së Jugosllavisë dhe të Shqipërisë 1945-1981* (*Yugoslavya ve Arnavutluk diplomasinin arka planında Kosova 1945-1981)* Universiteti i Prishtinës Dega e Historise, Tez Doktorature (Priştine Üniversitesi Tarih Bölümü, Doktora Tezi), Mentor (Danışman): İbrahim Gashi, Prishtinë (Priştine) 2008, s. 275.

[108] DARM, 1.427.468.10/37-45.; Kosova'daki gösterilerinin bitmesinin ardından, ASHC'nin Başbakanı ve Yugoslavya ile iyi ilişkileri bulunan Mehmet Shehu, 17 Aralık 1981'de Enver Hoca'nın emriyle vurularak öldürülmüştür. Blendi Fevziu, *Enver Hoxha (beşinci baskı)*, UET Press & Klan Yayıncılık, Tiran 2014, s. 192.

[109] DARM, 1.427.468.10/37-45.

cumhuriyet olan Hırvatistan'ı ve Slovenya'yı kendi siyasi ve ekonomik hedeflerine ulaşmak için Arnavutları kullandıkları yönünde eleştirmiştir. Hırvat-Sloven ile Sırp-Karadağlı-Makedon kutuplaşmasının YSFC'nin içindeki egemenlik mücadelerinde en büyük ekonomik bedeli ödeyen tarafı ise Kosova olmuştur. Zira bu dönemde YSFC sistemi içinde cumhuriyetler ve bölgeler arasındaki ekonomik uçurum artmıştır. Özetle Arnavutluk, Kosova Bölgesi'nin azgelişmişliğine ve yaşanan insan hakları ihlallerine karşı eleştirel bir söylem geliştirmiştir[110].

2.4. 1980-1989 Arası Döneminde Demografik ve Ekonomik Açıdan Kosova'nın Durumu

Kosova bölgesinde İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Arnavutlar ve Sırplar farklı nüfus istatistikleri ortaya çıkarmışlardır. Sırbistan, Voyvodina bölgesinde politikalarını daha kolay bir şekilde uygularken, Kosova'da ise tam tersi olmuştur. Kosova en fazla nüfusa sahip olan Arnavut ve Sırp gruplar arasında gerginlik yaşanmıştır. Bu iki ulusun arasındaki siyasi, ekonomik, kültürel sorunlar nedeniyle pek çok insan Kosova'dan göç ettirilmiş ve doğal olarak ülkenin ekonomik gelişmesi olumsuz etkilenmiştir.

1948'de YSFC'nin kuruluşunun ardından, ilk nüfus sayımı yapılmıştır. YSFC'nin resmi verilerine göre, Kosova bölgesinde 733.820 insan yaşamaktadır. Bunların % 68,5'i Arnavut (498.242), % 23,6'sı Sırp (171.914), % 3,9'u Karadağlı (28.050), % 0.2'si Türk (1.315) ve diğerleri olmuştur[111]. Ancak 1981 nüfus sayımına göre Kosova'daki Arnavutlar nüfusun % 77.4'ünü meydana getirirken, % 13.2'si Sırplardan, % 1.7'si Karadağlılardan, % 1'i ise Türklerden oluşmuştur. Kosova'daki resmi verilere bakıldığında, Arnavut nüfusunda önemli bir artış olduğu gözlemlenmektedir. 1961 yılının nüfus sayımıyla 1981 sayımla nüfusu kıyaslanırsa Arnavutların % 67,25'ten % 77,4'e ulaştıkları görülür. Bu artış, 1965 yılında % 40.5

---

[110] Enver Hoxha, *Kosova Arnavutluk'tur …*, s. 93.

[111] Hivzi İslami, *Studime Demografike 100 Vjet të Zhvıllimit Demografik të Kosovës (Demografik çalışmalar, Kosova Demografik Gelişiminin 100 yıl),* Libri 25, İkinci Baskı, Akademia e Shkencave dhe e Arteve e Kosovës Botime të Veçanta LXXXV Seksıonı i Shkencave Shoqërore Yayıncılık, Priştine 2008, s. 202.; Türklerin sayısının resmi verilerin oldukça üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. Kosova Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Danışman ve Kosova Türk Yazarlar Derneği Genel Sekreteri Dr. Güçlütürk'e göre bu sayı 40-50 bin civarında olmakla birlikte, Kosova'da halen bir şehir ve kültür dili olarak Türkçe'yi 250.000 kişi konuşmaktadır. Kader Özlem, *Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014),* Dora Yayınevi, Bursa 2016, s. 154.

ve 1985'te % 35,1'lik doğum oranıyla doğrudan alakalıdır. Ayrıca 1965 yılında % 10,9 ve 1985'te % 6,7 ile ölüm oranının azalması da dikkat çekmektedir. Böylece doğum oranındaki bu artışla birlikte, Kosova, Avrupa'nın en yüksek doğum oranına sahip olan bölgesi olmuştur[112]. Sırp siyasi liderleri bu durumu kendi ulusuna bir saldırı olarak algılamıştır. Dobrica Çosiç 1980'lerin başında, Arnavutların ivmesine negatif bir anlam yüklemiştir. Çosiç şunu vurgulamıştır: "*Söz konusu olan bu demografik süreci, şimdiye kadar hiç kimse etkili bir şekilde yatıştırmaya çalışmadı. Bu süreç engel olmaksızın, ayrılıkçı ideolojinin manevi desteği ile etnik açıdan temiz Kosova sloganına dayalı ve ulusal ayrıcalığa dayalı olarak ilerlemektedir"*[113].

Arnavutlara tezat olarak, Kosova'daki Sırplar düşük bir doğum oranına sahip olmuşlardır. Sırpların Yugoslavya'daki diğer cumhuriyetlere göç etmesinden dolayı Kosova'daki Sırp nüfusu önemli ölçüde azalmıştır. Arnavut ve Sırp tarih yazımında Sırpların göç nedenleri ve sayısı için farklı veriler aktarılmaktadır. Fakat resmi kaynaklara göre, Kosova'daki Sırpların oranı 1961'de % 23,6'ten 1981'de % 13,2'ye düşmüştür[114]. Diğer taraftan, Kosova'dan Sırpların göç etmesi 1982-1985 yılları arasında devam etmiştir. Sırp kaynaklarına göre 1982'den 1985 yılının ilk yarısına kadar Kosova'dan toplamda 11.018 kişi olmuştur[115]. Sırplar KKB'yi ve Arnavutları, yerli Sırpların Kosova'dan göç etmeleri nedeniyle suçlamışlardır. KKB'nin raporlarına göre[116], Sırp göçlerini önlemek ve göç edenleri Kosova'ya yeniden getirmek için KKB belirli faaliyetler düzenlemiştir. KKB'nin verilerine göre 1984 ve 1985'te 1982-1983 yıllarına göre göç eden ailelerin sayısı önemli ölçüde azalmıştır. 1982 yılında Kosova'dan 817 aile (2.360 kişi), 1983'te 451 aile (1.444 kişi), 1984'te 267 aile ve (854 kişi), 1985 yılının ilk altı ayında ise 140 aile (370 kişi) ayrılmıştır[117]. Sırpların Kosova'ya geri dönmeleri için iş, ekilebilecek tarla ve güvenlik gibi oldukça yüksek avantajlar verilmiştir. KKB'nin verilerine göre göç eden nüfusun

---

[112] Bernard Lory, *Europa Ballkanike nga viti 1945 ne Ditet Tona* (*Balkan Avrupa, 1945'ten bu günlere kadar),* (Arnavutça Çev. Sokol Haxhimusaj), Dituria Yayıncılık, Tiran 2007, s. 206.; Sırp yazar Petranoviç'e göre, Müslümanlar Sancak'tan Bosna Hersek'e, Kosova ve Makedonya Türkleri ise Türkiye'ye göç etmiştir. Branko Petranoviç, *İstorija na Jugoslavije 1918-1988 Treca Knigja Socjalisticka Jugoslavija 1945-1988*, Nolit Yayıncılık, Beograd 1988, s. 426.
[113] Hivzi İslami, *Studime Demografike...*, s. 127.
[114] L. Doğan Tılıç, *Kosova Milliyetçiliğin Peşindeki Kartal*, Ümit Yayıncılık, Ankara 1999, s. 95.
[115] DARM, 1.427.435-49-54/381-520.
[116] AS 1589 IV šk.1396.
[117] AS 1589 IV šk.1396.

önemli kısmı geri dönmüştür. 1983'te 622 kişi, 1984'te 913 kişi, 1985 yılının ilk aylarında ise 342 kişi Kosova'ya tekrar yerleşmiştir[118]. Fakat Kosova'dan gidenler sadece Sırplar olmamış; Arnavutlar da ekonomik, siyasi, kültürel nedenlerle Batı Avrupa ülkelere göç etmişlerdir. 1981'den 1987'ye kadar Kosova'dan ayrılanların sayısı 22 bin kişidir[119]. Yugoslavya kaynaklarına göre 1980'lerde yaklaşık 51.000 Arnavut kökenli işçinin Batı ülkelerinde çalıştığı anlaşılmış ve pek çoğu Kosova (26.000), Makedonya (20.000), Karadağ (1.500-2.960) ve Sırbistan'dan (2.000-3.000) göç etmiştir[120].

1980'lerin başında Yugoslavya'yı etkileyen siyasi-ekonomik kriz, aynı şekilde Kosova'yı da etkilemiştir. Nüfusun artışına rağmen toplumsal üretim sürekli bir azalma içinde olmuştur. 1980'ler boyunca Kosova'nın ekonomik gelişmişliği de istikrarlı bir şekilde olarak azalmıştır[121]. 1974 sonrasında Kosova ekonomisi, bölgenin özerk hale getirilmesiyle birlikte gelişmiştir. Kosova diğer cumhuriyetlerle neredeyse eşit seviyeye gelmiştir. Fakat YSFC'nin adem-i merkezi yönetiminin bozulması nedeniyle sermayenin önemli kısmı Kosova'dan Belgrad'a geçmiştir. Buna bağlı olarak 1970 sonrasında, Kosova'da "Trepča radi, Belgrad se gradi" (Trepça çalışır, Belgrad inşa edilir) sloganı kullanılmıştır. Trepça Kosova zenginliğinin sembolü ve temel ekonomik merkezi olmuştur. Kosova tüm ekonomik ve sosyal açılardan YSFC'de en az gelişmiş ülke olarak ön plana çıkmıştır. 1979'da kişi başı gelir sadece 795 dolar ($) veya ulusal ortalamanın % 30'u olmuştur. Slovenya Cumhuriyeti ile kıyaslandığında, kişi başı en yüksek geliri olan bu devletin, Kosova'dan neredeyse yedi kat fazla gelire sahip olduğu görülmüştür[122]. 1981'de ise

---

[118] AS 1589 IV šk.1396. Sırp kaynaklarına göre 1982'den 1987'ye kadar Kosova'ya yaklaşık 3.000 kişi geri dönmüş ve 2.000 ise kişi Kosova'ya dönmek için aday olarak belirlenmiştir. AS 1589 IV Şkatla 872 - KOSOVO.

[119] İrfan Kaya Ülger, *a.g.e.*, s. 73.

[120] DARM, 1.427.469.85/587-879; Bunların çoğu Almanya 32-35,000, İsviçre 5.000, Belçika 4.000, İsveç 3000, Avusturya 3.000, Fransa 3.000. DARM, 1.427.469.85/587-879.; Tehdit Edilen Halklar Derneği göre (Gesellschaft für Bedrohte Völker) Göttingen'de (Almanya Federal Cumhuriyeti), 1980'lere kadar, ekonomik ve politik nedenlerle yaklaşık 250.000 Arnavut Yugoslavya'dan ayrılırken, bunların 100.000'i Alman'ya, yaklaşık 60.000'i İsviçre'ye yaklaşık 40.000'i diğer Batı Avrupa ülkelerine ve geri kalan yaklaşık 50.000 kişi ise Yugoslavya'nın kuzey cumhuriyetlerine göç etmiştir. Hivzi İslami, *Studime Demografike …*, s. 320.

[121] Fetah Reçica, "Veçorite Strukturale të ekonomisë së Kosovës" (Kosova ekonomisinin yapısal özellikleri), *Thesis Kosova*, Nr. 1, 2009, 27-51, s. 34.

[122] Patrick F. R. Arhsien and R. A. Howells, "Yugoslavia, Albania and the Kosovo Riots", *The World Today*, Vol. 37, No. 11 (Nov., 1981), s. 419-427, s. 420.

Kosova'daki kişi başı gelir ulusal ortalamanın % 29,5'i oranında ve 1988'de ise ulusal ortalamanın sadece % 27,6'sı seviyesinde olmuştur[123].

Öğrenci gösterilerinden sonra, ülkenin ekonomik gelişmesi ve işsizliğin azaltılması için bazı girişimler başlatılmıştır. Ancak diğer cumhuriyetlere göre YSFC sistemi içinde Kosova yine en küçük ekonomik gelişmeye sahip olmuştur. KKB'nin verilerine göre[124] 1948'den 1984'e kadar Kosova'nın toplam ekonomik gelişimi yıllık ortalama seviyesine göre % 5.1 oranla en düşük seviyeye gelmiştir. Hizmet sektörü % 80 katılım ile tüm ekonomik gelişmenin ana dayanağı olmuştur. 1952-1984 yılları içinde hizmet sektöründeki yıllık istihdamı % 5.5'e kadar artmıştır. 1985 yılının sonunda ise hizmet sektöründe çalışanların toplam sayısı 213.000 kişi olarak belirlenmiştir. Sanayi sektörü ise 1954'te % 16 iken 1984'te % 42'ye kadar bir artış elde etmiştir. Belirtilen dönem içerisinde tarım sektöründe % 59'dan yaklaşık % 20 oranına kadar azalma gerçekleşmiştir[125].

Kosova'nın diğer bir ekonomik sorunu ise işsizlik olmuştur. Ulusal resmi istatistiklere göre Kosova, YSFC işsizlerinin en yüksek yüzdeye sahip bölgesi olmuştur. 1952'den 1988'e kadar resmi işsizlik istatistikleri diğer cumhuriyetler ve bölgelerle karşılaştırıldığında aralarındaki fark hayli yüksek olduğu görülmektedir. Veriler itibarıyla 1952'de Kosova'daki 100 vatandaştan 4.8'i, (Yugoslavya'daki 100 vatandaştan 10.3'ü çalışan), 1972'de 9.9'u (Yugoslavya'da 20.3), 1982'de 9.0'u (Yugoslavya'da 27.0) ve 1988'de 12.6'sı çalışan (Yugoslavya'da 29.2) olmuştur[126]. 1984'te Kosova'da işsizlik oranı % 29.1 iken Yugoslavya genelinde bu oran % 12.7, Slovenya'da ise % 1,8 olmuştur. Kosova'da iş arayan kişilerin sayısında ise yıldan yıla artış yaşanmıştır. Sadece 1984'te iş arayanların sayısı yaklaşık 118 bin kişi olarak açıklanmıştır[127]. Bu dönemde 1.5 milyonluk Kosova nüfusundan sadece 178.000'i devlet kurumlarında çalışmıştır. Kosova genelindeki kurumlarda çalışanların oranında Sırplar ve Karadağlılar nüfusun % 15'ini oluştururken, bu iki

[123] Musa Limani, "Hapsira gjeografike…", s. 23.
[124] AS.1589 IV šk. 1396.
[125] YSFC içindeki diğer cumhuriyetlerin yüzdelik oranı: 5.2 Bosna Hersek, 5.2 Karadağ, 5.5 Hırvatistan, 5.8 Makedonya, 5.8 Slovenya, 5.3 Sırbistan ve 5.6 Voyvodina. AS.1589 IV šk. 1396.
[126] Musa Limani, *a.g.m.*, s. 24.
[127] L. Doğan Tılıç, *a.g.e.*, s. 94.

grubun toplam işlerdeki nüfusa oranı ise % 30'dur[128]. KKB'nin verilerine göre, Kosova bölgesinde 1984 yılının sonlarında hizmet sektöründe çalışanların sayısı 205.000'e ulaşmış, çalışanların 153.000'i de sanayi sektöründe çalışmıştır[129].

2.5. Sırp Milliyetçiliğinin Yükselişi

1982'den 1985'e kadar Kosova'daki durum kontrol altında olup 1986'dan sonra yeniden alevlenmeye başlamıştır. Bu sefer ilgi odağı Kosova'da yaşayan Sırplar olmuştur. Sırbistan Sosyalist Cumhuriyeti politikacılarının desteğiyle sadece Kosova'nın değil, tüm YSFC'nin statüsünü değiştirmek için siyasi-hukuki anlamda çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Ülkenin siyasi durumunu değerlendirme amacıyla hazırlanan KKB'nin raporunda, YSFC içindeki siyasi çevreler, (özellikle Sırbistan Sosyalist Cumhuriyeti'nin içinde), özel önlemleri "iktidar tarafından kontrol edilen sistem" olarak tanımlamış ve Kosova'nın siyasi durumunu belirsiz olarak sunmak istemişlerdir. Onlara göre, Kosova ve Yugoslavya'daki Arnavutlar Yugoslavya Federasyonu'nun birliği ve istikrarı için *"güvensiz veya tehlikeli unsurlardır"*[130]. Bu ifadeler, KKB, YKB ve Sırbistan Komünist Birlikleri'nde komünistleri temsil edecek üyelerin hakkında önerilen seçim kriterlerine karar verildiği 1985'te ortaya çıkmıştır. Bu kriterlerden özellikle Arnavut halkına karşı kullanılan "bürokratikleşme, teknokrasi, liberalleştirme, milliyetçilik, irredantizm, ideoloji, YKB'nin politikası ve ülkemize yönelik kara propagandaya karşı olan adaylar" şeklindeki ifade adil olmayan bir durumu işaret etmektedir. Bu olaylardan sonra, adayların çoğuna, devlet kurumlarında temsil edilecek kişileri seçme hakkı verilmemiştir. Birçok siyasiye ve akademisyene, 1981'deki öğrenci gösterilerine destek verdikleri için Kosova'nın siyasi temsilcilerini seçme fırsatı da verilmemiştir[131]. Ayrıca, Temmuz 1985'teki toplantıda belirtildiği gibi, YKB'nin prensiplerinin dışına çıkan birkaç Kosova Komünist Partisi'nin üyesi parti dışında bırakılmıştır[132]. Fakat YSFC içinde yapılan seçimlerden sonra, Kosova ve Sırbistan siyasetinde birçok yeni aktör ortaya

---

[128] Zidas Daskalovski, "Claims to Kosovo: Nationalism Self-Determination", *Understanding the War in Kosovo* (Editör: Florian Bieber, Zidas Daskalovski), London 2003, s. 20.
[129] AS 1589 IV ŞK.1396.
[130] AS 1589 IV ŞK.1396.
[131] AS 1589 IV ŞK.1396. Haziran 1985 itibarıyla Kosova Komünist Birliği kökenlerine göre şu etnik gruplardan oluşmuştur: % 67 Arnavut, % 22.4 Sırp, % 5.3, Karadağlı, % 2.8 Müslüman, % 0,88 Türk, % 0.61 Roman ve % 0.95 diğerleri. AS 1589 IV ŞK.1396.
[132] AS 1589 IV ŞK.1396.

çıkmıştır. 1986 yılının Nisan ayı sonunda gerçekleşen Komünist Parti'nin 14. Konferansı'nda, KKB'nin başkanlığında değişiklikler yapılmıştır. Partinin başkanlığına 38 yaşındaki Azem Vlasi gelirken, İkinci Dünya Savaşı sırasında partizan savaşının sembolü ve lideri Fadil Hoca ise dışlanmıştır. Partisinin eski üyelerinden sadece Ali Şukriya, Sinan Hasani ve Kole Şiroka kalmıştır. Sinan Hasani ise 15 Mayıs 1986'da 1 yıl süreyle YSFC Başkanı seçilmiştir. Böylelikle YSFC'nin Başkanı ilk defa bir Arnavut olmuştur. Fakat kendisinin de vurguladığı gibi izlediği politika tamamen Sırpların politikasına göre olmuştur[133].

1986'dan itibaren YKB içinde, Kosova'nın siyasi liderlerine yönelik liderlik becerileri olmadığı gerekçesiyle eleştiriler getirilmiştir. Sırp milliyetçileri, kitaplar ve diğer siyasi eserler yoluyla YSFC içindeki bölgelerin ve ulusların meselesini Federasyonun "stratejik bir başarısızlığı" olarak tanımlamışlardır. Bu iddialar, Yugoslavya Federasyonu'ndaki bürokrasiye karşı ve demokrasi adına cumhuriyetlerin ve bölgelerin üyelerinden yapılan anayasa değişiklikleri ile ilgili tartışmaların açılması arifesinde meydana gelmiştir. Sırbistan Komünist Hareketi, Sırbistan Fen ve Sanat Akademisi ile beraber, Brioni Plenum'unda Kosova ve Voyvodina özerk bölgelerinin statüleri için yapılan değişiklikleri açıkça eleştirmiştir. Sırp milliyetçileri, Brioni Plenum'undan sonraki yapılan değişiklikleri, özellikle bölgelere yönelik politikayı, tam bir başarısızlık olarak dikkate alınması gerektiğine Yugoslavya makamlarını inandırmaya çalışmışlardır. Üstelik bu değişikliklerle beraber YSFC'deki bütün sorunların ortaya çıktığını kastetmişlerdir. Bu dönemdeki Arnavut ve Sırp milliyetçiliği arasındaki çatışmalardan, Federal yetkililerin yanı sıra Kosova yerel makamları da endişelenmiştir. 1986'daki KKB'nin raporunda bu dönemde Arnavut ve Sırp milliyetçiliğinin "aynı düşüncelere sahip oldğunu" fakat karşıt yönde hareket ettiği ifade edilmiştir[134].

Sırbistan Komünist Birliği, Kosova'daki Sırplar ve bazı Sırp Fen ve Sanat Akademisi'nin aydınlarıyla birlikte, görüşlerini halka farklı "dilekçeler" aracılığıyla sunmaya başlamıştır. 1985'in bahar döneminde, Karadağlı Kosta Bulatoviç, 2.016 kişi tarafından imzalanan bir dilekçe hazırlamıştır. Bu dilekçede, 1941'den beri

[133] Viktor Meier, *a.g.e.*, s. 30.
[134] AS 1589 IV ŞK.1396.

Arnavutluk'tan 300.000 kişinin geldiği yazılmıştır[135]. 1985'ten sonra, Akademi'nin Başkanı Dobrica Çosiç, Sırp Ortodoks Kilisesi temsilcileri ve Belgrad'dan 215 aydının yardımıyla Karadağlılardan ve Sırplardan çok sayıda benzeri dilekçe almıştır. Bu dilekçeler 21 Ocak 1986'da yayınlanmış ve ilk defa "Arnavutların Kosovalı Sırplara yaptığı soykırım" şeklinde bir ifade kullanılmıştır[136]. Dilekçeler Kosova ve Arnavutlara karşı rövanşist emirler ile Sırp milliyetçiliğini içermiştir. Ancak KKB, Kosova bölgesinin makamlarını arka plana atarak sadece Federasyon ve cumhuriyetlerin makamlarına gönderildiğini bildirmiştir. Buradan söz konusu dilekçelerin sahiplerinin Kosova bölgesini anayasaya dâhil etmediği anlaşılmaktadır. Sırplar YSFC içindeki olayların yanı sıra Sırplardan ve Karadağlılardan bahsederek Kosova'da yaşamlarının zor olduğunu belirtimişler, Sırp basını ise dilekçelere destek vererek Sırp milliyetçiliğini savunmuştur. Dilekçelerin çoğu *"Jedinstvo"* gazetesinde yayınlanmıştır[137]. Fakat KKB'ye göre bu "dilekçeler" Kosova'nın dışında özellikle Belgrad'da yazılıp hazırlanmıştır. Kosova'da ise imzalar toplanarak manipüle edilmiştir. Örneğin, Kosova'da 2.011 vatandaşın imzaladığı belge, Belgrad'daki yaklaşık 200 kişi tarafından imzalanan, onların arasında Komünist Birliği ile çatışmaları olan bilimsel alanlarda ve kamuda çalışanlarının dilekçeleri olmuştur[138]. Sırplar dilekçeleri, Sırbistan Sosyalist Cumhuriyeti'nin liderliği altında, Yugoslavya'nın birliği adına imzalamışlardır[139].

Sırp milliyetçiliği sadece Kosova'da değil, tüm YSFC'nin içinde endişe verici boyutlara ulaşmıştır. "Sırp meselesinin" çözümlenmesine ilişkin Sırp Bilim ve Sanat Akademisi'nde 13 Haziran 1985'teki yapılan 13. toplantıda Pavle Ivik, Antoniye Isakovik, Duşan Kanazir, Mihajlo Markovik, Miloş Macura, Deyan Medakoviç, Miroslav Pantik, Nikolla Pantik, Lyubişa Rakik, Radovan Samarcik, Miomir Vukobratovik, Vasiliye Krestik, Ivan Maksimovik, Kosta Mihayloviç, Stojan Çelik ve Nikolla Çobeyik adlı akademisyenlerden oluşan "Mevcut sosyal konular üzerinde

[135] Noel Malcolm, *a.g.e*. s. 397.
[136] Sonja Biserko, *Yugoslavia's Implosion. The Fatal Attraction of Serbian Nationalism*, Publisher Norwegian Helsinki Committe, Belgrad 2012, s. 72.
[137] AS 1589 IV ŞK.1396.
[138] AS 1589 IV ŞK.1396.
[139] Sonja Biserko, *a.g.e*., s. 72.

Memorandum'un hazırlanması için Komite"nin kurulması kararlaştırılmıştır[140]. Akademi'nin çalışmalarının tamamlanmasından sonra 24-25 Eylül 1986'da Belgrad'ın *Veçerni Novost* gazetesinde "SANU (Serpska Akademija i Nauka – Sırbistan Sanat ve Bilim Akademisi) Memorandumu" adlı bir belge yayınlanmıştır[141]. SANU Memorandumunun içeriği iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm YSFC'deki ekonomik ve sosyal sorunları olurken, ikinci bölüm ise Yugoslavya Federasyonu içindeki Sırbistan ve Sırp halkının durumu ile ilgilidir[142]. Aslında Memorandum'un gerçek anlamı, Sırp milliyetçiliğinin ateşli bir beyanı olduğudur. Ayrıca 1974 Anayasası'nın kaldırılması ve Sırpların Sosyalist Yugoslavya'da egemen olması amaçlanmıştır. Bu proje ve tüm Sırp politikası hakkında Sırp tarihçi ve Sırbistan'ın eski lideri Latinka Peroviç, Sırbistan'ın askeri hedeflerinin "iç sınırların yeniden incenlenmesi, nüfusun değişimi ve Balkan siyasi alanının yeniden yapılandırılması" olduğunu vurgulamıştır[143]. Sırp aydınları, Sırp halkının "acılarına" vurgu yaparak Sırp devletinin ve Yugoslavya'nın statü sorununa müdahale etmesini istemişlerdir. Ayrıca SANU Memorandumu, Arnavutları kültürel, fiziksel, hukuki ve siyasi soykırım yapmak, Kosovalı Sırplara karşı anayasa reformu gerçekleştirmekle suçlamıştır. Buna göre özellikle 1981'deki öğrenci gösterilerinden sonra Arnavutlar, Kosovalı Sırp halkına karşı açıkça savaş başlatmışlardır[144]. Aynı zamanda Memorandum'un içeriğinde, 1804'ten beri Sırbistan'ın, "son 20 yıl içerisinde Kosova'dan 200.000 Sırp göçtüğü için" en büyük zararı gördüğünü vurgulamışlardır[145]. Memorandum, Arnavutları ilk önce Sırp halkına bir tehlike olarak sunmuş, ardından "yüzyılın biyolojik düşmanı" olarak ilan etmiştir. Memorandumun amacı YSFC içinde Sırpların egemenliği ya da Büyük Sırbistan'ın oluşturulması olmuştur[146]. Ne var ki söz konusu belge, YSFC'deki birçok siyasetçi tarafından kınanmıştır. Ayrıca yayınlanan belgenin taraflı olduğunu ve Yugoslavya

---

[140] Enver Hoxha, "Politika Etnike dhe Shtetndërtimi i Kosovës" (Etnik Politikası ve Kosova'nın devlet inşası), https://www.scribd.com/document/2841608/Enver-Hoxhaj-POLITIKA-ETNIKE-DHE-SHTETNDERTIMI-I-KOSOVES, (20.09.2016)., s. 84.

[141] Olivera Miloşavljević, "The Abuse of the Authority of Science", *The Road to War in Serbia Trauma and Catharsis* (Editör Nebojşa Popov), (Çev. İnglizce, Central European University Press), Budapest Hungary 2000, s. 276.

[142] Sonja Biserko, *a.g.e.*, s. 81.

[143] Hivzi İslami, *Studıme Demografike*…. s. 116.

[144] Paulin Kola, *a.g.e.*, s. 172.

[145] Noel Malcolm, *a.g.e.*, s. 398.

[146] Hivzi İslami, *Studime Demografike…*, s. 304.

öz-yönetimi ve milliyetler politikası ile çatıştığını ifade etmişlerdir. 30 Ekim 1986'da, Sırbistan Sosyalist Cumhuriyeti'nin Başkanı İvan Stamboliç, Belgrad Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada Memorandumu eleştirmiştir. Konuşmasında "bu faşist bir girişimdir" ifadesini kullanırken, çatışmaları ateşlemenin ve Yugoslavya içindeki ulusların ilişkilerini bozmanın amaçlandığını savunmuştur[147]. Ancak SANU Memorandumu Sırp Akademisi üyeleri tarafından yazılmasına rağmen, ne özel ne de resmi bir belge olarak kabul edilmiştir[148].

Dilekçelerin imzalanmasından sonra, Belgrad'da Kosovalı Sırplar tarafından düzenlenen birkaç toplantı olurken, Sırbistan Başkanı İvan Stamboliç 24 Nisan 1987'de, bölgede yer alan gelişmelerle ilgili gerçekleri öğrenmek için Slobodan Miloseviç'i Kosova'ya göndermiştir. Nedeni ise Slobodan Miloseviç'i hükümet ve kamuoyu arasında bir köprü olarak değerlendirmesi olmuştur[149]. "Sırp meselesi", 1986'da Slobodan Miloseviç'i Sırbistan Komünist Birliği Merkez Komitesi'nin başkanı yapmıştır. Siyasi konuşmalarında kendisini Sırp milletinin koruyucusu ve birleştiricisi olarak tanımlamıştır. Miloseviç, iktidara geldikten sonra, Kosova'daki Sırpların tarihine ve kimliğine büyük önem vermiştir[150]. Böylece Kosova'daki Sırp halkının sempatisini elde etmiştir. Miloseviç 24 Nisan 1987'de Kosova Ovası'na ziyaretinden sonra, Sırplar tarafından çok iyi karşılandığını yaptığı konuşma sırasında şu ifadeleri kullanmıştır. *"Yugoslavya Kosova olmadan var olamaz, Yugoslavya Kosova olmadan parçalanacak, Yugoslavya ve Sırbistan Kosova'yı teslim etmeyecektir"*. Ayrıca Kosovalı Sırplara da "*size hiç kimse dokunamaz"* mesajını ilk elden iletmiştir[151]. Böylece Miloseviç, 24 Nisan 1987'deki ziyaretinden sonra, bir komünistten gerçek bir Sırp milliyetçisine dönüşmüştür[152]. Bununla birlikte Miloseviç, Kosova'ya ziyaretinden sonra Sırpların ilgi odağı olmuştur. Belgrad'daki basın ise Miloseviç lehine propaganda yaparken, aynı zamanda

---

147 Dejan Jović, *Yugoslavia: A State that Withered Away*, Publisher Purdue University Press, USA 2009, s. 251.
148 Enver Hoxhaj, "Etnik politika…", s. 93; Sırbistan Akademisi 1995'te, "Sanu Memorandum"u Akademi'nin metni olduğunu kabul etmiştir. *A.g.m.*
149 F. Carr, T. Callan, *Managing Conflict in the New Europe: The Role of International Institutions*, Publisher Springer, London 2002, s. 170.
150 Bülent Sarper Ağır, "Güvenlik ve Göç Kavşağında Kosova Sorunu", *Ankara Üniveritesi SBF Dergisi*, Cilt 69, No. 3, 2014, s. 455-479.
151 Noel Malcolm, *a.g.e.*, s. 399.
152 F. Carr, T. Callan, *a.g.e.*, s. 170.

Sırbistan genelinde Kosovalı Sırplarla dayanışma göstergesi olarak toplantılar düzenlenmiştir[153].

Kosova'daki olaylardan sonra, Arnavutlar ve Sırplar arasındaki çatışmaların ideolojik bir karakteri olmamış mesele etnik bir sorun olarak ele alınmıştır. Dolayısıyla bu gösteriler ve peşi sıra ortaya çıkan gelişmeler Kosova'daki Arnavut ve Sırp gruplar arasındaki ayrışmayı derinleştirmiştir. Bu bağlamda Sırpların daha saldırgan bir politikaya yönelmeye başladığı ve Kosova söz konusu olduğunda proaktif bir tutum takındıkları görülmektedir. Buna ilave olarak Yugoslavya sistemi içerisinde görüş ayrılıklarının derinleştiği, Sırbistan bağlamında ise milliyetçiliğini resmi ideoloji haline getirilmeye başlandığı noktasında bulgular belirginleşmiştir.

[153] Miranda Vickers, *a.g.e.*, s. 278.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KOSOVA'NIN ÖZERKLİĞİNİN KALDIRILMASI

Bu bölümde Kosova özekliğinin kaldırmasına kadar geçen süreçte YSFC Anayasası'ndaki değişikliklerle igili tartışmalar yer almaktadır. Tartışmalar üzerine Kosova'da KKB Başkanı Azem Vlasi bu değişikliklere karşı çıkmıştır. Vlasi'nin desteğiyle 1988 ve 1989 Madenciler gösterileri gerçekleştirilmiştir. Sırbistan tarafından anayasa değişiklikleri yapılarak Kosova'nın özerkliği kaldırılmıştır.

3.1. Anayasal Değişiklikler Üzerindeki Tartışmalar

YSFC zincirinin en zayıf noktası olan Kosova sorununu 1978'den beri hedeflerine ulaşmak için birçok Sırp siyasetçisi kullanmıştır. Slobodan Miloseviç Sırbistan Komünist Partisi'nin başına geldikten sonra, YSFC'nin ekonomik krizini ve Kosova'daki Sırpların sorunlarını kullanarak Yugoslavya Federasyonu'nun anayasal değişikliklerinin müdahaleye ihtiyacı olduğuna diğer cumhuriyetleri inandırmaya çalışmıştır. Slobodan Miloseviç'in yürüttüğü Sırp milliyetçisi politikaya karşı KKB tepki göstermiştir. YKB Merkez Komitesi'nin toplantısında, KKB Başkanı Azem Vlasi, Kosova'daki Sırp unsurların isyanıyla ilgili Sırp milliyetçilerini ve Kosova'daki polisleri sorumlu tutmuştur[154]. Vlasi, böylelikle Federal ve Sırp makamlarını, Sırp milliyetçilerine Kosova içinde sorun çıkarmaya doğrudan yardım etmekle suçlamıştır. YKB'deki Marko Orllandiç, Vidoje Zharkoviç, Jakov Lazarovski, Milan Pançevski gibi temsilciler ise Azem Vlasi'nin açıklamasına karşı çıkmışlardır. Ayrıca açıklamalarında *"Kosova'daki irredantist aktiviteler durdurulamamıştır ve bölgede irredantizm hala devam etmektedir"*[155] ifadesini kullanmışlardır.

1981-1987 yılları arasında Kosova'da az sayıda etnik olay meydana gelmiştir. Resmi istatistiklere göre, 1981'den 1987 yılına kadar Kosova'da beş etnik cinayetten

[154] DARM. 1.427.511.2/6-85; Qerim Lita, *Qështja Shqiptare…*, s. 123.
[155] *A.g.e.* s. 123.

ikisi Arnavutlara karşı Sırplar tarafından işlenmiş olarak kayda geçirilmiştir[156]. Fakat Sırbistan, Kosova'daki Sırplara karşı işlenen baskı ve şiddet ile ilgili doğrudan Arnavutları suçlamıştır. YSFC içindeki siyasi amaçlarının gerçekleşmesi için Miloseviç Sırp aydınlarla birlikte, Kosovalı Sırplardan etkin bir şekilde yararlanmayı başarmıştır. Ayrıca YSFC'nin kendi siyasi sistemini, özellikle özerk bölge meselesine karşı uyguladığı politikayı eleştirmiştir. Sırplar, Kosova ve Voyvodina bölgelerine verilen geniş özerklikten dolayı şikâyet etmişlerdir. Bununla birlikte, Sırbistan topraklarının tamamı üzerinde kontrole sahip olmayı başarmışlardır. Aslında Sırbistan Komünist Partisi'nin hedefi, Miloseviç'in başkanlığında 1986'dan beri 1974 Anayasası'nın değiştirilmesi olmuştur. Bu nedenle Sırplar, toprakların kontrol sorununun ve Kosova'da meydana gelen Sırp göçleri meselesinin çözümü için Voyvodina ve Kosova'nın statü değişikliğini talep etmişlerdir[157]. Önceden planlandığı düşünülen Kosova'nın özerkliğinin kaldırılması ve YSFC'nin yıkılması çalışması, 11 Şubat 1987 anayasa değişiklikleri için YSFC'nin Federal Konsey Önerisi metninin bildirimiyle başlamıştır[158]. Sırbistan Sosyalist Cumhuriyeti'nde başlatılan anayasa değişiklikleri tartışması 5 önemli noktadan oluşmuştur: özerk bölgelerin statüsünün değiştirilmesi, federal ulusal meclisinin (Skupştina) yapısının değiştirilmesi, vatandaşlardan önerilen oda üyelerinin prosedürünün değiştirilmesi, asimetrik veya simetrik federasyon yapılanması çerçevesinde YKB'nin rolünün değiştirilmesi[159].

Tartışmaların dışında, Sırbistan Komünist Birliği'nin desteğiyle 1988 yılında Kosova'da ve Sırbistan topraklarının içinde, bürokrasiye karşı reformlar adı altında, *mitingler* (*mitinge) ve dayanışma (solidarnost)* adlı birçok gösteri gerçekleştirilmiştir. Bu gösterilerde, Arnavut milliyetçiliği tarafından tehdit edilen Kosova'daki Sırplara destek verme amaçlı çağrılar yapılmış ve toplantılarda yer alan anayasa değişiklikleriyle ilgili girişime destek verilmiştir. Ayrıca Sırbistan Sosyalist Cumhuriyeti içindeki iki özerk bölgenin yeniden Sırbistan'a tamamen bağlanması istenmiştir. En büyük toplantılardan biri 4 Eylül 1988'de Belgrad'ın 40 kilometre

[156] Lois Sell, *a.g.e.*, s. 79.
[157] *A.g.e*. 79.
[158] Miranda Vickers, *a.g.e.* s. 278.
[159] Sabrina P. Ramet, *The Three Yugoslavias State-Building and Legitimation 1918-2005*, Publisher Indiana University Press, Washington 2006, s. 337.

yakınlarında Smederevo şehrinde gerçekleşirken, yaklaşık 70 bin Sırp ve Karadağlı Kosova'nın özerkliğinin kaldırılması ve Sırbistan'a dahil edilmesi için protesto gösterisi düzenlemişlerdir. Bu protestolarda kullanılan sloganlar "silah istiyoruz", "ordu Kosova'ya girmeli" şeklinde olmuştur[160]. Durum kontrolden çıkmaya başlayınca, Kosova'daki Sırpları sakinleştirmek için İvan Stamboliç, Slobodan Miloseviç ile birlikte 24-25 Nisan 1987'de Kosova'yı ziyaret etmiştir. Ziyaret sırasında, Slobodan Miloseviç Kosova'daki Sırplarla bir araya gelirken kendisi bile Kosovalı Sırpların ilgisine şaşırmıştır. Miloseviç bu ziyaretinde *"Yugoslavya Kosovasız parçalanır, fakat Yugoslavya ve Sırbistan hiçbir zaman Kosova'yı vermeyecektir"* söylemini kullanmıştır[161].

Kosova'ya ziyaretinden sonra Miloseviç Belgrad'a gelir gelmez Kosova'daki Sırpların durumuyla ilgili YKB içinde baskı uygulamıştır. Böylece kendini Sırp halkının koruyucusu olarak sunmuştur. YKB'nin Merkez Komitesi, 21 Temmuz 1987 tarihinde Sırp ve Karadağlıların korunması için operasyonel bir programı yürürlüğe koymuştur[162]. Bu programa göre, etnik ilişkilerin bozulmasını durdurmak için Kosova, Sırbistan ve tüm Yugoslavya topluluğu özyönetimleri devlet organları tarafından radikal önlemlerin alınması öngörülmüştür. Söz konusu programa göre YSFC'deki etnik ilişkileri bozulması sebebi "Arnavut ayrılıkçılığından" kaynaklanmaktadır[163]. Sırbistan Komünist Birliği'nin girişimiyle 1987-1988 yıllarında YKB'nin Merkez Komitesi'nin toplantılarında, tartışma konusu Kosova meselesi ve Arnavut milliyetçiliği olmuştur. Sırp Ulusal Hareketi, toplantıların düzenlenmesinin devam etmesini sağlayarak Kosova'daki Arnavutlarla Sırplar arasındaki krizi daha da tırmandırmıştır. Sırpların Kosovalı liderlere yönelik tepkilerine yönelik Hırvatlar ve Slovenler eleştiride bulunmuştur. Zira Zagreb ve Lyublyana yönetimleri Sırpların Kosova davasına destek vermemişlerdir[164].

---

[160] "Kosova Sorunu Büyüyor: Yugoslavya'da Arnavutlar Aleyhine Büyük Gösteri Yaptılar", *Milliyet Gazetesi*, Sayı: 23000, 5 Eylül 1988.
[161] Bkz. Slobodan Miloseviç'in Kosova ziyaretinin sırasında konuşması, 24 Nisan 1987. http://www.slobodan-milosevic.org/news/milosevic-1987-3.pdf (03.01.2017).
[162] Qerim Lita, *Qështja Shqiptare*…, s. 123-124.
[163] *A.g.e.*, s. 124.
[164] Peter Klinar, "Represija na Kosovu", *Teorija in praksa*, let. 26, şt. 3-4, s. 270-279, Ljublana 1989, s. 271.

Kosova Fen ve Sanatlar Akademisi, anayasa değişiklikleri girişimine tepki göstermiştir. Ayrıca Kosova Akademisi Sırbistan'ın anayasa değişikliklerini yapmasını kabul etmemiştir. Kosova Akademisi'ne göre, Sırbistan tarafından anayasa değişikliklerinin yapılması ve özerk bölgelerin satatüsünün değiştirilmesi, Sırbistan Anayasası'ndaki 2. maddesinde bulunan özerk bölgelerin haklarıyla ilgili olan düzenlemeyi ihlal etmiştir. Söz konusu maddede belirtildiği gibi: *"Sırbistan Sosyalist Cumhuriyeti'nin Anayasası değiştirildiğinde, YSFC'nin Anayasasında tanımlanan özerk bölgelerin statüsü, hakları ve görevlerinde değişim yapılmamaktadır"*[165]. Kosova Fen ve Sanatlar Akademisi'nin dışında siyasi temsilciler de tepki göstermişler ve anayasa değişiklikleriyle ilgili tartışmada, Kosova özerk bölgesinin statüsünde hiçbir değişiklik yapılmamasını talep etmişlerdir. Fakat anayasa değişiklikleri tartışmaları sırasında Kosova, Sırbistan Sosyalist Cumhuriyeti'ne kıyasla dezavantajlı konumda olduğu için Sırbistan'ın bu girişimine karşı, YSFC içindeki diğer cumhuriyetlerden destek ummuşlardır. Ancak Sırp milliyetçi kanadı, Miloseviç'in başkanlığında, anayasa değişikliklerini yapmayı başarmak için Kosova ve Voyvodina özerk bölge meclislerinin de desteğine ihtiyaç duymuştur. KKB'nin yönetiminde olan Azem Vlasi, Kaçuşa Yaşari ve Ekrem Arifi anayasa tartışmaları sırasında Kosova'nın statüsüyle ilgili konuşmak istememişlerdir. Fakat Miloseviç'in girişimiyle özerk bölgelerin liderliğinde de değişiklikler yapılmıştır. Ekim 1988'de Voyvodina Komünist Birliği'nin başkanları değiştirilmiştir[166].

Kosova Komitesi ise Kaçuşa Yaşari ve onun halefi Azem Vlasi'nin Sırp makamlarının baskısı altında verdikleri "istifalarını" kabul etmiştir[167]. Vlasi özerkliğin uzatılmasını talep etmek gerekçesiyle YKB'den ayrılmıştır. Fakat Kaçuşa Yaşari ve Azem Vlasi'nin görevine son verilmesi Kosova halkını korkutmuştur. Anayasal değişikliklerden dolayı Kosova'nın da özerkliğinin kaldırılması endişesi nedeniyle 17 Kasım 1988 akşamı Trepça Maden İşletmelerinde çalışanlar işleri

[165] Akademia e Shkencave dhe Arteve te Kosoves, "Deklarata Kushtetuese e 2 Korrikut", Prishtinë (Priştine) 2015, s. 2.
[166] Miranda Vickers, *a.g.e.*, s. 281.
[167] *A.g.e*. s. 281. Azem Vlasi 1986 yılında 1988'e kadar Kosova Komünistler Birliğinin liderliğini üstlenirken, Sırp basınının baskısı sonucunda Kaçuşa Yaşari tarafından görevinden alınmıştır. *A.g.e*. s. 281.

bittikten sonra, KKB Başkanlığı'nın istifasına ve Kosova statüsünün değiştirilmesi çabalarına karşı tepki göstermek için protesto yürüyüşüne çıkmıştır. Madencilerle birlikte aydınlar ve diğer çalışanlar da bir araya gelip Trepça'dan Kosova'nın başkenti Priştine'ye kadar 70 kilometre yürümüşlerdir. Protestocular Yugoslavya, Türkiye ve Arnavutluk'un ulusal bayraklarını ellerinde taşımışlardır[168]. Madenciler 1974 Anayasası'nın ilkelerinin korunmasını desteklemek amacıyla Kaçuşa Yaşari ve Azem Vlasi'yi, beş gün boyunca protesto etmişlerdir. Aynı zamanda bu protesto, Kosova bölgesel liderlerinin Miloseviç'e karşı bir saldırısı olarak görülmüştür[169]. Fakat Trepça madencilerinin protestoları herhangi bir sonuç vermemiştir. Zira Ocak 1989'da KKB'nin başkanlığına Kosova polisi müdürü ve Miloseviç'in güvenilir adamı olarak da bilinen Rahman Morina getirilmiştir. Rahman Morina ile beraber Sırp yanlısı Hüsabedin Azemi'ye ve Ali Şukriya'ya da partide görevler verilmiştir. KKB içindeki değişiklikler Kosova'daki Arnavut halkında, YKB'de ve Federal Başkanlığında tepki yaratmıştır. Nedeni ise Miloseviç'in anayasa değişiklikleri ve özerkliğin kaldırılmasıyla ilgili planlarını daha somut hale getirmesi olmuştur[170].

YSFC'nin liderleri Kosova sorunu hakkında tartışırken, YSFC içindeki ekonomik krizi ve % 250'ye varan enflasyon oranlarıyla ilgili hususları dikkate almamışlardır. Kosova, Yugoslavya Federasyonu'nun en fakir bölgesi olarak, bu krizin bedelini ağır ödemiştir. Kosova sakinleri işsizlik oranının yüksekliğinden dolayı, Batı Avrupa ülkelerine ve YSFC içindeki daha gelişmiş cumhuriyetlere göç etmek zorunda kalmışlardır. Öyle ki Kosova'da 1981-1989 yılları arasındaki işsizlik oranı % 25'ten % 57'ye yükselmiştir. YSFC içindeki ağırlaşmış ekonomik kriz ile ilgili tartışmaların gündeme gelmemesi için politikacılar etnik sorunları ve özellikle Kosova sorununu kullanmışlardır. Bu dönemdeki ekonomik reform tartışması, etnik sorunlar ve anayasa değişiklikleri ile karşılaştırıldığında siyasi konuların ekonomik hususlardan daha önde geldiği görülmektedir[171].

---

[168] Tanıl Bora, *Milliyetçiliğin Provokasyonu Bölgeler Sorunlar Yugoslavya*, 2. Baskı, Birikim Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 121.
[169] *A.g.e.* s. 121.
[170] Viktor Meyer, *a.g.e.*, s. 80-81.
[171] Miranda Vickers, *a.g.e.* s. 279.

3.2. Trepça'daki Madencilerin Grevi

1989 yılının başlarında YSFC içindeki ilk makro gelişme, Başbakan Branko Mikuliç'in istifa etmesi olmuştur. Mikuliç'in görevinden ayrılması Miloseviç'e YSFC'de anayasa değişikliği yapma fırsatını vermiştir. Anayasa değişikliklerine karşı olan Hırvat Stipe Şuvar, düşünülen değişiklikler hakkında anlaşmaya varılmasını önlemek için Merkez Komitesi'nden ve tüm Yugoslavya halklarından yeni başbakan olarak seçilen Ante Markoviç'e tam destek vermelerini istemiştir. Ayrıca Siyasi Büro Başkanı olan Şuvar, Yugoslavya'nın birliğini korumak için partinin önde gelen üst düzey makamlarına çağrıda bulunmuştur[172].

1 Şubat 1989'da YKB Merkezi Konseyi, YSFC içindeki anayasal değişikliklerle ilgili sorunları çözmek amacıyla Aralık 1989'da YKB'nin 14. Olağanüstü Kongre'nin düzenlenmesine karar vermiştir[173]. 1 Şubat 1989'da KKB liderliğinden ihraç edildikten sonra, Azem Vlasi Trepça madencilerinin protestolarını desteklediği gerekçesiyle partiden de atılmıştır. Aralık 1988'de Vlasi ve diğer bazı üyelerin KKB'den atılmasıyla birlikte Sırbistan Sosyalist Cumhuriyeti tarafından önerilen değişikliklerin kabul edilmesi istenmiştir. Ayrıca 3 Şubat 1989'da, Sırbistan Ulusal Meclisi bu değişiklikleri onaylamış ve böylece Sırbistan yönetimi, Kosova ve Voyvodina gibi özerk bölgelerin güvenlik, adalet, finans ve sosyal planlamasının doğrudan kontrolüne sahip olmuştur. Fakat bu değişiklikler için Kosova ve Voyvodina bölgelerinin meclislerinden de onay almaları gerekmiştir. Sırp Parlamentosu tarafından kabul edilen anayasal değişiklikler, Kosovalı Arnavut aydınlarını ve Arnavut halkını ayaklandırmıştır. Şubat 1989'da 215 Arnavut aydın bir araya gelerek Kosova'nın özerkliğini savunan bir dilekçe imzalamışlardır. 20 Şubat 1989'da ise Trepça'nın Steri Turgut madeninin 1.300 madencisi Kosova'nın özerkliğinin kaldırılmasına ve 1974 Anayasası'nın temel ilkelerinin değiştirilmesine karşı protesto olarak açlık grevine başlamıştır. Bu açlık grevinin hemen ardından madenciler 10 maddeden oluşan kurallarını ilan etmişlerdir. Önemli maddelerden bazıları şunlardır: 1974 Anayasası'nın temel ilkelerinin korunması, Birleşmiş

[172] Henry Kamm, "Yugoslavs, Citing Disarray, Strive for Unity", *New York Times Gazetesi*, 2 Februar 1989.
[173] Hüseyin Emiroğlu, *Soğuk Savaş Sonrası Kosova Sorunu (1988-2000)*, Asil Yayıncılık, Ankara 2010, s. 115.

Milletler Örgütü'nün Kosovalı Arnavutların ve diğer etnik bölgelerin geleceğini dikkate alması, Sırbistan'ın Kosova ve Yugoslavya Arnavutlarına karşı yaptığı baskının durdurulması, Ali Şukriya, Hüsabedin Azemi ve Rahman Morina başkanlığındaki Sırp etkisiyle kurulan Kosova liderliğinin istifa etmesinin gerekliliği[174].

Madencilerle birlikte tüm Kosova halkı dayanışma halinde hareket etmiş ve Priştine Üniversitesi öğrencilerinin yanı sıra Arnavut halkın tamamı madencilere destek vermiştir. Priştine Üniversitesi öğrencileri ile Mitroviça'da öğrenim gören öğrenciler, 23 Şubat 1989'da Trepça'daki madencilerle birlik olmak amacıyla yemek yemeyi reddetmişlerdir[175]. 24 Şubat 1989'da Stipe Şuvar ve Slobodan Miloseviç grev yapan madencilerle konuşmak için Kosova'ya gelirken, sadece Stipe Şuvar bir görüşme yapabilmiştir. Şuvar madencilerin isteklerini inceleyeceğini söyleyerek grevlerini sonlandırmalarını istemiştir. Fakat madenciler isteklerinin karşılanmasına kadar grevlerinin süreceğini vurgulamışlardır. Sırplar, gösteri yapanların arkasında Azem Vlasi'nin olduğundan şüphelenmiştir. Azem Vlasi de bu durumu reddetmemiş, bilakis madenleri ziyaret edip grevcilerle konuşmuştur. Slovenya Cumhuriyeti üyeleri ise açıkça grevcileri desteklemiştir. 27 Şubat 1989'da Slovenya başkentinde Ljubljana'da Trepça madencilerine destek olarak bir toplantı düzenlenmiştir. Slovenya Cumhurbaşkanı Milan Kuçan madencilerin grevini desteklediğini ve Trepça'yı ziyaret edeceğini açıklamıştır[176]. Aynı tarihte Steri Turgut'taki grevcilerin kararlılığı ve Arnavut halkının Kosova'daki direnişi sonucunda Rahman Morina, Ali Şukriya ve Hüsamedin Azemi görevlerinden istifa etmişlerdir. Fakat Rahman Morina'nın istifasını Belgrad kabul etmemiş ve kendisi de Priştine'de aldığı istifa kararını geri çekmiştir. Aynı akşam Federal makamlar tarafından Kosova'da olağanüstü önlemlerin alınmasına karar verilmiştir. Sırbistan öncülüğünde Kosova

---

[174] Ardita Hajdari, "Greva e Minatorëve të Trepçës dhe Solidarizimi Studentët dhe Nxënësit që Thanë "Jo!" Serbisë" ("Trepça Madencilerin grevi ve "Hayır!" diyen öğrencilerin Dayanışması), *Shenja Dergisi*, IV yılı No. 44, Aralık 2014, s. 78-80., s. 79.

[175] *A.g.m.* s. 79.

[176] Tatjana Lazarević, "26 godina od štrajka rudara Trepče; Déjà vu?" http://kossev.info/strana/arhiva/26_godina_od_strajka_rudara_trepce_deja_vu/3884. 07.01.2017.

bölgesine 1.500 federal polis gönderilirken, bunların 150 tanesi Slovenlerden oluşmuştur[177].

Rahman Morina'nın istifa ettiğine dair ilk haberin duyulmasının ertesi günü, 28 Şubat 1989'da 1.300 madenci 8 gün süren açlık grevine son vermişlerdir. Azem Vlasi'ye göre, madenciler devlet liderleri ve "vatan hainleri" tarafından kandırılmışlardır[178]. Madencilerle yapılan konuşmalardan sonra talepleri Sırbistan tarafından kabul edilmiş ve Rahman Morina'nın istifa ettiği söylenmiştir. Madencilerin grevinden sonra ailelerine ve bazı göstericilere karşı büyük bir işkence harekâtı başlamıştır[179]. 28 Şubat 1989'da Belgrad'daki Federal Meclis önünde Sırplar tarafından yaklaşık 1 milyon kişinin katıldığı büyük bir toplantı düzenlenmiştir. Toplantıda yapılan konuşmada, 1988-1989 madenci gösterilerinin düzenlenmesinin sorumlusu olduğu gerekçesiyle Azem Vlasi'nin tutuklanması istenmiştir. 2 Mart 1989'da Azem Vlasi ile Trepça madeninin önde gelen iki kişi olan Aziz Arbasi ve Burhan Kavaja tutuklanmıştır[180]. Bu esnada protestocularla polisin çatışması sonucu 90 kişi hayatını kaybetmiş, yaklaşık 5.000 Arnavut ise KKB'den ihraç edilmiştir[181].

Madencilerin grevi tüm Yugoslavya'da tartışma konusu olurken, Hırvatistan, Bosna-Hersek ve Slovenya madencilere destek vermiştir. Bu noktada Yugoslavya'yı oluşturan cumhuriyetler içinde görüş ayrılıkları derinleşmiştir. Madenciler özellikle Sloven İşçi Sendikası tarafından büyük destek görmüştür. Ordu Kosova'ya girdikten sonra Slovenya Sosyalist Cumhuriyeti madencilere karşı orantısız güç kullanımında bulundukları için Sırp makamlarını eleştirmiştir. Sloven halkı da Sırbistan'a karşı olan bu politikayı desteklemiştir. Bunun sonucunda 450.000 kişinin imza attığı bir kampanya düzenlenmiştir[182]. Diğer yandan, Makedonya, Karadağ ve Voyvodina bölgesi Sırbistan'nın yaptığı anayasal değişiklikleri desteklediklerini belirtmişlerdir. Bu cumhuriyetlerin başkentlerinde Sırbistan'a destek amaçlı protestolar

[177] Viktor Maier, *a.g.e.*, s. 84-5.
[178] Azem Vllasi, Greva e Minatorëve 1989, një leksion historie (1989'daki Madencilerin grevi, bir tarih dersi), 29 Şubat 2012, http://koha.net/index.php/.../pdf/jeta-xharra.pdf?id=31&o=89828&autori=45, (10.02.2017).
[179] Aynı yerde.
[180] Viktor Meyer, *a.g.e.*, s. 87. Azem Vlasi ve diğer suçlananlar suçsuz ilan edildikten sonra 24 Şubat 1990'da hapisten çıkarılmıştır. *A.g.e.*, s. 92.
[181] Tanıl Bora, *a.g.e.*, s. 121.
[182] "Tisoci podpisov za Kosovo", *Dogovori Gazetesi*, Leto XVI, 7 Mart 1989.

düzenlenmiştir. Yüzbinlerce kişi Sırbistan, Voyvodina, Üsküp ve Titograd'da (Podgorica) protesto gösterisine katılmıştır[183].

Sırbistan Ulusal Meclisi tarafından onaylanan anayasal değişikliklerin kabul edilmesi için Voyvodina ve Kosova özerk bölgelerinin meclislerinden de onay alınması gerekmiştir. Aslında bu noktada Kosova özerkliğinin ortadan kaldırılması gerçekleşmeye başlamıştır. 23 Mart 1989'da Kosova Meclisi'nin Sırp Parlamentosu'nda onaylanan anayasal değişikliklerin kabul edilmesiyle ilgili Kosova Meclisi'de oylama yapılmasına karar verilmiştir. Anayasal değişikliklerin oylanması duruma, Kosova Meclisi'nin etrafında tanklar varken gerçekleşmiştir[184]. Kosova Bölgesel Parlamentosu'nun 187 milletvekilinden sadece 10'u anayasal değişikliklerinin aleyhinde oy kullanmıştır[185]. 28 Mart 1989'da ise Sırbistan Parlamentosu, YSFC'de yürürlükte olan 1974 Anayasası'nı değiştirmek için ilgili düzenlemeyi onaylamıştır. Bu değişikliklere göre Kosova ve Voyvodina özerkliklerinin bir kısmını kaybetmiştir. Bunun doğal sonucu olarak Kosova sembolik bir özerkliğe sahip olmuştur[186].

Anayasal değişikliklerin onaylanmasından sonra 28 Haziran 1989'da Sırbistan Komünist Birliği, Kosova'da 1389 Kosova Savaşı'nın 600. yıldönümünü nedeniyle bir tören düzenlemiştir. Yugoslavya Federasyonu'nun temsilcileri ve Yugoslavya'nın farklı yerlerinden gelen 1 milyona yakın kişi bu törene katılmıştır[187]. Slobodan Miloseviç yapmış olduğu milliyetçi konuşmasında şu ifadelere yer vermiştir: "*Altı yüzyıl sonra yeniden çatışmalara dâhil olduk ve bunlarla yüz yüzeyiz. Bunlar silahlı çatışmalar değildir, ancak silahlı çatışmalar da yok sayılamaz. Yaşasın Kosova kahramanlığının sonsuza kadar anısı!, Yaşasın Sırbistan!, Yaşasın Yugoslavya!, Yaşasın barış ve halkların kardeşliği!"*[188]. Slobodan Miloseviç'in Kosova'ya gerçekleştirdiği ziyaretinden sonra Kosova Yazarlar Birliği Başkanı Dr. İbrahim

[183] Miranda Vickers, *a.g.e*. s. 287.
[184] Esat Stavileci, "Rrënia e Autonomisë së Kosovës", *Shoqata e Pavarur e Juristëve të Kosovës,* Priştine 1992, s. 44.
[185] *A.g.m.* s. 44.
[186] Tanıl Bora, *a.g.e*., s. 122.
[187] Florian Bieber, "Nationalist Mobilization and Stories of Serb Suffering", *Rethinking History* 6:1 (2002), s. 95–110, s. 101.
[188] http://www.slobodan-milosevic.org/spch-kosovo1989.htm, (17.02.2017).

Rugova *Der Spiegel* isimli Alman haftalık gazetesine Miloseviç'in Yugoslavya'ya ve Arnavutlara savaş ilan ettiğini açıklamıştır[189].

3.3. Kosova'nın Özerkliğinin Tamamen Kaldırılması

Sırbistan'da yapılan anayasal değişiklikler ve kamuoyunda yapılan tartışmalar Kosova'nın özerkliği tamamen kaldırılıncaya kadar devam etmiştir. 26 Haziran 1990'da istisnai durumlarda cumhuriyetçi organların faaliyetleriyle ilgili yasa kabul edilmiştir. Bu yasaya göre, Kosova Hükümeti makamlarının yetkileri kaldırılıp Sırbistan makamlarına verilmiştir. Bu yasanın kabul edilmesiyle beraber bölgelerin anayasal statüsü de reddedilmiştir. Ayrıca bu yasanın sonucu olarak Kosova'da sağlık, ekonomi, eğitim, bilim, kültür ve halkın bilgilendirme sisteminin çöküş süreci başlamıştır[190].

Anayasal değişikliklerin ardından Sırbistan içinde yeni bir anayasa hazırlanmıştır. Bu nedenle 2 Temmuz 1990'da Sırbistan'da ve iki özerk bölgede bu yeni anayasasının onaylanması için referandum düzenlenmiştir. Yeni anayasada Kosova'nın ve Voyvodina'nın özerkliği tamamen kaldırılıp yasal bir biçimde Sırbistan'a birleştirilmesi öngörülmüştür. Referandum sonuçlarına göre ise Kosova ve Voyvodina dışında Sırp halkının % 86'sı Sırbistan'daki bu değişikliği onaylamıştır. Kosova halkının sadece % 25'i referanduma katılırken, katılımcıların büyük çoğunluğu Sırplardan oluşmuştur. Arnavut nüfusunun geneli ise referandumu boykot etmiştir[191].

Kosovalı Arnavut milletvekilleri, yapılan referandum ve anayasa değişikliklerine karşı, 2 Temmuz 1990'da "Kosova Cumhuriyeti'nin" ilanını planlamıştır. Fakat güvenlik güçleri tarafından 117 milletvekilinin Meclise girmelerini engellenmiştir. Bunun üzerine milletvekilleri Meclisin önünde Kosova'da yeni bir cumhuriyetin kurulduğuna dair bağımsızlık bildirisini okumuşlardır. İlan edilen Kosova'nın bağımsızlık bildirisinin 1. maddesi şöyledir: *"Yugoslavya'ya karşı kendi kaderini belirleme hakkı Kosova halkının ve Meclisin anayasal köken ve*

---

[189] Jusuf Buxhovi, *Kosova (Nga Konferenca e Londrës deri te protektorati ndërkombëtarë), (Londra Konferansından uluslararası koruyuculuğuna kadar),* Üçüncü kitap, ikinci baskı, Faik Konica Yayınevi, 2014, Priştine, s. 469.
[190] Esat Stavileci, *a.g.m*. s. 43.
[191] Hüseyin Emiroğlu, *a.g.e*., s. 124.

tutumu ile açıklanır". 2. maddesinde ise Meclisin Yugoslavya'nın Kosova'yı eşit bir birim kabul etmesi yer almış ve Yugoslavya Anayasası'nın onayı ya da bu eylemin konstitütif bir eylem olarak tanınması istenmiştir[192].

Kosova'da bağımsızlığın ilan edilmesine karşılık Sırbistan Cumhuriyeti 5 Temmuz 1990'da Kosova Meclis ve hükümetinin sona erdirilmesiyle ilgili yasa çıkarmıştır. Bu kararla Kosova'dan YSFC'nin kuruluşundan beri bulunan Meclis lağvedilirken, Kosova hükümetsiz kalmıştır. Kosova Meclisi'nin kapatılmasının ve yeni oluşturulan hükümette görev dağılımı yapılmasının ardından Sırbistan Meclisi Kosova'daki yönetsel alanların kontrolünü ele geçirmiştir. Sırbistan Cumhuriyeti'ndeki anayasal değişiklikler 11 Temmuz 1990'da YSFC Başkanlığı tarafından da onaylanmıştır. Dolayısıyla Sırbistan yeni anayasasıyla (27 Eylül 1990) Kosova'nın ve Voyvodina'nın özerk statülerini tamamen ortadan kaldırmıştır. Aynı zamanda yeni anayasaya göre Kosova'nın adı değiştirilip Kosova-Metohiya olmuştur[193]. Bu bağlamda, Kosova'nın özerk statüsü Sırbistan'ın yeni anayasası ve 18 Mart 1990'da Kosova Başkanlığı'nın kurulmasıyla sona ermiştir[194]. Yeni anayasayla Kosova ve Voyvodina gibi bölgeler Sırbistan'a ait bölgeler olarak sunulmuştur. Fakat Arnavutlar Sırbistan'ın yeni anayasasının oluşturulması sürecine katılmadıkları için Kosova ile ilgili olan anayasal değişikliklerin maddeleri Kosova politikacıları tarafından dikkate alınmamıştır[195].

Kosova'nın bölgesinin Sırbistan hükümeti tarafından siyasi statüsünün değiştirilmesinin dışında, bölgedeki resmi dillerin kullanımında da değişiklikler yapılmıştır. 2 Ocak 1991'de Sırbistan hükümeti idarede ve halka açık yerlerde Sırp dilinin kullanımına ilişkin bir kararnameyi uygulamaya koymuştur. Hızla yürürlüğe giren bu kararnameye göre, Kosova'da resmi dil Sırpça olarak belirlenmiş ve kullanılan alfabe Kiril alfabesi olmuştur. 1991 yılının Ocak ayından itibaren tüm resmi evraklar Sırp amblemini içermiştir. Doğum, evlilik ve tüm kişisel belgeler (nüfus cüzdanı, pasaport, ehliyet vs.) sadece Sırpça verilmiştir. Bu nedenle yeni dil

[192] Akademia e Shkencave dhe Arteve të Kosovës, "Deklarata Kushtetuese e 2 Korrik 1990, (Kosova Fen ve Sanatlar Akademisi, "2 Temmuz 1990 Anayasasının Bildirgesi), Priştine 2015, s. 9.
[193] Miranda Vickers, *a.g.e.*, s. 298.
[194] Esat Stavileci, *a.g.m.*, s. 47.
[195] Miranda Vickers, *a.g.e.*, s. 298.

yasasıyla 1974 Kosova Anayasası'nda belirlenen bölgenin iki dilliliği ortadan kaldırılmıştır[196].

Kosova ve Voyvodina özerkliğinin askıya alınmasıyla beraber YSFC'nin eski Başkanı Milan Kuçan şu ifadede bulunmuştur: "*Sırbistan, Kosova ve Voyvodina'nın özerkliğini kaldırarak, Federal Konseyinde sekiz oydan üçüne sahip olmuştur"*. Bu durum Yugoslavya'nın Sırp-Slavya'ya dönüştürüldüğü ve Sırbistan'ın Karadağ'ın da oyunu alarak YSFC içinde dört oya sahip olduğu anlamına gelmektedir. Böylece Slovenya, Makedonya, Bosna Hersek ve Hırvatistan Sırbistan'a karşı gayri resmi bir ittifak kurmak zorunda kalmıştır[197]. Dolayısıyla YSFC sistemi içerisindeki karar alma sürecinde dengeler değişmiş, *"Sırbistan yanlıları"* ve *"karşıtları"* şeklinde bir denklem ortaya çıkmıştır.

3.4. 1990'da Kosova'daki Arnavut-Sırp Gerginliği

YSFC içindeki Slovenya ve Hırvatistan tarafından başlatılan çoğulcu sistem başarısız olmuştur. Bilakis 1990'lı yılların başında YKB içindeki siyasi gelişmeler, YSFC'nin kuruluşundan beri yaşanan en büyük gerginliğin yatışmasını sağlamıştır. 29 Aralık 1989'da, 1 Mart 1989'da planlanan YKB'nin olağanüstü 14. Kongresi'nin hazırlıkları başlamıştır. Kongre'nin hazırlıkları sırasında 29 Aralık 1989 tarihinde, Kosova hakkında bir karar verilmiştir. Bu kararda Kosova'daki krizin Yugoslavya'nın siyasi gelişmelerini, güvenliğini ve ekonomisini derinleştirdiği ve şiddetlendirdiği vurgulanmıştır. Dolayısıyla Kosova, Yugoslavya için bir sorun olarak sunulmuştur. Aynı zamanda Kosova sorununun uluslararası platforma taşınmasının YSFC'nin sicilini etkilediği belirtilirken, bu nedenle bu sorunun Sırbistan'ın iç sorunu olarak tanımlanmış olması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca Batı Avrupa'daki Arnavut göçmenler ve Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyeti, Yugoslavya'ya karşı propaganda yapmakla suçlanmıştır[198]. Fakat YKB'nin 14. Kongresi, Hırvatistan ve Slovenya Komünist Birliği'nin temsilcilerinin 25 Ocak

[196] Jusuf Buxhovi, *Kosova Nga Koferenaca…, s.* 66-67.
[197] Misha Glennyi, *a.g,e.* s. 628.
[198] AS 1589 IV šk.1488.

1990'da çalışmaları terk etmesi nedeniyle kurucu cumhuriyetler arasında işbirliği sona ermiş ve Kosova'ya ilişkin alınan söz konusu karar hayata geçirilememiştir[199].

5 Şubat 1990'da Slobodan Miloseviç 400.000 Sırp'ın Kosova'ya yerleştirilmesini talep etmiştir. Bu açıklama, binlerce Arnavutun söz konusu talebi protesto etmesine neden olmuştur. Arnavutların Kosova'da silahlı ayaklanma düzenleyeceği gerekçesiyle YKB içinde yaşanan olaylara Yugoslavya kamuoyunun dikkatini çekmek ve Kosova'ya askeri müdahale zemini yaratmak için 20 Şubat 1990'da Yugoslavya Kolektif Devlet Başkanlığı'nın emriyle Bölge'de "olağanüstü önlemlerin" alınmasına karar verilmiş ve Sırbistan'dan Kosova'ya 2.000 polis takviye edilmiştir[200]. Sırbistan, "olağanüstü önlemler" dışında, 22 Mart 1990'da Mecliste Kosova'daki barış, özgürlük ve eşitliğin gelişmesini sağlamak için hazırlanan bir programı devreye koymuştur. Bu programın amacı esasen Kosova'daki etnik yapının değiştirlmesi olmuştur. Fakat söz konusu program siyasi iradenin zafiyet içinde olması ve uygun finans tedbirlerinin bulunmaması nedenleriyle gerçekleştirilememiştir. Bunun yerine o dönemde Arnavut ve Sırp halkın arasındaki güvensizlik artmıştır[201].

Kosova kamuoyunun dikkatini çeken ve durumunu gerginleştiren bir diğer olay da 18-23 Mart 1990 tarihleri arasında binlerce öğrencinin devlet okullarında zehirlenmeleri olmuştur. Arnavut kaynaklarına göre, 7 binden fazla sinir intoksikasyonu vakaları gözlemlenmiş ve bu vakalar Kosova'daki tıp merkezlerinde analiz edilmiştir[202]. Arnavutlar, çocukların zehirlenmesinin failleri olarak güvenlik makamlarından ve Sırp devletinden şüphelenmiştir. Öte yandan, Sırp makamları çocukların zehirlemesini reddederek Arnavutların "toplumsal histeri" hastası olduklarına yönelik açıklama yapmışlardır[203]. Ayrıca Sırp makamları çocukların hastanelerde tedavi olmalarına izin vermemiştir. Dönemin YSFC Başkanı Stepan Mesiç ve bazı uluslararası gözlemcilere göre, bu zehirlenme kimyasal silahlarda kullanılan ve o zamanda Yugoslavya Halk Ordusu'ndan üretilen 'Sarin' adlı

[199] Sonja Biserko, *a.g.e.*, s. 215.
[200] Hüseyin Emiroğlu, *a.g.e*. s. 122.
[201] Howard Clark, *Civil Resistence*…, s. 58.
[202] Miranda Vickers, *a.g.e.*, s. 296.
[203] *A.g.e.*, s. 297.

kimyasal maddeden meydana gelmiştir[204]. Çocukların zehirlenmesi Kosova'nın farklı şehirlerinde protesto edilmiştir. Bu yaşanan gelişmelerin sonucunda, göstericiler ve polis arasında çıkan çatışmalarda, 27 Ocak-1 Mart 1990 tarih arasında 34 kişi hayatını kaybetmiştir[205].

3.5. Kosova'daki "Olağanüstü Önlemler" Neticesinde Yapılan İdari Değişiklikler

27 Şubat 1989 tarihinde alınan olağanüstü tedbirler, 1990 Ağustos'a kadar yürürlükte olmuştur. Kosova'nın özerkliğinin kaldırılmasından sonraki bir yıl içerisinde çıkarılan yirmiden fazla yasayla Kosova'da eğitim, sağlık, özyönetim, ekonomi, kültür ve spor gibi alanlardaki haklar ortadan kaldırılmıştır. Verli'ye göre, Sırbistan yönetimi olağanüstü önlemlerin sürecinde hayata geçirilmesi, Kosova'ya katı bir yönetim uygulamaya başlamıştır[206]. Ayrıca 26 Haziran'da kamu makamlarının eylemleriyle ilgili yasa çıkarılmasının ardından, Kosova'ya Belgrad'dan kontrol edilen şiddetli bir yönetim yerleştirilmiş ve sadece Kasım-Aralık aylarında Kosova'daki belediyelerde veya kurumlarında, 2.735 kişinin çalışma yerleri değiştirilmiştir. Ayrıca 1990 yılında alınan "olağanüstü önlemler" ile birlikte 743 tane eski "kendi kendine yönetilen" sosyal girişim ve banka kontrol altına alınmıştır. Bu uygulamadan sonra bütün işletmeler kamuya ait olarak değerlendirilmiş ve sermayelerinin % 52'si Sırbistan Sosyalist Cumhuriyeti'nin mülkiyetine geçmiştir[207]. Bu önlemlerin sonucu olarak Kosova bağımsız sendikalarına göre (Kosova Bağımsız Sendikalar Birliği) Kosova'daki 165.210 çalışandan neredeyse 164.025 kişi işlerini kaybetmiştir[208]. Bu da % 90'nın üzerinde bir sayısal ifadeye karşılık gelmektedir. Dolayısıyla bu dönemde işsizlik sorunu Kosovalı Arnavutların kaderi haline getirilmiştir.

---

[204] Howard Clark, *Civil Resistence…*, s. 58.

[205] Selatin Kllokoqi, Blerim Ahmeti, Glauk Konjufca, Valon Murati, "Country Specific Report: Conflict Settlement Agreement Kosovo", *European Academy,* September 2007, s. 7.

[206] Marenglen Verli, Kosova në Fokusin e Historisë Studime, analiza, dokumente dhe 231 ilustrime, (Kosova tarihin odak noktası çalışmalar, analiz, belgeler ve 231 illüstrasyon), İkinci Baskı, Botimpex Yayıncılık, Tiran, 2003, s. 167.

[207] *A.g.e.*

[208] Howard Clark, "Have Albanians been against a peaceful solution to the question of Kosovo's autonomy" *The Case For Kosovo Passage to Independence*, (Editör: Anna Di Lellio), New York 2006, s. 88. KKB'nin ve ona bağlı olan sendikaların yıkılmasından sonra, Kosova'da yeni sendikalar oluşturulurken, Kosova Bağımsız Sendikalar Birliği adlı bir örgüt de 1990 yılı içerisinde kurulmuştur. Miranda Vickers, *a.g.e.*, s. 299.

Kosova Bağımsız Sendikaları 3 Eylül 1990'da Arnavut işçilerin işten çıkarılmasına protesto olarak bir günlük genel grev için çağrıda bulunmuşlardır. Bu genel grev 7 Eylül 1990'da gerçekleştirilerek işçilerin işe dönmeleri istenmiştir. Ayrıca genel grev hedefe ulaşma açısından başarısız olmuştur. Grev yapanlara yanıt olarak Sırbistan 5.000 Arnavut işçiyi daha ekonomik zorluklar ve mali olanakların eksikliği nedeniyle işten çıkarmıştır. İşçilerin büyük bir kısmı Trepça işçilerinin açlık grevini desteklemeleri, Kosova Bağımsız Sendikalar Birliğinin üyeleri olmaları ve birlikte Sırbistan Cumhuriyeti'nin yayınladığı bildirgeyi (9 ve 23 Aralık 1990) kabul etmemeleri gerekçeleriyle işten çıkarılmıştır. Arnavut işçiler Sırp yetkilileri tarafından yetersiz ve meslek kurallarına aykırı olarak belirlenmiş ve işlerini kasıtlı olarak bırakmakla suçlanmışlardır[209]. Arnavutlar işten çıkarıldıktan sonra, Profesör Hayrulah Gorani tarafından yönetilen Kosova Bağımsız Sendikalar Birliği, işsizlerin ahlaki ve maddi yardımı için *dayanışma* fonunu oluşturmuştur. Dayanışma fonuna Kosova'dan ve Kosova dışından geniş bir kesim büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. Henüz çalışmakta olan bütün Arnavut işçileri maaşlarından % 1'ini, Arnavut özel şirketler ve işletmeler ise toplam karlarından % 3'ünü bu fona vermişlerdir. Buna en büyük katkıyı Makedonya, Slovenya, Hırvatistan ve Karadağ'da yaşayan Arnavutların yanı sıra ABD ve Avrupa'da çalışan Arnavutlar yapmıştır[210].

Kosova Sırbistan Sosyalist Cumhuriyeti tarafından alınan geçici tedbirlerden ekonominin yanında, eğitim, kültür, bankacılık ve sağlık gibi sektörler de etkilenmiştir. Kosova'daki en önemli iletişim araçlarından '*Gazeta Rilindja'* gibi, birçok yayın organı mali olanakların durdurulması nedeniyle kapatılmış ve 220 gazeteciyle 170 teknisyen işlerini kaybetmiştir[211]. Aynı şekilde Priştine Radyo Televizyonu Federal Polis tarafından zorla ele geçirilmiştir. Arnavutça yayın yapan programlar ve aynı zamanda altı yerel radyo kanalı kapatılmıştır. Televizyonlarda

---

[209] Musa Limani, "Rrënimi i bazës ekonomike (integrimi i dhunshëm, zbatimi i masave të përkohshme)" (Ekonomik Bazının Yıkımı (Şiddetli bütünleştirilmesi, Geçici tedbirlerin uygulanması)), *Rrënia e Autonomisë së Kosovës Shoqata e Pavarur e Juristëve të Kosovës*, Priştine 1992, s. 55-56. 1989'dan 1993'e gelindiğinde Arnavut çalışanların sayısı 164.323'ten 32.900'a düşmüş Sırp-Karadağlı çalışanların sayısı ise 58.806'dan 84.436'ya yükselmiştir. Böylece Sırp-Karadağlılar hizmet sektörünün % 64.4'ünü oluşturmuştur. Marenglen Verli, *a.g.e.,* s. 182.

[210] Jusuf Buxhovi, *Kthesa Historike Shteti paralel dhe rezistenca e armatosur,* Libri i dytë (ikinci baskı), Faik Konica Yayınevi, Priştine, 2009, s. 76.

[211] *A.g.e.,* s. 297.

çalışan 1.300 Arnavut işlerinden atılırken, Sırp çalışanlar bu kadrolara aktarılmıştır[212]. Bu noktada belirtmek gerekir ki Arnavut medyasının aksine olağanüstü önlemlerden Sırp ve Türk dilinde yayın yapan televizyon ve radyo kanal ve programları etkilenmemiştir[213]. Bu uygulamayla Sırp yöneticilerin Türk azınlık nedeniyle Türkiye'nin tepkisini çekmek istemediği anlaşılmaktadır. Ayrıca olağanüstü önlemlerden sağlık ve adalet sistemleri de etkilenmiştir. Dedushaj'a göre, 218 doktor ve 1.204 sağlık personeli işten atılmış, Tıp Fakültesinde çalışan akademisyenlerin işlerini kaybetmeleri nedeniyle 1.600 öğrenci derslere devam edememiştir[214]. Sağlık sektöründeki durum, doktorlardan rapor ve reçetelerin Sırp dili ve Kiril alfabesine göre yazılmasının emredilmesiyle daha da kötüleşmiştir. Sırp dilini kullanmayı reddeden birçok Arnavut doktor, "Sırbistan yasalarını reddetmek" bahanesiyle işlerinden uzaklaştırılmışlardır[215]. Adli sistem de söz konusu olağanüstü önlemlerden etkilenmiştir. Eylül 1990'dan Mart 1991'e kadar 200 kadar Arnavut hakim görevden alınmıştır[216]. Görüldüğü üzere Sırbistan Kosova ekonomisine el koymuş, bunun üzerine Kosova ekonomisinde bozulma başlamıştır. Ayrıca Kosova'da işten çıkarılan işçiler yüzünden ekonomik ve siyasi krizin önü açılmıştır.

Sırbistan tarafından Kosova'nın ve Voyvodina'nın özerkliklerinin kaldırılması YSFC içinde büyük bir siyasi krize neden olmuştur. Ayrıca Sırbistan bu politikasıyla YSFC Federal Meclisi'nin yönetimini tamamen ele geçirmeye çalışmıştır. Bu duruma Slovenya ve Hırvatistan sert tepki göstermişlerdir. Her iki cumhuriyet de Sırbistan'ın, Kosova ve Voyvodina'ya yönelik politikalarına karşı çıkmışlar ve bu nedenle YSFC'yi oluşturan cumhuriyetler arasında siyasi görüş ayrılıkları derinleşmiştir. Bu siyasi görüş ayrılıkları ve peşi sıra yaşanan krizler YSFC'nin dağılmasının ait yapısını hazırlamıştır. YSFC'nin dağılması barışçıl bir şekilde değil, cumhuriyetler arasındaki kanlı savaşlar vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Yugoslavya

---

[212] *A.g.e*. s. 297.
[213] Kader Özlem, *a.g.e*., s. 290.
[214] İsuf Dedushaj, "Zhvillimi dhe Rrënimi i Mbrojtjes Shëndetësore në Kosovë", ("Kosova'daki sağlık sisteminin korunmasının gelişimi ve yıkımı"), *Rrënia e Autonomisë së Kosovës Shoqata e Pavarur e Juristëve të Kosovës*, Priştine 1992, s. 84-5.
[215] Jusuf Buxhovi, *Kthesa Historike Shteti paralel …*,s. 66-67.
[216] Shaban Kajtazi, "Themlimi, zhvillimi dhe rënimi i gjyçësisë kosovare" ("Kosova adli sisteminin kuruluşu, gelişimi ve yıkımı"), *Rrënia e Autonomisë së Kosovës Shoqata e Pavarur e Juristëve të Kosoves*, Prishtine 1992, s. 92.

Halk Ordusu ile savaşmaya karar veren cumhuriyetlerin aksine İbrahim Rugova tarafından yönetilen Kosovalı Arnavutlar Sırp kurumlarını reddederek barışçıl bir şekilde bağımsızlığını kazanmaya karar vermişlerdir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. KOSOVA'DAKİ SİVİL DİRENİŞ

Dördüncü bölümde Kosova Demokrat Birliği'nin (KDB) kuruluşu, Kosova'nın sivil direnişi ve Kosovalı Arnavutlar tarafından cumhuriyetin ilanı ve Kosova'nın müfredat sorunu incelenecektir. Ayrıca Kosova'da halk çoğunluğu ile alternatif kurumların kuruluşu, Sırbistan'ın bu kurumlar karşısında göstermiş olduğu tepkiler analiz edilmiştir.

4.1. Kosova Demokratik Birliği'nin Oluşumu

1989'da Kosova'daki Arnavut aydınları, YSFC'deki çoğulcu sistemin tesisi noktasında Hırvat ve Sloven aydınlarıyla ortak hareket etmişlerdir. Buna ek olarak YSFC yeni siyasi partilerin kurulması için inisiyatif almışlardır. Kosova'da bu inisiyatif, Girişim Konseyi ya da "Rilindja Grubu" olarak tanınan grup tarafından Kosova Demokrat Birliği'ni oluşturmak amacıyla alınmıştır. Bu Girişim Konseyi'nde Dr. İbrahim Rugova'nın ve Yusuf Bucovi'nin yanı sıra Fehmi Agani, Mark Krasniçi, İdriz Ayeti, Derviş Rojaya, Anton Çeta, Gazmend Zaymi gibi dönemin önde gelen Arnavut aydınları yer almıştır[217]. Yusuf Bucovi'ye göre komünist olmayan bir ideolojiye sahip yeni bir partinin oluşturulması için Alman ve ABD'li diplomatik temsilcilerle görüşmeler yapılmıştır. Belgrad'ın politikalarını eleştiren birçok Arnavut aydın ABD'li temsilcilerle doğrudan temas kurmaya başlamış ve Kosova'da yeni bir siyasi partinin oluşumu için fikir alışverişi yapmışlardır. Böylece Girişim Konseyi 23 Aralık 1989'da Kosovalı Yazarlar Birliği'nin tesislerinde KDB'nin kurucu toplantısını düzenlemişlerdir. Bu toplantıya 127 kişi katılırken, KDB Başkanlığına Dr. İbrahim Rugova, genel sekreterliğe ise Yusuf Bucovi seçilmiştir[218].

[217] KDB ilk kurulduğundan itibaren "Kosovalı Alternatif" olarak tanınmıştır. Qerim Lita, "Kosova ne prag te 2 korrikut 1990". http://shenja.mk/index.php/kulture/histori/5609-kosova-ne-prag-te-2-korrikut-1990.html, (03.02.2017).
[218] Jusuf Buxhovi, *Nga Konferenca e Londrës…*, s. 471-472.

Sırbistan'ın etki alanı dışında Arnavut bir partinin oluşturulması için Alman ve ABD'li temsilciler konuyla yakından ilgilenmiştir. Fakat onları asıl ilgilendiren husus partinin programı olmuştur. Arnavut aydınlar, Alman ve ABD'li temsilcilerle yaptıktan istişarelerden sonra Parti programının dört temel hususu içermesi gerektiğini kabul etmiştir: Federasyon veya Konfederasyonda eşitliğin istenmesi, Kosova'nın bağımsız bir varlık olarak ortaya çıkması, siyasi çoğulculuğun istenmesi ve demokrasi ile serbest piyasa ekonomisinin talep edilmesi. KDB'nin programı Dr. Yusuf Bucovi tarafından hazırlanmıştır. Programının oluşturulması sırasında Almanya Sosyal Demokrat Partisi, Alman Hristiyan Demokrat Birliği ve Alman liberallerinin parti programları örnek alınmıştır. Ayrıca Hırvatistan Demokratik Birliği'nin (HDZ) programı incelenmiştir. Yapılan incelemelerden sonra Yusuf Bucovi KDB'nin statüsü için Hırvat partinin programını örnek seçmiştir. Ona göre bu program, Almanya Sosyal Demokrat Partisi ve Alman Hristiyan Demokrat Birliği'nin programlarının kombinasyonu niteliğindedir[219].

KDB'nin oluşumu Kosova meselesinin çözülmesi için Arnavutların umutlarını güçlendirmiştir. KDB'nin oluşumundan hemen sonra birçok Arnavut parti faaliyetlerine katılmış ve Birliğin üyesi olmaya başlamışlardır. Yusuf Bucovi'ye göre yeni üye olanlar hariç, KKB'nin birçok üyesi de KDB'ye geçmiştir. Kısa bir süre içinde KDB, 500.000 en fazla üyeye sahip olmuştur. KDB'nin halktan aldığı bu desteğin ardından, Mart 1990'da İbrahim Rugova Priştine'de Arnavut Yazarlar Derneği'nde gerçekleşen konferansta KDB'nin Kosova'daki Arnavutların tek yasal temsilcisi olduğunu ve bölgenin geleceği ile ilgili sorumluluğu üstlendiğini açıklamıştır[220]. KDB Kosova'nın idari sınırları dışında, Hırvatistan'dan ve Slovenya'da da şubeler açmıştır. KDB'nin inisiyatifiyle Kosova dışında yeni Arnavut partileri de oluşturulmuştur: Makedonya Demokratik Refah Partisi, Preşevo Vadisi (Sırbistan) Demokratik Hareket Partisi ve Karadağ'da ise Karadağ Demokratik Birliği. Kosova dışındaki bu yeni partiler de KDB'nin denetiminde

[219] Jusuf Buxhovi, *Kthesa Historike Shteti paralel…*, s. 204.
[220] Jusuf Buxhovi, *Kosova nga koferenca e Londrës…*, s. 476.

olmuştur. Sırplar KDB'yi "Arnavut kitle örgütü" ve "Yugoslavya'nın yok edilmesi için mücadele eden örgüt" olarak tanımlamıştır[221].

KDB'nin kurulmasının ardından, Nisan 1990'da Başkan İbrahim Rugova tüm Yugoslavya'nın Arnavut aydınlarından oluşan bir grupla birlikte ABD Kongresi'nin İnsan Hakları Konseyi'nin düzenlediği forumda konuşma yapmak üzere davet edilmiştir. Arnavutların dışında Sırp tarafından ise Dobrica Çosiç, Radosav Stefanoviç, Şeşel, Draşkoviç, Koştunica ve Sırp Ortodoks Kilisesi'nin bir temsilcisi davet edilmiştir. İbrahim Rugova bu forumda Yugoslavya Federasyonu'ndaki Arnavutların eşitliğiyle ilgili KDB'nin programını açıklamıştır. Sırbistan delegasyonunun lideri Dobrica Çosiç ise Arnavutların Federasyon veya Konfederasyona yönelik isteklerini reddetmiştir. Zira Çosiç bu durumun Sırp ulusal çıkarlarına aykırılık taşımakta olduğunu söylemiş ve bunun önlenmesi için savaşın bile araç olarak kullanılabileceğini belirtmiştir[222]. İbrahim Rugova ABD'deki ziyareti sırasında milletvekili ve Cumhuriyetçi Parti'nin başkan yardımcısı Robert Dol ile bir toplantı gerçekleşmiştir. Bu toplantıda Dol, Kosova'da sivil direnişin izlenmesi halinde Rugova'ya destek vereceğini söylemiştir. İbrahim Rugova ABD'li temsilcilerin önünde Sırbistan'ın 23 Mart 1989'da Kosova'nın statüsünü değiştirmekle bölgeyi yeniden işgal ettiğini vurgulamıştır[223].

KDB'nin lideri İbrahim Rugova şiddet içermeyen politikayı, sosyal dengeler ve Yugoslavya içindeki güç dağılımına göre tek alternatif olarak görmüştür. Zira Yugoslavya'ya karşı izlenen bu politikanın hedefi trajediden kaçınmak olmuştur. Diğer bir deyişle Kosova'daki Arnavutlara karşı yapılabilecek olası bir soykırımın önlenmesi hedeflenmiştir[224]. Esasen Rugova barışçı bir politika izleyerek uluslararası kamuoyunun dikkatini Kosova'ya çekmek istemiştir. Nitekim bu politika 1990'lı yılların ilk yarısında nispeten etkili olmuştur.

---

[221] *A.g.e.*, s. 475-476.
[222] *A.g.e.*, s. 477.
[223] *A.g.e.* s. 477.
[224] Shkelzen Maliqi, "Pse ka dështuar rezistenca joviolente në Kosovë", https://shkelzenmaliqi.wordpress.com/2000/03/22/pse-ka-deshtuar-rezistenca-joviolente-ne-kosove/. (11.02.2017).

4.2. Kosovalı Arnavutların Cumhuriyeti İlanı

Kosova'nın özerkliğinin kaldırılmasından sonra, Kosova meclisinin yasal bir şekilde seçilen milletvekillerinin Sırp polis güçleri tarafından Meclise girmeleri engellenmiş ve ardından 2 Temmuz 1990'da Kosova bağımsızlığıyla ilgili bildirgeyi ilan etmişlerdir. Bu bildirgenin ilan edilmesinin ardından Kosova devletinin ve kurumlarının oluşturulması veya farklı bir deyişle devlet içindeki devletin tesis edilmesi faaliyetlerine başlanmıştır. Nitekim 7 Eylül 1990'da, Kosova Meclisi'ndeki toplam 123 milletvekilinden 114'ü Makedonya sınırında yer alan Kaçanik kasabasında gizlice toplanmışlardır. Kaçanik'te Kosova Meclisi'nin milletvekilleri Kosova Cumhuriyeti'nin ilk anayasasını ilan etmişlerdir. Bu anayasaya göre, YSFC dâhilinde tam haklara sahip olan diğer cumhuriyetler gibi Kosova da yeni bir cumhuriyet olarak sunulmuştur. Kosova Anayasası YSFC anayasası ve yasaları uyarınca, halkın kendi kaderini belirleme iradesi dikkate alınarak oluşturulmuştur. Kaçanik Anayasası'na göre, Kosova YSFC'nin bir parçası olarak tanımlanmış, resmi dili ise Arnavutça olmuştur. Ancak Kosova bölgesinde yaşayan Sırp ve Türk topluluklarının mensupları için de Sırpça-Hırvatça ve Türkçe'nin kullanılabileceğine de anayasada yer verilmiştir[225]. Kosova Meclisi milletvekilleri Kaçanik Anayasası'nı ilan ettikten ve Sırbistan İçişleri Bakanı tarafından tehdit edildikten sonra, bazı milletvekileri Makedonya ve Arnavutluk'a, bazıları ise Batı ülkelerine kaçmak zorunda kalmışlardır[226]. Kosova'nın bağımsızlığıyla ilgili bildirgenin ve Kaçanik Anayasası'nın hazırlanmasının ardından YSFC yargısının 21 Kasım 1990 tarihli ve 87/90 II nolu kararıyla soruşturma başlatılmıştır. YSFC'nin Anayasa Mahkemesi yapılan değerlendirmelerin sonrasında 19 Şubat 1991'de Kosova Anayasa Bildirgesi'nin iptal edilmesine karar vermiştir[227]. Ne var ki Kosovalı Arnavutlar, Sırbistan anayasası ve yasalarını reddetmeye devam etmişler ve Kosova Cumhuriyeti'nin idari yapılarını oluşturmaya başlamışlardır. Kosova halkının ilk önemli boykotu Aralık 1990'da Sırbistan tarafından düzenlenen parlamento

[225] Aynı yerde.
[226] Jusuf Buxhovi, *Kosova nga koferenca e Londrës…*, s. 485.
[227] İsmail Rexhepi, Sadik Mehmeti, "Vendimi i Gjykatës Kushtetuese të ish-RSFJ-së", *Revista Shenja*, Viti I, Nr. 03, 2011 s. 56-59. s. 59.

seçimlerinde olmuştur. İstatistiklere göre Kosova'da genel oy hakkına sahip 750.000 Arnavut vatandaştan sadece 2.000 kişi sandığa gitmiştir[228].

Kosovalı Arnavutlar seçimleri boykot ettikten sonra, 22 Eylül 1991'de, Kosova Cumhuriyeti Parlamentosu tarafından Kosova bağımsızlığı ve egemenliğiyle ilgili karar alınmış ve bu referanduma götürülmüştür. Referandum 26-30 Eylül 1991'de yapılırken, şehirlerde Sırp polisiyle çatışmaları önlemek için gizli tutulmuş, köylerde ise açıkça gerçekleştirilmiştir. Referanduma Arnavut halkın % 87.01'i katılırken, % 99.87 oranında Kosova bağımsızlığı lehinde oy kullanılmıştır. Diğer bir deyişle Referanduma 914.802 kişi katılırken, bunlardan 913.705 kişi "evet", 164 kişi Kosova'ya "hayır" oyu vermiş, 933 oy ise geçersiz sayılmıştır[229]. Ne var ki Sırp makamları referandumu reddetmiş ve bunu yasadışı bulmuştur. Ayrıca Kosova'nın Yugoslavya'dan ayrılmasının istendiğini ve Arnavutluk ile birleşmesinin amaçlandığını açıklamışlardır. Bununla birlikte, Kosova Cumhuriyeti'nin bağımsızlık ilanını, Arnavutluk dışında, hiçbir devlet tanımamış ve bu tanınmama durumu İbrahim Rugova başkanlığındaki KDB'nin en büyük sorunlarından biri olmuştur[230]. Bunun üzerine Rugova Kosova'nın Sırbistan'dan ayrılmasının gerçekleşmesine kadar barışçıl bir hareket stratejisiyle devam etme konusunda kararlı davranmıştır.

Başarılı bir referandumdan ve Kosova Meclisi'nin üyelerinin büyük desteğinden sonra, 19 Ekim 1991'de KDB yönetimi tarafından Kosova Cumhuriyeti'nin ilk geçici hükümeti kurulmuştur. Bu geçici hükümet, koalisyon hükümeti olarak tesis edilmiş ve başkanlığına Buyar Bukoşi seçilmiştir. Hükümet başlangıçta şu bakanlıklara sahip olmuştur: Ekonomi ve Maliye Bakanlığı, Eğitim, Bilim ve Kültür Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Enformasyon Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı. Kosova Cumhuriyeti Başbakanlığı görevine atanan Buyar Bukoşi bazı bakanlarla birlikte, 6 ay boyunca Slovenya'da ikamet etmiş ve

---

[228] Tanıl Bora, *a.g.e.*, s. 143.
[229] Shkodran İmeraj, "Referendumi për Kosovën Shtet Sovran dhe i Pavarur, 26-30 Shtator 1991, Sipas Gazetës "Bujku" në Kosovë" , Kosova 41 2016, *İnstituti i Historise "Ali Hadri",* Prishtinë 2016, 205-218, s. 216-217.
[230] Miranda Vickers, *a.g.e.*, s. 305.

ardından Almanya'nın Stuttgart şehrine geçmiştir. Yurtdışındaki temsil açısından da Kosova Hükümeti yalnızca Tiran'da Kosova Cumhuriyeti Ofisi adlı bir büro kurmuştur[231]. Kosova Hükümeti'nin kurulmasından sonra KDB'nin Merkez Konseyi'nin 01/32 nolu önerisiyle 16 Mart 1991'de Finansman Merkez Konseyi kurulmuştur. Konseyin Başkanı olarak Mehmet Hayrizi atanmış, üyeleri ise Mustafe Blaka, İsmayl Kastrati, Muharem İbrahimi, Ali Gagica, Skender Düla ve Bayram Şatri olmuştur[232].

Sırbistan'ın ve Federal makamların referandumu ve Kosova bağımsızlığının ilan edilmesini kabul etmemesine rağmen, Kosovalı Arnavutların farklı siyasi gruplar oluşturmasını durduramamıştır. Bu grupların en önemlisi İbrahim Rugova başkanlığındaki KDB olmuştur. KDB'nin kurulmasının hemen ardından Arnavut halkı tarafından hızla benimsendiği görülmektedir. 1991'de yaklaşık 700.000 üyeye ulaşan Birlik Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde ofislerini açmıştır. Bu ofislerin en etkili olanları Zürih, Stuttgart ve Brüksel'de kurulmuştur. Farklı merkezlerin kurulması YSFC içindeki Kosova ve Arnavutların sorununun uluslararasılaştırılmasına olanak sağlamıştır. Kosova Hükümeti tarafından kontrol edilen siyasi merkezler aynı zamanda yeni Kosova Hükümeti için fonların toplanma merkezi olarak da kullanılmıştır[233].

Arnavut siyasi partiler uluslararası toplum önünde kendi taleplerini en iyi şekilde savunmak için Ağustos 1991'de Kosova, Makedonya ve Karadağlı partiler ile 11 Arnavut Partisi Koordinasyon Konseyi'ni kurmuşlar ve aynı zamanda ortak bir Siyasi Bildirge'ye imza atmışlardır[234]. İbrahim Rugova başkanlığındaki bu Konsey, birkaç talebi dile getirmeye karar vermiştir[235]:

- Yugoslavya'nın iç ve dış sınırları değişmediği takdirde Kosova Cumhuriyeti tam haklara sahip ve egemen bir devlet olarak var olmalıdır.

---

[231] Jusuf Buxhovi, *Kosova nga koferenca e Londrës…*, s. 521.
[232] *A.g.e.*, s. 522.
[233] Miranda Vickers, *a.g.e.*, s. 303.
[234] Sylë Ukshini, *Kosova në Politikën e Jashtme të BE-së 1991-2007*, Logaos A Yayınevi, Üsküp 2008, s. 115.
[235] *A.g.e.*, s. 116.

- Makedonya, Karadağ ve Sırbistan'da yaşayan Arnavut halkı ise devlet karşısında eşit haklara ve statüye sahip olmalıdır.
- Yugoslavya ve diğer cumhuriyetler arasındaki iç sınırların değiştirilmesi durumunda ise etnik gruplar olan Sırp, Hırvat ve Slovenler gibi Yugoslavya'da yaşayan milletler için geçerli olan ilkeler Arnavutlar için de geçerli olmalı ve Yugoslavya'da ortak bir devletin içinde yaşamalıdır.
- Yugoslavya'nın sınırlarının değiştirilmesi durumunda ise ülkedeki halk genel referandum yoluyla Arnavutların yaşadığı bölgelerin Arnavutluk ile birleşmesini belirlemeli ve böylece kendi etnik sınırları içinde, Balkanlar'da bütünleşmiş bir Arnavut devleti kurmalıdır.

4.3. Kosova'daki Eğitim Sorunu

Kosova'daki eğitim sistemi olağanüstü önlemlerin uygulanmasından en çok etkilenen kurum olmuştur. Birçok öğretmenin görevden alınmasının yanı sıra eğitim sisteminin Sırp ve Arnavut olarak ikiye ayrılmasına bağlı olarak, müfredat sorunu ortaya çıkmıştır. Ağustos 1990'da Sırbistan parlamentosu tarafından cumhuriyetin tüm bölgelerinde ve Kosova'yı da dâhil ederek yeni bir müfredatın oluşturulmasına karar verilmiştir. Bu yeni müfredatla pek çok değişiklik yapılmış ve Sırp kültür ve tarih derslerinin saatleri arttırılırken, Arnavut dili, edebiyatı ve tarihi derslerinin saatleri azaltılmıştır. Söz konusu müfredat değişiklikleri ortaokulların 1. ve 5. sınıflarında gözlemlenmiştir[236]. Öte yandan, Arnavut pedagoglar Sırbistan Hükümeti tarafından alınan bu karara tepki göstermiştir. Bu bağlamda, Arnavut eğitimciler Sırbistan tarafından oluşturulan müfredatı kabul etmeyeceklerini ve Kosova okullarında sadece 24 Ağustos 1990'da Kosova Eğitim Kurulu tarafından oluşturulan müfredata göre eğitim vereceklerini açıklamışlardır. Arnavut pedagogların Sırp müfredatına göre eğitim vermeyi reddetmelerine rağmen, Sırp makamları (Eğitim Bakanlığı, Denetim Kurulu ve Sırbistan Eğitim Kurulu) tarafından yaratılan müfredatın uygulanmasına başlanmıştır[237]. Sırp müfredatının reddedilmesi

[236] Miranda Vickers, *a.g.e.*, s. 300.
[237] Pajazit Nushi, *a.g.m.*, s. 74.

sonucunda ise Kosovalı Arnavutlardan 6.000 lise öğretmeni ve 115 okul müdürü görevden alınmıştır[238].

Eğitim ve öğretim müfredatları sorunu 1991 yılında tamamen kontrolden çıkmıştır. Sırp makamlar tarafından Kosova'daki okullara sadece Sırp dili ve Sırbistan'ın müfredatını getirme kararını alırken, Arnavut öğretmenler bu karara karşı çıkmıştır. Belgrad Hükümeti tarafından Kosova'daki okullarda "ayrılıkçı" müfredata göre eğitim verilmesine izin verilmeyeceğinin açıklanmasının ardından Arnavut öğretmenler tehdit edilmişlerdir. Ayrıca Sırp yetkililer bu ayrılıkçı öğretmenlerin maaşlarının ödenmeyeceğini açıklamışlardır. Bu tehditlerden sonra Kosova'daki devlet okullarında polis denetimleri başlamış ve Sırp müfredatına göre eğitim almayı reddeden Arnavut öğrencilerin okula girişi yasaklanmıştır. Ayrıca Priştine Üniversitesi Fakültelerinden Arnavut profesörlerin atılarak yerlerine Sırp ve Karadağlı profesörlerin getirilmesiyle Kosova'daki yüksek eğitim sistemine ağır bir darbe vurulmuştur[239]. 1991-1992 öğretim yılı başvurularında ise Kosovalı öğrencilere yalnız 2.000 kişilik kontenjan ayrılırken, Sırbistan'ın diğer bölgelerinden gelen öğrencilere de 2.000 kişilik bir kontenjan verilmiştir. Sırbistan'ın diğer bölgelerinden öğrencilerin getirilmesi için özel koşullar, burslar ve cezbedici iş olanakları sağlanmıştır. Kosova'dan gelen öğrencilerin eğitim hakkının sınırlanmasının yanında, Belgrad yönetimi Priştine Üniversitesi'ndeki derslerin sadece Sırp-Hırvat dillerinde işlenmesine karar vermiştir. Böylece ilk kez Priştine Üniversitesi'nde Arnavut dili kullanımdan kaldırılmıştır[240]. Eğitim sorunu hakkında Belgrad'ın ayrımcı kararları nedeniyle Arnavutlar kendilerini organize etmek ve alternatif okullar açmak zorunda kalmıştır. Başta KDB'nin liderliği, eğitim sektöründe çalışanların Kosova Bağımsız Sendikalar şubesi ile "Naim Frasheri" Arnavut Öğretmenler Birliği Sırp müfredatının reddedilmesi noktasında uzlaşıya varmıştır. Kosova'daki Arnavutların eğitiminden sorumlu olan kişi Fehmi Agani Sırp müfredatını boykot etme kararı alındıktan sonra, ABD temsilcileriyle yaptığı toplantıda *"milli eğitim konusunda Sırplarla herhangi bir uzlaşma olmayacaktır ve*

[238] Besnik Pula, "The Emergence of the Kosovo "Parallel State" 1988-1992", Nationalities Papers, Vol. 32, No. 4, December 2004, s. 813; Priştine Universitesi yerleşkeside Sırp Ortodoks Kilisesi'nin girişimiyle bir kilisenin inşa edilmesine başlanmıştır. Fakat Priştine Belediyesi'ne göre Ortodoks kilisenin inşaatı izinsiz olmuştur. Jusuf Buxhovi, *Kosova nga koferenca e Londrës.., a.g.e.,* s. 517.
[239] Besnik Pula, *a.g.m.*, s. 814.
[240] Jusuf Buxhovi, *Kosova nga koferenca e Londrës…*, s. 516.

zorunda kalırsak, dersleri karda, yağmurda tarlalarda ve dağlarda bile işleyeceğiz..."[241] açıklamasında bulunmuştur. Gerçek şu ki Sırplar Arnavut temsilciler ile anlaşma yapmak istemiştir. Fakat Arnavutların eski müfredatına göre ders işlenmesiyle ilgili önerisini reddederek, müfredatın Sırp öğrenciler için geçerli olmayacağını ve gelecekte ortak bir müfredat Komisyonu kurulacağını açıklamışlardır. Hatta Arnavutlar Kosova devlet okullarında derslerin farklı milletler arasında yapılmasını mümkün görmüşlerdir. Ne var ki Sırplar bu önerilerden hiçbirini kabul etmemiş, yalnızca Belgrad'da oluşturulmuş yeni müfredata göre dersleri işlemekte ısrar etmişlerdir[242].

Sırp ve Arnavut temsilcilerinin çözemediği görüşme neticesinde, Sırbistan müfredatını kabul etmeyen Arnavut öğrencilerin okullara ve Priştine Üniversitesi'ne girişleri yasaklanmıştır. Buna bağlı olarak Kasım 1991'de KDB, Eğitim Sektöründe Çalışanların Bağımsız Sendikası ve "Naim Frashëri" Arnavut Öğretmenleri Birliği'nin koordinasyonuyla Arnavutların kendi alternatif veya "bodrumda öğrenim" olarak bilinen okulların kurulmasını kararlaştırmıştır. Farklı bir ifadeyle Arnavut öğrencilerin evlerin bodrumlarında, garajlarda ve diğer yerlerde derslerini işlemesine karar vermişlerdir. Sırp müfredatını reddeden okulların kapanmasıyla ilgili kararın alınmasından sonra, alternatif okulların kuruluşu tek yol olarak görülmüştür[243].

Ekim 1991'de yeni kurulan Kosova Hükümeti kendi personelinin durumuyla eğitim tesislerinin düzenlenmesini ve finansmanını ele almıştır. Kosova Cumhuriyeti Hükümeti Mart 1992'de Kosova'nın finanse edilmesi için Merkez Konseyi'ni kurmuştur. Fonların kaynağı yurtdışından gelen Finans Konseyi mali yönetimi ve okul sistemini üstlenmiştir. Okul sisteminin finansmanının yanı sıra Priştine Albanoloji Enstitüsü, Kosova Tarihi Enstitüsü, Kosova Tiyatrosu, Ders Kitapları Yayıncılığı Enstitüsü ve Pedagoji Enstitüsünün finansmanını da sağlamıştır. Fakat eğitimin maliyeti yüksek olması ve öğrencilerin eğitim aldığı koşullar nedeniyle kalitesiz bir sistem ortaya çıkmıştır[244].

Arnavut öğrencilerin eğitim sorunu uluslararası diplomatik temsilcilerle de tartışılmıştır. Yugoslavya Federasyonu Başkanı'nın seçilmesi sürecinde Milan Piniç

---

[241] Jusuf Buxhovi, *Kthesa Historike Shteti Paralel*…, s. 80-81.
[242] *A.g.e.*, s. 82.
[243] Besnik Pula, *a.g.m.*, s. 813.
[244] Jusuf Buxhovi, *Kosova nga koferenca e Londrës*…, s. 512.

15 Ekim 1992'de Kosova'yı ziyaret etmiş ve KDB lideri İbrahim Rugova ile bir araya gelmiştir. Bu görüşmede Kosova'daki okullar sorunu gündeme getirilirken, yapılan görüşmenin sonrasında Piniç'in girişimi sonucunda okullar sorununun çözülmesini amaçlayan bir çalışma grubu kurulmuştur. Bu grup ayrıca Sırp kurumlardan çıkan ayrımcı yasaların kaldırılmasını talep etmiştir[245].

Kosova'daki okullar sorunu uluslararası toplumu da endişelendirmiştir. Ayrıca Lord Owen ve Cyrus Vance'in aracılığında Kosova ve Sırbistan delegasyonları Cenevre'de bir araya gelmişlerdir. Kosova delegasyonu Dr. Fehmi Agani, Priştine Üniversitesi Rektörü Dr. Eyup Statovci, Dr. Hivzi İslami, Recep Osmani ve Halim Hüseni, Sırbistan delegasyonu ise Yugoslavya Federasyonu Başkanı Piniç tarafından temsil edilmiştir. Delegasyonlar arasındaki tartışmaların ana konusu Arnavut okullar sorunu olmuş ve iki delegasyon karşılıklı bir anlaşmaya varmıştır. Arnavut öğrencilerin ilkokuldan üniversiteye kadar Arnavutça öğretim sürecinin devamının sağlanması ve Kosova Bilim ve Sanat Akademisi'nin hizmete açılmaya izin verilmesi bu anlaşmanın en temel noktaları olmuştur[246].

1993'ten 1994'e kadar Arnavutlar tarafından kurulan alternatif eğitim sisteminin sorunları da ortaya çıkmaya başlamıştır. Kosova devlet okullarındaki dersler, ilkokulların dışında, ortaokul ve Priştine Üniversitesi'nde Sırpça görülmekte olup müfredatlar Sırbistan tarafından sağlanmıştır. Belgrad tarafından atanan Kosova Eğitim Bakanı Mirodrag Duriçiç *"Arnavutların sorunu, Sırbistan ve Yugoslavya'yı tanımamasıdır. Kosova, Sırbistan'ın idari bir parçası olduğu için Sırp müfredatını kabul etmelidir"* şeklinde bir açıklama yapmıştır.

Kosovalı Arnavutlar Sırbistan'ın müfredatını reddetmiş ve kendi eğitim sistemin oluşturmuştur. 1994'te 450.000 Kosovalı Arnavut öğrencinin üçte ikisi alternatif eğitime entegre edilmiştir. Fakat alternatif sistem oldukça zor şartlar altında geliştirilmiştir. Kosova Hükümeti eğitim sistemi için bir fon oluşturmasına rağmen, eğitim ihtiyaçlarının sadece % 30'unu karşılayabilmiştir. Alternatif olarak bilinen eğitim sisteminin sorunlarından biri de verilen diplomaların Sırbistan veya başka bir

[245] Hüseyin Emiroğlu, *a.g.e.*, s. 129.
[246] Jusuf Buxhovi, *Kosova nga koferenca e Londrës…*, s. 575.

ülke tarafından tanınmaması olmuştur. Bu nedenle birçok Arnavut genci, orta veya yüksek öğrenime devam etme konusunda isteksiz davranmıştır[247].

4.4. Rugova'nın Sivil Direnişi

1992 yılı sırasında Kosova'daki durum gergin ve belirsizlik içinde olmuştur. Ancak Slovenya, Hırvatistan ve Bosna Hersek'te yaşanan savaşlara rağmen Kosovalı Arnavutlar barışçıl bir politika izlemiştir. Arnavutlarla Sırplar arasında var olan güvensizliğin en üst düzeyde olmasına rağmen iki taraf da bir çatışmanın çıkmasından kaçınmıştır. Ne var ki savaşın korkusu var olmaya devam etmiştir. Sırp gazetelerinde Kosova'daki Arnavutların isyana hazırlandıkları hakkında bilgi verilmiştir. Hatta haftalık Politika Gazetesi'nde (19-25 Eylül 1992) Bulgaristan ve Makedonya üzerinden Türkiye'nin Kosova'ya silah sağladığı iddia edilmiştir. Silahların, Arnavutların Batı Makedonya'daki yerleşim yerleri olan Kalkandelen ve Gostivar şehirlerinde toplandığını ve oradan Şar dağları üzerinden Kosova'ya götürüldükleri ileri sürülmüştür[248].

Rugova tarafından yönetilen kurumların kurulmasının ardından Kosova Geçici Hükümeti, 24 Mayıs 1992'de ilk parlamento ve başkanlık seçimini düzenleme kararını almıştır. Seçim kampanyaları ise Arnavut gazeteler, dergiler ve Zagreb Radyo Televizyonu aracılığıyla yapılmıştır. Bu seçimler, ABD'den ve Avrupa'dan gelen uluslararası gözlemci grubu tarafından izlenmiştir. Seçim gününde Sırp polis kuvvetleri bazı seçim materyallerini ele geçirmiş ve görev yapan üyeleri tutuklamıştır. Ancak seçimleri durdurma konusunda başarısız olmuştur[249]. Seçim sonuçlarına göre, KDB oyların % 76.4'ünü almış, Adem Demaçi'nin Kosova Parlamenter Partisi ise oyların % 4.9'unu en büyük muahalefet partisi olmuştur[250]. İbrahim Rugova Cumhurbaşkanı olarak tek aday olmuş ve oyların % 99.5'ini kazanmıştır. Fakat Kosova'da yapılan seçim Sırp, Karadağlı ve Türk gruplar

---

[247] Miranda Vickers, *a.g.e.*, s. 331-332.
[248] Miranda Vickers, *a.g.e.*, s. 324. Esasen Ocak 1990'den başından itibaren, Adem Yaşari liderliğindeki acemi askerlerden oluşan bir grup askeri eğitim almak için Tiran'daki Arnavutluk Askeri Akademisi gitmiştir. 1991'de Kosova Ulusal Birliği'nin temsilcisi Adem Yaşari Hırvatistan'da İbrahim Rugova ile buluşmuştur. Bu görüşmede bir kurtuluş ordusunun oluşumu tartışılmış, ancak bu görüşme hiçbir somut sonuç vermemiştir. James Pettifer, *Ushtria Çlirimtare*…, s. 84-6.
[249] Miranda Vickers, *a.g.e*, s. 314.
[250] Robert Bideleux, İan Jeffries, *a.g.e.*, s. 535.

tarafından boykot edilmiştir[251]. Kosova Türkleri işbaşına gelecek Arnavut tabanlı hükümetin Türklere karşı benimseyeceği güvenmedikleri için sandığa gitmemiştir[252].

Seçimler genel olarak demokratik değerlendirilmesine rağmen, Parlamenter Parti'nin Başkanı Veton Suroi ve akademisyen Recep Çosya seçimlerin özgürce yapılmadığını açıklamışlardır. Ne var ki bu seçimlerde Sırp yönetimine karşı halkın iradesi açıkça görülmüştür[253]. Kosova cumhurbaşkanının ve milletvekillerinin seçilmesiyle kurumsal yapıların tesisi tamamlanmıştır. Fakat seçimlerden sonraki en önemli sorunlardan biri Kosova Meclisi'nin toplanması olmuştur. İki meclis grubu, Kosova Parlamenter Partisi ve Çiftçiler Partisi meclisin ivedi bir şekilde toplanması çağrısında bulunmuştur[254]. Ancak seçimlerden sonra Kosova Meclisi toplanamamıştır. Bunun önündeki ana engellerden biri Sırbistan polisinin tutuklamalar yapmak yoluyla şiddetli müdahale ihtimali olmuştur[255].

Bosna-Hersek'te ve Hırvatistan'da savaşın başlamasından sonra Kosova'da, "Arkan" olarak bilinen Zeljko Raznatoviç tarafından yönetilen Sırp milis gruplar oluşturulmuştur. Bu milis gruplar o dönemde silahsız olan Arnavut halkını korkutmuştur. Bosna-Hersek ve Hırvatistan savaşı sırasında Sırbistan tarafından izlenen strateji, Kosova'da savaşın başlaması halinde bölgeyi ikiye ayırarak en gelişmiş sanayi bölgesini elde etmek olmuştur. Zira Sırbistan Cumhurbaşkanı Slobodan Miloseviç, Arkan aracılığıyla Kosova'daki Ferronikeli ve Gllogovc gibi büyük sanayi fabrikaları ve Trepça madenlerinin çoğunu kontrol altına almıştır. Ayrıca Kosova'da herhangi bir savaş başlamadan Arnavutlardan korunmak amacıyla Sırp ve Karadağlı sivil nüfus silahlandırılmıştır. Sırbistan'dan gönderilen silahlar ekseriyetle manastır ve Ortodoks kiliselerinde toplanmıştır. Ayrıca Yugoslavya'da iç

---

[251] 24 Mayıs 1992'de Kosova'da yapılan seçimlerde, aşağıdaki partiler yer almıştır: Kosova Demokratik Birliği (KDB), Kosova Parlamenter Partisi (KPP), Kosova Sosyal Demokrat Partisi (KSDP), Kosova Çiftçiler Partisi (KÇP), Türk Halk Partisi (THP), Arnavut Hristiyan Demokrat Parti (AHDP), Kosova Cumhuriyet Partisi (KCP), Arnavutluk Cumhuriyet Partisi (ACP), Ulusal Birlik Partisi (UBP), Kosova Liberal Partisi (KLP), Arnavutluk Halk Partisi (AHP), Ulusal Cephesi (UC), Arnavut Demokratik Gençler Birliği (ADGB), Arnavut Ulusal Demokratik Partisi (AUDP), Arnavut Demokratik Briliği Partisi (ADBP), Arnavut Halk Hareketi (AHH), Kosova Yeşil Hareketi (KYH), Demokratik Hareket Partisi (DHP Müslüman partisi). Miranda Vickers, *a.g.e.*, s. 314.

[252] "Türkler oy vermedi milliyet" *Milliyet Gazetesi*, 26 Mayıs, 1992.

[253] Besnik Pula, *a.g.m.*, s. 817.

[254] Jakup Krasniqi, *Kthesa e Madhe Ushtria Çlirimtare e Kosovës*, İkinci Baskı, Gjon Buzuku Yayınevi, Priştine 2007, s. 34.

[255] Miranda Vickers, *a.g.e.*, s. 316.

savaşın başlamasından sonra çok sayıda göçmen Sırp Kosova'ya gelip yerleşmiştir. Sırbistan, göçmenleri Kosova'ya göndererek bunları bölgedeki demografik değişim için bir fırsat olarak görmüştür.

Yugoslavya'da yapılan federal seçimlerde Sırp partileri seçim kampanyalarında Kosova sorununu kullanmışlardır. Seçimleri 47 sandalyeyle Miloseviç'in Sosyalist Partisi'nin kazanmasına rağmen, Voyslav Şeşel'nin Radikal Partisi gibi aşırı milliyetçi partilerin oylarında büyük artış olmuş ve bu parti mecliste 33 sandalye elde etmişlerdir. Uluslararası kamuoyu tarafından o zamanki Cumhurbaşkanı Milan Paniç için oy verme çağrısı yapılmıştır. Paniç insan haklarının geri getirilmesi ve Kosova'nın özerkliğinin tartışmaya açılması sözünü vermiştir. Fakat Kosovalı Arnavutlar uluslararası kamuoyunun çağrısını dikkate almamış ve seçim boykot edilmiştir. Paniç'in sözleri Sırp temsilcilerin, özellikle Sosyalist Partisi'nin Başkanı Slobodan Miloseviç'in tepkisini çekmiştir. Miloseviç, Kosova konusunu Sırbistan'ın iç meselesi olarak değerlendirdiğinden, hiçbir aktörün Sırbistan'ın içişlerine karışma hakkının olmadığını ileri sürmüş ve bu duruma tepki göstermiştir[256]. Seçimlerden sonra Dobrica Çosiç Cumhurbaşkanı, Milan Paniç ise Başbakan olarak seçilmiştir[257].

1992'den sonra Kosova'da kurulan alternatif kurumlar işsizlik, yetersiz sağılık koşulları, ekonomik gelişme için bir programın olmaması, finans kaynaklarının kısıtlılığı, Sırp devleti ile başa çıkmanın zorluğu ve Kosova sorununu çözmek için uluslararası toplumun ilgilenmemesi gibi nedenlerden dolayı oldukça zor durumda kalmıştır. Buna bağlı olarak Cumhurbaşkanı İbrahim Rugova'nın barışçıl politikasına karşı halkın sabrı sorgulanmıştır. Amnesty İnternational'a göre 1992 yılı sırasında ve 1993'ün başlarında Sırp baskısı nedeniyle 16 Arnavut, Sırp polisi tarafından öldürülmüştür[258]. Sırp devleti tarafından da medya baskısı yapılmıştır. Mayıs 1993'te Belgrad yönetimi Arnavut *Rilindja* ve Türk *Tan* gazetelerinin kapatılması kararını vermiştir. Ayrıca bu yayınevleri Sırpların kurumsal yayınevine dönüştürülmüş, *Panorama* olarak isimleri değiştirilmiştir. Adem Demaçi 1960'larda Kosova halkının

[256] Miranda Vickers, *a.g.e.,* s. 316.
[257] Jusuf Buxhovi, *Kosova nga koferenca e Londrës …,* s. 567.
[258] James Pttifer *Ushtia Çlirimtare*…, s. 89.

direniş simgesi olarak *Rilindja* ve *Tan* gazetelerinin kapatılmasına karşı çıkmıştır. Demaçi 24 Mayıs 1993'te protesto olmak amacıyla greve katılmış, 250 gazeteci de ona destek olarak 11 gün boyunca açlık grevi yapmışlardır[259].

Aşırı milliyetçi milislerin mevcudiyeti Kosova'dan yurtdışına göçün devamını tetiklemiştir. Özellikle Bosna-Hersek'te ve Hırvatistan'da savaşın başlamasıyla Yugoslavya Halk Ordusu üyesi olan Arnavut kişiler orduyu terk edip yurtdışına kaçmaya çalışmıştır. 1993 yılı içerisinde sadece Yugoslavya'dan, Sırp baskısı nedeniyle yaklaşık 200.000 Arnavut şu ülkelere göç etmiştir: Almanya (120.000), İsviçre (95.000), İsveç (35.000), Avusturya (23.000), Belçika (8.000), Fransa (5.000), Danimarka, (5.000), İtalya (4.000), Norveç (3.500), İngiltere (3.000), Holanda (2.000), Finlandiya (600) ve Lüksemburg (200)[260]. Arnavutlar, gençlerin bu göçünü kitlesel ve 'sessiz etnik temizlik' olarak adlandırmıştır[261]. Ayrıca süregelen ekonomik sorunlar ve yoksulluk Arnavutların göçlerini tetiklemiştir. Nena Tereza örgütüne göre, yoksul aile sayısı 1992'de 43.320, 1993'te 45.835 ve 1994'te 57.353 olmuştur. Ayrıca Kasım 1994'te Sırp maliyesinin kontrolünde, İpek, İstog, Deçan ve Klina belediyelerindeki Arnavut tüccarlara ait 1.415 milyon dinar (yaklaşık 1 milyon Alman markı) ele geçirilmiştir[262].

Sırp baskısının yanı sıra Rugova'nın barışçıl politikasının Arnavutların sabrını tüketmesinin sonucu olarak, Kosova'da 1993 yılında, Kosova Cumhuriyeti Halk Cephesi ve Kosova Kurtuluşu Ulusal Hareketi[263] gibi silahlı gruplar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu iki grup Kosova şehirlerinde broşür dağıtmaya başlamıştır. Söz konusu broşürlerde, "Birleşik Arnavutluk" idealini terk eden Arnavutların siyasi liderlikten uzaklaştırılmaları ve Kosova'nın Sırbistan'a karşı korunması için halkın silahlı ayaklanması çağrısında bulunulmuştur. KDB ise defalarca Kosova'da herhangi bir askeri kuvvetin bulunmasını reddetse de Kosova hükümeti, Kosova ordusunun kurulmasında başarısız olmuştur. Başbakan Buyar Bukoşi, ordunun

[259] Howard Clark, *Civil Resistence...*,, s. 109.
[260] Miranda Vickers, *a.g.e.,* 328-329.
[261] *A.g.e.,* 328-329.
[262] *A.g.e.,* s. 332-333.
[263] 1990'li yılların ikinci yarısında Kosovalı Arnavutların silahlı güçü olarak ön plana çıkan Kosova Kurtuluş Ordusu'nun (UÇK) kurultay tarihine olan çeşitli rivayetler olsa da belirtilen iki hareket de UÇK'ya katılmıştır.

kurulamamasının barışçıl bir politika izlediği için KDB'nin lideri Rugova'dan kaynaklandığı belirtmiştir. Buyar Bukoşi 1994'te ABD'deki ziyareti sırasında, KDB'nin barışçıl politikasının Kosova'daki Arnavut halkının güvenini kaybetmeye başladığını kabul etmiştir. Aynı hususu, Kosova'daki uluslararası gözlemciler de dile getirmişlerdir. Ayrıca Arnavut nüfusa karşı Sırp baskısının azalmaması halinde, Kosova'da Arnavut-Sırp silahlı çatışmalarının başlayacağı yönündeki endişelerini sürekli ifade etmiştir[264].

Ocak 1994'te yapılan genel federal seçimlerini Kosovalı Arnavutlar yine boykot etmişlerdir. Arnavut partilerinin dışında yaklaşık Türkleri temsil eden Türk Demokratik Birliği ve Müslümanlar tarafından kurulan Demokratik Hareket Partisi de bu seçime katılmamışlardır. Kosovalı Arnavutlar seçimlerin boykot edilmesi yüzünden Miloseviç'in iktidarda kalmasını sağlamıştır. Bu seçimde Kosova'dan 24 milletvekili çıkmıştır. 21'i Miloseviç'in Sırp Sosyalist Partisi, 2'si Voyslav Şeşel'in aşırı milliyetçi Radikal Partisi ve 1'i DEPOS Partisi'nden seçilmiştir. Kosova'nın aksine, Sırbistan'da yaşayan Arnavutlar (Preşevo Vadisi) seçime katılarak Sırp Meclisi'nde iki sandalye kazanmıştır. Şkelzen Maliçi gibi bazı Arnavut aydınları, Ocak 1994'teki Federal seçimlerine Arnavutların katılmaları için çağrıda bulunmuştur[265].

1991'deki Lahey Konferansı'nın ve 1992'de yapılan Londra ve Cenevre görüşmelerinin ardından, Kosova sorunu uluslararası toplum tarafından dikkate alınmaya başlamıştır. Bunun sonucunda, Kosova halkı ve ülkenin en büyük partisi olan KDB'nin içinde Rugova'nın liderliğindeki barışçıl politikaya karşı memnuniyetsizlikler ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle 14 Temmuz 1994'te KDB'nin 2. Konferansı'nda[266], Adem Demaçi ve akademisyen Recep Çosya daha aktif bir politikanın izlenmesini istemiş ve KDB'yi pasif bir politika takip etmekle suçlamıştır. Buna bağlı olarak KDB içinde barışçıl ve radikal taraflar arasında görüş ayrılıkları oluşmuştur. Dönemin KDB'nin Başkan yardımcısı ve Rugova'nın yürüttüğü politikaya muhalif olan Fehmi Agani ve Edita Tahiri partiden istifa

[264] James Pettifer, *Ushtia Çlirimtare…a.g.e*., s. 88.
[265] Miranda Vickers, *a.g.e.*, s. 337-338.
[266] Jusuf Buxhovi, *Kosova nga koferenca e Londrës*…, s. 653.

etmiştir. KDB içindeki tartışma, parti içindeki demokrasi açısından bir dönüm noktası olmuştur. Rugova, Fehmi Agani'yi ve Edita Tahiri'yi partiye geri çağırmıştır. Özellikle Rugova için alternatif eğitim sisteminin başında olan ve aynı zamanda Sırp ve uluslararası temsilcilerle yapılan görüşmeleri yöneten Fehmi Agani ayrıcalıklı bir yere sahip olmuştur[267].

Kosova'daki milis gruplar tarafından Sırbistan'ın baskısı, halkta içinde nefret duyguları uyandırmıştır. Kaçak silah gerekçesiyle Arnavut evlerindeki baskınlarla başlayan halk üzerindeki Sırp baskısı belirgin bir artış göstermiştir. İnsan Hakları ve Özgürlükleri Konseyi'nin (CDHRF) raporuna göre, 1993 yılında baskına uğrayan evlerin sayısı 1.994, 1994'te 3.553 ve 1995'te 2.324 olmuştur. Baskına uğrayan hemen hemen her evde tutuklamalar yapılmıştır[268].

Miloseviç 20 Temmuz 1995'te Kosova'yı ziyaret etmiş, *"Kosova anlayışlı bir bölge haline gelecek"* şeklinde bir açıklamada bulunmuştur[269]. Fakat Kosovalı Arnavutlar onun açıklamalarını samimi bulmamıştır. Bu açıklamanın aksine, Mitroviça'da düzenlenen bir miting sırasında Miloseviç halkın arasında anlaşmazlıklar oluşturmaya çalışmıştır. "Ulusal eşitlik" ifadesi kulanarak, Kosova'daki halkı Arnavutların oluşturmaya çalıştığı devlet yapılanmasından uzaklaştırmaya gayret etmiştir. Miloseviç "ulusal eşitlik" çağrısını, sadece uluslararası toplumun dikkatini çekmek için yapmıştır. Zira uluslararası kamuoyu oluşturmada etkin olan örgütler Kosova'da yapılan insan hakları ihlallerine karşı ve Kosova'nın özerkliğin geri getirilmesi için 1990'lı yılların ilk yarısında Sırbistan üzerinde baskıda bulunmuşlardır[270]. Buna karşın, KDB lideri Rugova şiddet içermeyen politikasını ısrarlı bir şekilde sürdürmüştür. Rugova Kosova sorununun şiddetle sonuca bağlanamayacağını, ancak uluslararası kamuoyu desteğiyle çözüme ulaşacağını düşünmüştür.

Toparlamak gerekirse Rugova 1990-1995 yılları arasında Arnavutların lideri olarak barışçıl bir politika izlemiştir. İlk zamanlarda Kosovalı Arnavutlar

---

[267] Howard Clark, *Civil Resistance…a.g.e.,* s. 119.
[268] *A.g.e.*, s. 79.
[269] Miranda Vickers, *a.g.e.*, s. 344.
[270] *A.g.e.* s. 344.

Rugova'nın bu politikasını desteklemiştir. Kosovalı Arnavutlar 1995 yılı sonrasında Bosna-Hersek'in bağımsızlığını kazanmasının ardından Rugova'nın barışçıl politikasından uzaklaşmaya başlamışlardır. Bu sebeple Kosovalı Arnavutlar, Sırbistan'a karşı mücadelenin ancak savaşla kazanılabileceği sonucuna ulaşmıştır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. KOSOVA SORUNUNA ULUSLARARASI BOYUT KAZANDIRILMASI GİRİŞİMLERİ

Bu bölümde Kosova'nın sorununu ulaslararası boyut kazanması incelenmektedir. Arnavutlar Kosova sorununun uluslararasılaşması için ABD'de, Avrupa'da ve Türkiye'de faaliyetlerde bulunmuştur. Uluslararası kamuoyu Yugoslavya'da savaşı bitirmek ve sorunları çözmek için Lahey, Londra, Cenevre ve Dayton konferanslarını düzenlenmiştir. Fakat bu konferanslarda Kosova sorununa yeterince yer verilmiştir.

5.1. Kosova Sorununun Uluslararası Hale Gelme Süreci

Kosova sorununun uluslararasılaşması, Arnavutların en önemli konularından biri olmuştur. 1981'de öğrenci gösterilerinin başlamasından sonra, çoğunlukla Batı Avrupa'ya, ABD'ye ve Türkiye'ye olan geçmiş yıllardaki Arnavut göçü, Kosova sorununun uluslararasılaşmasında demografik açıdan önemli bir rol oynamıştır. Zira bu Arnavut göçmenler, Arnavut kültür ve geleneklerinin geliştirilmesi amacıyla çeşitli dernekler ve örgütler kurarak lobi faaliyetleri yürütmüşlerdir. Hatta bu dernekler ve örgütler, Kosova'daki öğrenci gösterilerine destek amaçlı birçok Avrupa ülkesinde ve ABD'de protesto gösterileri düzenlemişlerdir. Dönemin Arnavut ve Yugoslavya kaynakları, Kosova sorununun uluslararasılaşmasının nedenini Arnavut diasporasının iyi organizasyonuna bağlamaktadır[271]. Belirtilen dönemde en çok bilinen derneklerden bazıları şunlardır: ABD'de Kosova Ligi[272], Yugoslavya'da Arnavut Sosyalist Cumhuriyeti Hareketi, Kosova'da Marksist-Leninist çizgideki Kırmızı Cephe, Arnavut Ulusal Demokratik Örgütü ve Kosova

[271] DARM, 1.427.435.49-54/381-520.

[272] ABD merkezli Kosova Ligi, Avrupa'da ve Türkiye'de temsilcilerini seçmiştir. Türkiye'de 1975'te Kosova Ligi sorumlusu İzmir'de yaşayan Arnavut Skender Tanuka olmuştur. Bkz. Qerim Lita, *Lidhja Kosovare në SHBA Jusuf Azemi dokumente sekrete jugosllave (1971-1999* (ABD *Kosova Ligi ve Jusuf Azemi gizli Yugoslavya belgeler (1971-1990)),* Vatra Yayınevi, Shkup (Üsküp) 2015, s. 112.

Cumhuriyeti Halk Hareketi'dir[273]. Makedonya Komünistler Birliği'nin raporuna göre, 1981'de öğrenci gösterilerinden sonra, bu örgütler Kosova sorununa karşı tutumlarını birleştirmişlerdir. Aynı rapora göre, 1981'den 1986'ya kadar Avrupa'da Arnavut göçmenleri tarafından 110 gösteri düzenlenmiş ve bu gösterilere yaklaşık 16.000 kişi katılmıştır. Katılımcıların arasında 700 kişinin YSFC'den gelen geçici göçmen işçiler olduğu belirtilmektedir[274]. YSFC Dışişleri Bakanlığı'nın bir başka raporunda ise Nisan 1981-Eylül 1982 tarihleri arasında Kosova'daki öğrenci gösterilerinin hemen ardından, Avrupa'da ve ABD'de faaliyet gösteren Arnavut örgütler tarafından 13.000 kişilik gösteri düzenlendiği yer almaktadır[275]. YSFC'nin o zamandaki diplomatik ve konsolosluk kaynaklarına göre, gösteriler New York'taki Birleşmiş Milletler (BM) Örgütü binası yakınında, Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde ve Brüksel'deki Avrupa Toplulukları'nın binaları önünde düzenlenmiştir[276]. Bu gösterilerin ana nedeni, Kosova'daki ve YSFC'deki Arnavutların sorunlarının uluslararası hale getirilmesidir. Nitekim yürütülen çalışmalar sonucunda Arnavutlar uluslararası örgütlerin dikkatini çekmeyi başarmıştır. Strazburg'da gerçekleşen Avrupa Etnik Toplulukları Federalist Birliği'nin 29. Kongresi'nde Kosova Ligi, Kosova hakkında bir karar taslağı sunmuştur. Karar taslağında, Mart 1981'den itibaren Kosova'nın tanklarla doldurulduğu, 3.000 kişinin öldürüldüğü ve 2.000 kişinin hapiste olduğu vurgulanmıştır[277].

Avrupa Etnik Toplulukları Federalist Birliği'nin Cenevre'de 16-17-18 Mayıs 1985 tarihlerinde yaptığı Kongre'de, Kosova ve YSFC'deki Arnavutların sorunu

---

[273] Makedonya Komünistler Birliği Komitesi'nin verilerine göre, 1981'den sonra, sol ideolojili Arnavut göçmenlerin örgütleri olan Kırmızı Cephe ile Kosova Marksist Leninist grubu birleşerek Kosova Sosyalist Cumhuriyeti için Arnavut Ligi'ni oluşturmuştur. Aynı kaynakta solcu gruplar, ASHC'nin Avrupa'daki büyükelçilik ve konsolosluk merkezleriyle bağlantılara sahip olmakla suçlanmıştır (Paris, İstanbul, Stockholm, Berlin vs). DARM, 1.427.435.49-54/381-520.

[274] DARM, 1.427.435.49-54/381-520. 17 Ocak 1982'de Almanya'da, Yusuf Bardhosh Gervalla ve Kadri Zeka kardeşler Sırp gizli servis ajanları tarafından öldürülmüştür. Kardeşler, Kosova sorununun uluslararasılaşmında Avrupa'daki en aktif isimlerinden olmuşlardır. Qerim Lita, *Qështja Shqiptare…*, s. 93 Yusuf Bardhosh Gervalla ve Kadri Zeka kardeşlerin öldürülmesinden sonra Arnavut göçmenler Stuttgart, Münih, Kontsanız, İngolstat, Frankfurt, Bern ve Zürih gibi Avrupa'nın birçok şehrinde Yugoslavya karşıtı posterler bastırmaya başlayacaktır. DARM.1427.469.40/485-492.

[275] DARM, 1.427.469.85-879; Qerim Lita, *Qështja Shqiptare*…, s. 92.

[276] Qerim Lita, *Kosova Ligi… a.g.e.,* s. 16.

[277] *A.g.e.* s. 16. Avrupa ve ABD'den hariç, Yugoslavya diplomatik belgeleri için de Türk basınında "Yugoslavya'ya karşı gösteriler" hakkında bilgi verilmiştir. Hatta Ankara YSFC Büyükelçiliği, 12 Haziran 1982'de, İzmir *Telegraf* gazetesinde, 7 Mayıs 1982 tarihinde "ABD Senatosu Kosova'daki olayları inceler" başlıklı bir makalenin yazıldığını vurgulamıştır. Bu makalede, Kosova Ligi Örgütü üyeleri ile ABD Senatörü Charles Persy'in fotoğrafları da yer almıştır. *A.g.e.* s. 16.

incelenmiştir. Bu Kongre'de Kosova Ligi Sekreteri Dr. Luan Gaşi, "Yugoslavya'daki Arnavutların Konumu" başlıklı bir rapor sunmuştur. Raporda ağırlıklı olarak, Yugoslavya'da yaşayan yaklaşık 3 milyon Arnavutun (Kosova, Makedonya, Karadağ ve Sırbistan) kendi topraklarını birleştirme ve tek bir cumhuriyet kurabilme hakkının reddedildiği belirtilmiştir[278].

Kosova Ligi, Kosova ve YSFC Arnavutlarının sorunlarına uluslararası bir boyut kazandırma çalışmalarına devam etmiştir. 22 Mart 1986'da öğrenci gösterilerinin 5. yıldönümü nedeniyle Kosova Ligi, ABD Başkanı Ronald Reagan'a bir telgraf göndermiştir. Telgrafta Makedonya Arnavutlarının Priştine Üniversitesi'nde öğreniminin ve Karadağ'da yaşayan Arnavutların Arnavutça konuşmalarının yasaklandığı belirtilmiştir[279]. Siyasi sorunların yanı sıra ekonomik açıdan da YSFC Arnavutları güç şartlar altında yaşamışlardır. Sırbistan tarafından Kosova'ya gayri resmi ekonomik ve siyasi bir ambargo uygulanmıştır. Ayrıca Yugoslavya Arnavutlarına Makedonlardan, Karadağlılardan ve Boşnaklardan nüfus olarak daha fazla olmalarına rağmen, kendi cumhuriyetlerine sahip olma izni verilmemiştir. Kosova Ligi ABD'den Sırpların, Arnavutlara karşı terörünü durdurması ve Arnavutların haklarını geri vermesini sağlamak amacıyla Yugoslavya hükümetine baskı yapmasını ve YSFC içinde ayrı bir Arnavut cumhuriyetinin oluşturulmasına izin verilmesinin sağlanması konularında destek istemiştir[280].

Kosova sorununu uluslararası hale getirmekle ilgili Arnavut göçmenleri tarafından bu girişimlerin yapılmasının ilk somut sonuçları 1989'da görülmeye başlamıştır. 1989'daki Kosova öğrenci gösterilerinin başlamasından sonra, Kosova'nın özerkliğinin korunması için Avrupa Topluluğu kurumları Kosova sorununu yoğun bir şekilde ele almaya başlamıştır. 13 Nisan 1989 tarihinde, Avrupa Parlamentosu (AP) Kosova'nın durumuyla ilgili bir karar kabul etmiştir. Bu kararın en önemli noktası ise Kosova'da olan siyasi tutukluların serbest bırakılmasının talep edilmesi ve Kosova özerkliğinin kaldırılmasına karşı protesto eden Arnavut göstericilerin öldürülmesine yol açan sivil ve askeri sorumlulara yönelik soruşturma başlatılmasının istenmesi olmuştur. Kosova'yla ilgili kararın kabulünden sonra, AP

[278] *A.g.e.*, s. 21.
[279] *A.g.e*, s. 22.
[280] *A.g.e*. s. 22.

heyeti durumu yerinde görmek için 29 ve 30 Mayıs 1989 tarihlerinde Kosova'yı ziyaret etmiştir. AP heyeti tanınmış iki Arnavut aydını olan akademisyen Recep Çosya ve Kosova Yazarlar Birliği Başkanı Dr. İbrahim Rugova ile ayrı ayrı toplantılar yapmıştır[281]. 18 Temmuz 1989 tarihinde ise ABD Senatosu ve Avrupa Topluluğu (AT) Kosova'nın özerkliğinin kaldırmasını ve yaşanan insan hakları ihlallerini kınamıştır[282]. Kosova'ya yönelik AT tarafından alınan ilk karar 18 Temmuz 1989 tarihinde, ikincisi ise 15 Şubat 1990'da olmuştur. Bu kararlarda Kosova'daki durumla ilgili endişeler ve 30 kişinin ölümüne sebep olan yerel halk ile Federal polis arasındaki çatışma vurgulanmıştır. ABD ve AP tarafından Kosova hakkında alınan bu kararlar Kosova sorununun uluslararası hale gelmesinin en önemli aşamaları olmuştur[283].

5.2. Kosova Sorununa Uluslararası Boyut Kazandıran Girişimler

YSFC'deki cumhuriyetler ile Yugoslavya Halk Ordusu arasındaki savaşın başlamasından sonra İbrahim Rugova tarafından izlenen barışçıl politika sayesinde Kosova'da 1995'e kadar bir savaşın meydana gelmesi önlenmiştir. Rugova, Kosova'nın Sırbistan'a karşı özgürlüğünün yalnızca uluslararası topluluğun müdahalesiyle kazanılabileceğini vurgulamıştır. Kosovalı Arnavutlar referandum yoluyla halktan destek alarak Kosova Cumhuriyeti'ni ilan etmiştir. Bunun ardından Arnavut siyasi liderleri tüm Sırp kurumlarını boykot etmiş ve bu yeni cumhuriyete özgü kendi kurumlarını oluşturmuşlardır. Bu durum Rugova'nın önderliğindeki barışçıl politika sayesinde gerçekleştirilmiştir. Rugova, 1992'de Yugoslavya'nın kanlı bir şekilde dağılma sürecine girmesinin ardından barışçıl özellikleri olan sivil direniş politikasını Kosova'nın Sırbistan'dan ayrılması için tek alternatif olarak görmüştür.

YSFC'nin parçalanması hukuken Slovenya'nın ve Hırvatistan'ın bağımsızlık ilanının ardından başlamıştır. Bu iki devletin bağımsızlık ilanı YSFC makamlarından

---

[281] Sylë Ukshini, *a.g.e.*, 114.
[282] *A.g.e.* s. 114.
[283] *A.g.e.* Ali Hadri Belçika'daki Kosova haklarının Savunma Komitesi için çalışmıştır. Fakat 25 Temmuz 1990'da Sırp gizli polisi Brüksel'de Hadri'ye suikast düzenlemiştir. Hadri'nin öldürülmesi Kosova sorununu uluslararası hale getirmeye çalışan bütün örgütlere karşı bir uyarı niteliğinde olmuştur. James Pttifer, *Kosova Ekspres*, (Arnavutça Çev. Xhevat Lloshi), İlyria Yayıncılık, Prishtinë (Priştine) 2014, s. 42.

kabul görmezken, kısa bir süre sonra Hırvat ve Yugoslavya Halk Ordusu arasında silahlı çatışmalar başlamıştır. Ancak uluslararası toplum YSFC'nin sorunlarını federasyonda yaşanan savaşlara rağmen, barışçıl bir şekilde diplomasiyle çözmeye çalışmıştır. AT, Slovenya'nın ve Hırvatistan'ın bağımsızlık ilanı konusunun tartışılacağı Lahey Konferansı'na katılmak üzere bütün cumhuriyetlerin temsilcilerini davet etmişlerdir. YSFC'deki sorunları çözmek için uluslararası bir konferansın düzenlenmesi, Arnavut siyasetçiler tarafından YSFC sistemi içerisinde Kosova'nın statü sorununun çözülmesi bağlamında bir fırsat olarak görülmüştür.

Yugoslavya'da 1992'de başlayan kanlı iç savaş Miloseviç'i uluslararası arenada yalnızlaştırmıştır. Bununla birlikte Kosova bağlamında, uluslararası toplum bağımsızlığı desteklememesine karşın, savaşın Kosova'ya yayılmasını istememiştir. 27 Ocak 1992'de ABD Başkanı George Bush, Sırbistan'ı açık bir şekilde uyarmış, savaşın Kosova'da başlaması halinde ABD'nin Kosova'yı ve Sırbistan'ı içine olacak şekilde askeri müdahalede bulunacağını açıklamıştır. Bu olay Arnavut literatüründe "Noel tehdidi"[284] olarak bilinmektedir. Aynı uyarıyı Şubat 1993'te dönemin ABD Başkanı Bill Clinton da yapmıştır[285].

5.2.1. Lahey Konferansı'nda Kosova Sorunu

YSFC'deki askeri operasyonları sona erdirmek için AT'nin Dışişleri Bakanları 7 Eylül 1991'de Hollanda'nın Lahey şehrinde Lahey Barış Konferansı düzenlenmesine karar vermiş ve söz konusu Konferans'a Yugoslavya'nın tüm cumhuriyetlerinin temsilcilerini katılmaya davet etmiştir. Lahey Konferansı eski İngiliz Dışişleri Bakanı ve NATO sekreteri Lord Peter Carrington'un görüşlerine odaklanarak kurgulanmıştır. Bu konferans üç ilkeye dayanmaktadır: iç sınırların değişiminin devre dışı bırakılması, tüm azınlıkların haklarının korunmasıyla ilgili menfaatlere ve meşru çabalara saygı gösterilmesi[286]. Bunun üzerine AT'nin Bakanlar Konseyi Lahey Konferansı'nda, 27 Ağustos 1991'de Robert Badinter liderliğindeki

[284] George Bush bu tehdidi Paskalya gününde yaptığı için Arnavut literatüründe bu kavram "Noel tehdidi" olarak bilinmektedir.
[285] Howard Clark, *Civil Resistence..,,* s. 89.
[286] Sylë Ukshini, *a.g.e,* s. 117.

Tahkim Komisyonu'nu (Badinter Komisyonu) kurmuştur [287]. Lahey Konferansı'nda dönem itibarıyla yürürlükte olan 1974 yılı YSFC Anayasası'yla Federal Konsey ile bağlantılı olmasına rağmen, Sırbistan'ın bir parçası olarak sayıldığı için Kosova Lahey'e davet edilmemiştir. Arnavutluk Cumhurbaşkanı Ramiz Aliya ise Kosova'nın Konferans'ta kendi temsilcilerinin olmasını istemiştir[288].

Lahey Konferansı'nda Lord Carrington Miloseviç'e etnik grupların hakları ve ulusal azınlıkların sorunlarıyla ilgili çözümü öngören ve *özel statüler* olarak bilinen bir taslak sunmuştur. Bu taslağa göre, ulusal azınlıkların (Kosova Arnavutları dâhil olmak üzere) aşağıdaki hakları kazanması öngörülmüştür[289]. Serbest bir şekilde kullanabilen ulusal amblem hakkı, çifte vatandaşlık hakkı, etnik grubun değerlerine ve ihtiyaçlarına saygı gösteren kendine ait eğitim sistemi hakkı, yasama organlarına sahip olma hakkı, kendi idari yapısının ve yerel polis teşkilatının olması hakkı, iç sorunlarını düzenlenmesinden sorumlu olacak ve demografik dengeleri yansıtacak kendi yasal sisteminin olması hakkı, belirli uluslararası denetimin olması hakkı. Ancak ulusal azınlıklar için oluşturulan plan, Lahey Konferansı'na ait olmadığı ve Kosova'nın Sırbistan'ın iç meselesi olduğu gerekçeleriyle Miloseviç tarafından reddedilmiştir[290]. Lahey Konferansı'nda Kosova sorunu Sloven temsilciler tarafından gündeme getirilmiştir. Hırvatistan'daki Sırp azınlık hakkındaki görüşmelerde, Sloven diplomat Dimitri Rupel, azınlıkların yeni işleyişinin düzenlenmesine Arnavutların da dâhil edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Rupel'e göre, Lahey Konferansı'nda Sırpları rahatsız eden tek sorun, Kosova olmuştur. Nitekim Sırp tarafı Kosova'nın Konferansa katılmasını engellemeyi başarmıştır[291].

Lahey Konferansı'nın başlarında, İngiliz ve Fransız diplomatlar Sırbistan'ın amacının YSFC toprak bütünlüğünü korumak olduğunu anlamışlardır. Fakat

---

[287] Fransa'nın eski Anayasa Mahkemesi Başkanı olan Robert Badinter, François Mitterrand'ın cumhurbaşkanlığı sırasında Komisyon Başkanı olarak görevine atanmıştır. Komisyon YSFC Cumhuriyetleri arasındaki çatışma gündeme getirldiği önemli "hukuki konular" hakkında on beş görüş dile getirmiştir. Enika Abazi, "Çështja e Kosovës dhe Diplomacia Ndërkombëtare (1991-1999): Një konflikt i parashikueshëm", (Kosova sorunu ve Uluslararası Diplomasi (1991-1999) Beklenen bir Çatışma), Studime Historike, *Institute of History,* Tirana, 2012, 66 (3-4), s.187-216, s. 188.
[288] Tanıl Bora, *a.g.e.,* s. 237.
[289] Jusuf Buxhovi, *Nga Konferenca e Londrës…*, s. 555.
[290] *A.g.e.,* s. 556.
[291] Sylë Ukshini, *a.g.e,* s. 119.

Konferans'ta Slovenya ve Hırvatistan bağımsızlık taleplerinden vazgeçmediğinden, YSFC içindeki mücadelelere de devam edildiği dikkate alınarak Tahkim Komisyonu 7 Aralık 1991'de YSFC'nin çürümekte olduğuna yönelik bir tespitte bulunmuştur. Ayrıca cumhuriyetlerin, YSFC'nin mevcut olan sınırları bağlamında kendi kaderini tayin ilkesine göre bölünmelerine karar verilmiştir[292]. Tahkim Komisyonu aldığı kendi kaderini tayin ilkesi kararı, Kosova ve Voyvodina bölgeleri için geçerli olmamıştır. Hatta Lahey Konferansı'nın bu kararından sonra, Kosova'da ilan edilen cumhuriyetin temsilcileri 21 Aralık 1991'de Brüksel'deki Avrupa Siyasi Topluluğu'nun (EPC) Olağanüstü Bakanlar Toplantısı'na yönelik "Kosova Cumhuriyeti Hükümeti Mektubu" başlıklı bir mektup göndermiştir. Mektupta Kosova'nın YSFC'nin 1974 yılı Anayasası ile cumhuriyet statüsü bulunmamasına rağmen, federasyondaki diğer cumhuriyetlerle eşit haklara sahip olduğu, dolayısıyla Kosova'ya bütün cumhuriyetler ile aynı şekilde muamele edilmesi gerektiği açıklanmıştır. Bunun yanında kendi kaderini tayin ilkesi yoluyla Kosova'nın kendi geleceğini belirlemesi talep edilmiştir. Ancak Badinter Komisyonu Kosova Hükümeti'nin bu talebini dikkate almazken, Yugoslavya'nın dağılması sırasında kendi kaderini tayin etmesi hakkını sadece cumhuriyetlere vermiştir. Dolayısıyla Arnavutların Sırbistan'a karşı bağımsızlıklarını ilan etmeleri Badinter Komisyonu tarafından göz önüne alınmamış ve Kosova sorununa YSFC'nin değil, Sırbistan'ın iç sorunu olarak yaklaşılmıştır[293].

5.2.2. Londra Konferansı'nda Kosova Sorunu

Lahey Konferansı, resmi bir şekilde Yugoslavya'nın dağılmasını ilan etmiş, ancak bu öngörülenin aksine barışçıl bir biçimde gerçekleşmemiştir. Hırvatistan'da ve Slovenya'da Sırp çoğunluğunun yaşadığı bölgelerde, Sırplar ve Hırvatlar arasındaki savaş devam etmiştir. Savaşın devam etmesine rağmen YSFC'nin dört cumhuriyeti (Slovenya, Hırvatistan, Makedonya ve Bosna Hersek) bağımsızlıklarını ilan etmiştir[294]. Aynı zamanda Miloseviç, cumhuriyetlerin bağımsızlığını ve Carrington Planı'nı kabul etmemesine rağmen, YSFC'nin yıkıma doğru gittiğinin

---

[292] Enika Abazi, *a.g.m.,* s. 195.
[293] *A.g.m*. s. 195.
[294] Türkiye 6 Şubat 1992'de Yugoslavya'dan ayrılan Slovenya, Hırvatistan, Makedonya ve Bosna-Hersek'in bağımsızlıklarını tanıma kararı almıştır. Kader Özlem, *a.g.e.*, s. 118.

farkına varmıştır. Bu nedenle genel gidişata tepki olarak Sırplar ve Karadağlılar, Sırbistan'ın bir parçası olarak Kosova bölgesi dâhil, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ni ilan etmişlerdir. Ancak Rugova önderliğindeki Arnavutlar, Kosova halkının referendumla bağımsızlık ilan etmesi nedeniyle Sırbistan ve Karadağ merkezli bu yapının bir parçası olmayı reddetmiştir. Ne var ki Kosova Cumhuriyeti uluslararası toplum tarafından tanınmamış ve Lahey Konferansı'nda Sırbistan'ın bir parçası gibi muamele görmüştür. Kosova Cumhuriyeti'nin tanınmasını talep etmek için Cumhurbaşkanı Rugova, sürgünde olan Başbakan Bukoşi ile birlikte ABD'ye, Türkiye'ye ve Avrupa'nın çeşitli ülkelerine ziyaretlerde bulunmuştur. Şubat ayında Rugova ve Bukoşi Türkiye'ye gelirken, Ankara'da Cumhurbaşkanı Turgut Özal[295] ve Başbakan Süleyman Demirel ile görüşmüşlerdir. Rugova Türk liderlerden, Kosova'nın kendi kendini ilan eden bağımsızlığının tanımasını istemiştir[296]. Bunun ardından Başbakan Bukoşi Mart ayında Viyana, Kopenhang ve Helsinki'yi ziyaret etmiş, Dışişleri Bakanı Nike Celoshi ise Vatikan'a gitmiştir. Ancak bu görüşmelerde Kosova temsilcileri, barışçıl politikanın takdir edilmesi ve Kosova'nın unutulmamış olduğu açıklamaları dışında herhangi bir somut yardım alamamıştır[297].

Bosna-Hersek'in bağımsızlığının ilanından sonra savaşın yayılması üzerine BM ve AT gözetiminde YSFC içindeki anlaşmazlıkların çözülmesi için Londra'da bir konferansın düzenlenmesi istenmiştir. Londra Konferansı çalışmaları Boutros Ghali ve John Major başkanlığında 26 Ağustos 1992 tarihinde başlamıştır[298]. Lahey Konferansı'nın aksine Londra Konferansı'nda Kosova sorunu, Yugoslavya Federasyonu temsilcileri ve Kosovalı yetkililer arasında tartışılmıştır. Londra Konferansı'nda Kosova'nın Arnavut temsilcileri resmi olarak davet edilseler de bu katılım ancak gözlemci olarak gerçekleşmiştir. Rugova önderliğindeki Kosova delegasyonu daveti kabul etmiş ve Londra'ya gitmiştir. Kosova temsilcileri Konferansın yapıldığı masada yer almamasına rağmen, Arnavutlar tarafından Cumhurbaşkanı olarak seçilen Rugova, BBC muhabirinin önünde Konferans'ta bulunmasının çok önemli olduğunu açıklamıştır. Rugova Londra'daki varlığıyla

[295] http://telegrafi.com/cili-ishte-burreshtetasi-i-pare-qe-kishte-takuar-ibrahim-rugoven-foto/ (10.11.2016).
[296] Kader Özlem, *a.g.e.*,s. 289-290.
[297] Miranda Vickers, *a.g.e.*, s. 314.
[298] Sylë Ukshini, *a.g.e*, s. 128.

uluslararası toplum tarafından Arnavutların hukuken ve fiilen lideri olarak kabul edilmiştir[299]. Londra'da kaldığı süre boyunca Rugova İngiltere Kraliçesi II Elizabeth, Lord Carrington, Lord David Owen ve ABD'nin Beyaz Saray Genel Sekreteri James Baker ile görüşmeler yapmıştır. Ayrıca Rugova, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin yeni seçilen Başbakanı Milan Paniç ile bir araya gelmiştir. Paniç Konferans öncesinde ve esnasında Hırvatistan'da ve Bosna-Hersek'te yaşanan can kayıpları için kendini kötü hissettiğini söylemiştir. Paniç, Rugova ile görüşmesi sırasında, kameraların önünde Kosovalı Arnavutların sorunu için de üzüldüğünü ifade ederek Rugova'ya hükümette bakanlık teklif etmiştir. Böylece Paniç, Miloseviç'in o zamana kadar yaptığı siyasetten uzaklaşmış ve Kosova sorununa çözüm bulmaya dair söz vermiştir[300]. Nihayet Londra Konferansı'nda altı çalışma grubu kurulmuş ve Kosova Azınlıklar için Çalışma Grubu isimli 6. grupta yer almıştır. Aynı zamanda bu grubun içinde, Alman diplomat Gert Alens'in liderliğindeki Sırp ve Arnavut temsilcilerinden Kosova için özel bir grup oluşturulmuştur. Londra Konferansı çalışmaları, Kosova sorunu konusunda somut sonuçlar vermeden 27 Ağustos 1992 tarihinde sona ermiştir[301].

5.2.3. Cenevre Görüşmeleri'nde Kosova Sorunu

Londra Konferansı'nın tamamlanmasından sonra, *özel grup* Kosova için müzakareleri Londra'dan Cenevre'ye aktarmıştır. Cenevre'deki çalışmalar, Özel Grup'un üyeleri olarak Lord David Owen (İngiltere eski Dışişleri Sekreteri) ve Cyrus Vance (BM özel temsilcisi) aracılığında Sırp ve Arnavut temsilcileri arasında gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler 15 Eylül 1992 tarihinde başlamış ve Dr. Fehmi Agani liderliğindeki Kosova Delegasyonu, Cenevre'deki tutumlarını beş ayrı noktada yoğunlaştırmıştır. İlk olarak uluslararası arabulucular tarafından en kısa sürede öğrencilerin Arnavut dilinde ortaöğrenim ve üniversite eğitimine devamının sağlanması talep edilmiştir. İkinci noktada bütün ayrımcı yasaların kaldırılması ve tüm kurum ve kuruluşlara uygulanan zorlayıcı tedbirlerin durdurulmasını istemişlerdir. Üçüncüsü Kosova'nın yeniden Sırp toprağı yapılması sürecinin durdurulması olurken, dördüncü olarak Sırbistan'ı ve Kosova'yı ayıran sınırda

[299] Jusuf Buxhovi, *Nga Konferenca e Londrës…*, s. 569.
[300] *A.g.e.*, s. 568.
[301] Sylë Ukshini, *a.g.e,* s. 129-130.

Avrupalı gözlemcileri ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın (AGİT) konuşlandırılması yer almıştır. Beşincisi ise BM Güvenlik Konseyi'nin Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ne uyguladığı yaptırımlardan Kosova'nın muaf tutulması talep edilmiştir[302].

Ne var ki görüşmeler sırasında, Kosova'nın statüsüne ilişkin sorunlar gözden kaçmış ve ağırlıklı olarak eğitim meselelerine odaklanılmıştır. Kosova için kurulan *özel grup* 1992 yılının Eylül ve Aralık ayları arasında altı kez bir araya gelmiştir. Bu nedenle statü meselesinin çözümü konusunda başarısız olunmuştur. Kosova sorununun uluslararası bir konferansta ele alınması, Kosova için çok önemli bir nokta olmuştur[303]. Cenevre'deki görüşmelerde uluslararası topluma açıklanan konuyu netleştirmek için 13 Kasım 1992 tarihinde Cenevre'deki görüşmelerin arabulucularından Vance, Arnavut ve Sırpların görüşmelerinin Sırbistan'dan ayrılması için değil, sadece Kosova'nın tam bir özerkliğe kavuşturulması için BM'ye bir mektup göndermiştir[304]. Washington'da ise Mayıs 1993'te ABD, Fransa, Rusya, İngiltere ve İspanya hükümetleri Kosova'nın bağımsızlığına karşı çıkmışlardır. Kosova'nın bağımsızlığına karşı olan bu tutum, bağımsızlığın herhangi bir şekilde konuşulmayacağını garanti etmek adına Cenevre'deki görüşmelerde bulunan taraflar için bir mesaj olmuştur[305].

Nitekim Sırp ve Arnavut temsilcileri arasında Cenevre'de yapılan görüşmeler, herhangi bir somut anlaşmaya varılmadan sona ermiştir. Sırbistan Hükümeti Kosova Özel Grubu'na 21 Nisan 1993'te ilave görüşmelerin Kosova ve Metohiya'nın Sırbistan'ın ve Yugoslavya'nın parçası olduğu esasının kabul edilmesi halinde gerçekleşebileceğini bildirmiştir. Arnavut tarafı ise Kosova'daki Arnavut eğitiminin sadece Kosova Cumhuriyeti Anayasası uyarınca takip edilebilir olduğu açıklaması hakkında Sırp Hükümeti'ne cevap vermiştir. Ayrıca Arnavutlar Kosova'daki eğitim sisteminin düzenlenmesi için bir çözüm bulma konusunda istekli olmaması ve

[302] Jusuf Buxhovi, *Nga Konferenca e Londrës…*, s. 575-576.
[303] Sylë Ukshini, *a.g.e,* s. 130.
[304] Jusuf Buxhovi, *Nga Konferenca e Londrës…*, s. 577.
[305] *A.g.e.*, s. 578.

Cenevre'deki görüşmeler sırasında Sırp tarafının ciddiyetsiz olması hususlarında doğrudan Miloseviç'i suçlamıştır[306].

Cenevre görüşmelerinde eğitim sorununun çözümü konusundaki yaşanan başarısızlıktan sonra, Kosova'nın Arnavut temsilcileri uluslararası topluma ilan edilen bağımsızlığı tanımaya ikna etmeye çalışmışlardır. Rugova, Lord David Owen ve Thorvald Stoltenberg ile 2 Kasım 1994 tarihinde yaptığı görüşme sırasında, AB temsilcilerine, *"bağımsız ve tarafsız bir Kosova bütün bölge için en iyi çözümdür"* açıklamasında bulunmuştur[307]. Owen ve Stoltenberg ile görüşmesinin ardından, Rugova Hollanda ve Belçika'yı ziyaret ederek insan hakları temsilcileri ile görüşmüştür. Bu ziyaretlerden sonra Rugova ABD'de temaslarda bulunmak üzere Washington'a gitmiştir. Aralık 1994'te Rugova Almanya Dışişleri Bakanı ile Bonn'da görüşmüştür. Bütün bu ziyaretlerden Rugova, sadece barışçıl politikanın sürdürülmesi ve Belgrad ile yapacağı görüşme için arabuluculuk desteği elde etmiştir[308].

5.2.4. Dayton Anlaşması'nda Kosova Sorunu

Bosna Hersek'teki savaş devam ederken uluslararası toplum öncelikle yüzbinlerce can kaybına neden olan savaşın durdurulmasına odaklanmıştır. Üstelik Bosna Hersek'teki savaşı durdurmak amacıyla bir Barış Konferansı düzenlenmiştir. Dayton Anlaşması olarak bilinen anlaşma savaşan taraflar arasında (Boşnaklar ve Bosnalı Sırplar) 21 Kasım 1995 tarihinde yapılmış ve metin 14 Aralık 1995 tarihinde Paris'te imzalanmıştır. Dayton Anlaşması'nda Kosova temsil edilmemiş, bilakis Kosova konusu gündeme dahi gelmemiştir[309]. Kosova'nın, Sırbistan için hassas bir konu olması nedeniyle Kosovalı Arnavutlar müzakere masasına davet edilmemiştir. Anlaşma metninde ise Sırbistan ve Karadağ'da kalan dış ambargonun kaldırılması hususunda Kosova'ya sadece bir kez değinilmiştir.

Dayton Konferansı'nda ABD, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ni tanımak için Miloseviç'in Kosova ve Lahey Mahkemesi'yle iyi ilişkiler içine girmesi şartını

---

[306] *A.g.e.*, .s. 586-587.
[307] Miranda Vickers, *a.g.e.*, s. 340.
[308] *A.g.e.* s. 340.
[309] Sonja Biserko, *a.g.e.*, s. 229.

ileri sunmuştur. Ne varki Kosova sorunu Dayton'da Sırbistan'ın iç meselesi olarak değerlendirildiğinden uluslararası toplum Kosova'da statükoyu desteklemiştir. Sırbistan ise kurulan Kosova'ya özel statü vermek istememiştir. Bu bağlamda Kosova sorunu hem iç hem de dış aktörlerce Sırbistan'ın bir iç sorunu olarak görülmüştür. Öte yandan, Dayton Konferansı'nda uluslararası kamuoyu Bosna'da Sırp entitesini (Republika Sırpska) kurulmasına izin vermiştir. Bosna-Hersek'te kurulan Sırp Cumhuriyeti Kosovalı Arnavutlar için bir mesaj olmuştur. Arnavutlar Rugova'nın barışçıl politikasıyla bağımsızlıklarını kazanamayacaklarını anlamışlar ve silahlı mücadeleye yönelmişlerdir[310].

Richard Caplan'a göre, Dayton'da üç nedenden dolayı Kosova sorunu tartışılmamıştır. Birincisi uluslararası kamoyunun Miloseviç ile Kosova'dan başka birçok konu hakkında tartışmak zorunda olmasıdır. İkincisi, Miloseviç'in barışçıl biri gibi görünmesi istenerek ondan Dayton Anlaşması'nı uygulaması beklenmiştir. Üçüncüsü ise Kosova'da savaş olmadığı için bu sorunu ele alma ihtiyacı duyulmamıştır[311].

Kosovalı Arnavutların siyasi lideri olan Dr. İbrahim Rugova, 1990-1995 arasında Kosova sorununun uluslararsı hale gelmesini birinci öncelik olarak görmüştür. Rugova'ya göre, Kosova'nın özgürlüğü yalnızca uluslararası kamuoyunun desteğiyle kazanılabilecek. Fakat Dayton Barış Anlaşması'ndan sonra Kosova'nın statüsünün dikkate alınmaması Rugova'nın önderliğndeki barışçıl politikanın başarısız olması, Kosovalı Arnavutlar için bağımsızlığın kazanılmayacağının belirtisi olmuştur. Bu bağlamda, Dayton Barış Konferansı'ndan sonra Kosova'da bazı silahlı gruplar ortaya çıkmıştır.

[310] Sylë Ukshini, *a.g.e,* s. 147.
[311] Enika Abazi, *a.g.m.,* s. 201-202.

SONUÇ

Kosova 1980-1995 yılları arasında YSFC tartışmalarının ana konusu haline gelmiştir. Tito'nun ölümünden sonraki süreçte Kosova'nın kötü ekonomik durumu ve bölgede Sırp baskısının başlaması, 1981 yılı öğrenci gösterilerinin meydana gelmesinin esas nedenini teşkil etmiştir. Gösteriler başlangıçta sosyo-ekonomik sorunlara tepki olarak meydana gelmesine rağmen, Mart ve Nisan 1981'deki gösterilerle siyasi bir karakter kazanmış ve Kosova'nın cumhuriyet olması istenmiştir. Sırbistan ve Federasyon makamlar ise düzenleyicilerini bulmadan gösterilerin milliyetçi ve irredantist bir kimliğe sahip olduğunu değerlendirmişlerdir. Öğrenci gösterilerinin bitmesinden sonra, 1981'de Sırp makamları gösterilerin karakteri hakkında Federal makamları inandırmayı başarmışlardır. Sırplar aynı zamanda Arnavutların Kosova'yı YSFC'den koparmaya çalıştığını ve Arnavutluk ile birleştirmeyi amaçladıkları propagandasını yapmışlardır. Böylece YSFC makamları Sırpların bu düşüncesini desteklemiştir. Sırplar öğrenci gösterilerini kullanmayı başararak Kosova siyasilerinin ülkenin liderliğini yapmaya layık olmadıklarını öne sürmüşlerdir. KKB ve Priştine Üniversitesi içindeki tasfiye süreci ise ülkenin siyaset ve eğitim sistemini tahrip etmiştir. Sırbistan'ın öne sürdüğü politikayla aynı fikirde olmayanlar, işten uzaklaştırılmış veya milliyetçi ve irredantist olmakla suçlanmıştır. Bu nedenle 1981 yılı öğrenci gösterileri sonrasında, siyasi açıdan Sırbistan'ın kazançlı çıktığı söylenebilir. Arnavutlar ise Kosova'nın özerkliğini kaldırmayı amaçlayan Sırpları durduramamışlardır. Ayrıca hem Federal Meclis hem YSFC içindeki diğer cumhuriyetler Kosova'nın özerkliğinin kaldırılmasına yönelik Sırp isteklerine karşı yetersiz kalmıştır.

KKB'de ve Sırbistan Komünistler Birliği'nde 1986'da yapılan değişikliklerden sonra, Kosova'daki siyasi atmosfer de değiştirilmiştir. Bu yıldan sonra Kosova'da iki ana siyasi aktör olarak Azem Vlasi ve Slobodan Miloseviç ön plana çıkmıştır. Vlasi çalışma arkadaşlarıyla beraber, 1974 Anayasası'nda kazanılan Kosova'nın özerkliğinin korunması için mücadele etmiştir. Aynı şekilde tüm Kosova vatandaşlarının protestoları ve Trepça madencilerinin grevi de özerkliğin korunması için yapılmıştır. Miloseviç ise Kosova'nın tam özerkliğinin kaldırılmasına ve 1963 yılı Anayasası'ndaki sınırlı özerkliğin geri getirilmesine odaklanmıştır. Bu bağlamda,

Miloseviç Sırp milliyetçiliğini yükseltmeye çalışmasına ve Anayasa'ya aykırı bir yöntem kullanmasına rağmen, 23 Mart 1989'da Kosova'nın özerkliğini kaldırmayı başarmıştır. Aslında Kosova'nın özerkliğinin kaldırılması Sırbistan'ın YSFC sistemi içindeki oldukça etkili olan konumunu da göstermiştir. YSFC Anayasası'nın ihlal edilmesine ve 1974 yılı Anayasası değiştirilmeden YSFC içindeki cumhuriyetlerin ve bölgelerin statüsünün değiştirilemeyeceği ilkesine rağmen, diğer cumhuriyetler Kosova konusunda Sırbistan ile karşı karşıya gelmekten çekinmiştir. Buna ek olarak Belgrad yönetimi olağanüstü önlemlerle Kosova'da tasfiyeleri gerçekleştirmiş ve bölgenin tüm kurumlarını ele geçirmiştir. Bu önlemlere karşı çıkan Kosovalı Arnavut yetkililer ise hapsedilmiş veya ülkeden uzaklaştırılmıştır. Uluslararası kamuoyu Kosova'da yapılan bu uygulamalara tepki göstermiştir. Ancak uluslararası alanda Kosova konusu 1989'a kadar YSFC ve Sırbistan'ın içişlerine ait olan bir sorun olarak görülmüştür. Bu sebeple Sırbistan 1980'li yıllarda adım adım ilerleyerek Kosova'yı kendine bağlamıştır.

Özerkliğin kaldırılmasından sonra, Kosova milletvekilleri meşru bir şekilde Kosova bağımsızlığının ilanı konusunda bildirgeyi kabul etmişler ve ardından Kaçanik Anayasası olarak bilinen anayasayı yürürlüğe koymuşlardır. Kosovalı liderler yaptıkları referandumlarda Arnavut halkın desteğine sahip olmuşlardır. Ancak tüm bunlar ne Yugoslavya federal makamları ne de Sırbistan tarafından kabul edilmiştir. Buna karşın 1990-1992 yılları arasında Sırp baskısıyla karşı karşıya kalınmış ve Kosova'da olağanüstü uygulamalarda bulunulmuştur. Olağanüstü önlemlere bağlı olarak, Kosova'da ekonomi, eğitim, sağlık, kültür alanlarındaki kurumların zayıflamaya başladığı görülmüştür. Kosova'daki Sırp baskısının doğal sonucu olarak Arnavut liderler Sırbistan tarafından yönetilen kurumları boykot etmeye karar vermişler ve kendi alternatif kurumlarını oluşturmuşlardır. Bu kurumlar mali sorunlarla boğuşmasına rağmen, Arnavut halktan destek almayı başarmıştır.

KKB ve Kosovalı Arnavutların siyasi lideri Rugova, 1989'dan 1995'e kadar Sırbistan'ın Kosova politikasına barışçıl bir direniş göstererek karşı çıkmıştır. Rugova'nın barışçıl politikası Kosova'nın 1991 yılından beri Yugoslavya'da yaşanan savaşlardan uzak kalmasını sağlamıştır. Esasen Arnavutların alternatif devlet kurumlarını oluşturmasından sonra uluslararası toplum tarafından Kosova'nın

tanınması talebinde bulunulmuştur. Rugova'da ise Kosova'nın yalnızca uluslararası toplumun müdahalesi ve desteğiyle Sırbistan'dan kurtarılabileceği düşüncesi hakim olmuştur. Ancak uluslararası toplum, YSFC'nin parçalanma kararının alındığı Lahey Konferansı'nın başından itibaren Kosova'ya, Sırbistan'ın ayrılmaz bir parçası olarak yaklaşmıştır. Lahey Konferansı'nda, Kosovalı Arnavutlar tarafından Cumhuriyetin ilanı edilmesine ve Eylül 1991'de düzenlenen referandumla da halkın desteğinin alınmasına rağmen Kosova konusu yeterince dikkate alınmamıştır.

Londra Konferansı'nda ve Cenevre görüşmelerinde Kosova'nın statüsünden çok, Yugoslavya merkezli diğer konulara odaklanılmıştır. Bosna Hersek'te savaşı bitiren Dayton Anlaşması'nın imazalanması sürecinde de Kosova konusuna yer verilmemiştir. Dolayısıyla Kosova sorununun uluslararası hale getirilmesine yönelik KDB'nin ve özellikle Dr. İbrahim Rugova'nın politikası çökmüştür. Hatta bu dönemde Yugoslavya'da yaşanan savaşlar Kosovalı Arnavutlara metot konusunda yol göstermiştir. Bu nedenle Arnavutlar alternatif devlet kurumlarını güçlendirme yoluna giderken, silahlı mücadele konusunda daha istekli hale gelmeye başlamıştır. 1981'den itibaren Yugoslavya'nın en hassas konu başlıklarından biri olan Kosova meselesi 1995'te yapılan Dayton görüşmelerinde gündeme gelmemesi sonrasında yeni bir boyut kazanmış ve Rugova'nın barış yanlısı politikası sona ermiştir.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

Arhiv Slovenije, Fond Centralni Komite Zveze Komunistov Slovenije (F. CK ZKS)

AS.1589 IV šk. 1396.

AS.1589IV ŞKATLA 872 – KOSOVO.

AS 1589 IV šk.1488.

Drzaven Arhiv na Makedonija, F. Centralen Komitet na Socjaliçna Komunist na Makedonija

DARM, 1.427.412.15/170

DARM, 1.427.435-49-54/381-520.

DARM, 1.427.466.15/111-127.

DARM, 1.427.468.10/37-45.

DARM, 1.427.469.85/587-879.

YAYINLANMIŞ ARŞİV BELGELER

LITA, Qerim, Çështja Shqipëtare *në YSFC 1981-1990 (përmbledhje punimesh dhe dokumente) (YSFC'de Arnavut Sorunu 1981-1990; Belgeler ve çalışmaların özetlenmesi)*, Shoqata e Historianëve Shqipëtarë në Republikën e Maqedonisë Yayıncılık, Shkup (Üskup) 2014.

LITA, Qerim, *Lidhja Kosovare ne SHBA Jusuf Azemi dokumente sekrete jugosllave (1971-19909* (ABD *Kosova Ligi ve Jusuf Azemi gizli Yugoslavya belgeler (1971-1990))*, Vatra Yayınevi, Shkup (Üsküp) 2015.

KİTAPLAR

AĞANOĞLU, Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç,* Kum Saati Yayıncılık, İstanbul 2011.

Historia e Popullit Shqiptar IV Shqipëtaret Gjatë Luftës së Dytë Botërore dhe pas Saj (Arnavut Halk Tarihi IV İkinci Dünya Savaşı ve sonrası Arnavutlar) (Editörler, Xhelal Gjeçovi), *Akademia e Shkencave të Shqipërisë*, Toena Yayınevi, Tiran 2008.

BIDELEUX, Robert, Ian Jeffries, *The Balkans A post-Communist History*, First Published, Pubisher Hurst & Company, London 2007.

BISERKO, Sonja, *Yugoslavia's Implosion. The Fatal Attraction of Serbian Nationalism*, Publisher Norwegian Helsinki Committee, Belgrade 2012.

BORA, Tanıl, *Milliyetçiliğin Provokasyonu Bölgeler Sorunlar Yugoslavya*, 2. Baskı, Birikim Yayıncılık, İstanbul 1995.

BUXHOVI, Jusuf, *Kosova (Nga Konferenca e Londrës deri te protektorati ndërkombëtarë), (Londra Konferansından uluslararası koruyuculuğuna kadar),* Üçüncü kitap, ikinci baskı, 2014, Faik Konica Yayınevi, Priştine 2014.

BUXHOVI, Jusuf, *Kthesa Historike Shteti paralel dhe rezistenca e armatosur,* Libri i dytë, Faik Konica Yayınevi, Priştine, 2009.

CALLAN, F. Carr, T., *Managing Conflict in the New Europe: The Role of International Institutions*, Publisher Springer, London 2002.

CLARK, Howard, *Civil Resistance in Kosovo*, Publisher Pluto Press, London 2000.

EMİROĞLU, Hüseyin, *Soğuk Savaş Sonrası Kosova Sorunu (1988-2000*), Asil Yayıncılık, Ankara 2010.

FEVZIU, Blendi, *Enver Hoxha (beşinci baskı)*, UET Press & Klan Yayıncılık, Tiran 2014.

GLENNY, Misha, *Historia e Ballkanit 1804-1999 Nacionalizmi, Luftërat dhe Fuqit e Mëdha (Balkan Tarihi 1804-1999 Milliyetçilik, Savaşlar ve Büyük Güçler)*, (Çev. Arnavutça, Abdurrahim Myftiu), Toena Yyayınevi, Tiran 2007.

HAJRİZİ, Mehmet, *Në Shtypın Klandestın të Lëvizjes Kombëtare* (*Ulusal Hareketi'nin gizli basininda),* Pristine 2012.

HORVAT, Branko, *Kosovsko Pitanje (Kosova Sorunu),* Globus Yayıncılık, Zagreb 1989.

HOXHA, Enver, *Kosova është Shqipëri: Shënime nga Ditari Politik,* (*Kosova Arnavutluk'tur, Siyasi Günlüğünden Notlar)*, Neraida Yayınevi, Tiran 1999.

Independent International Commission on Kosovo, *The Kosovo Report Conflict International Response Lessons Learned The Independent International Commission on Kosovo*, Publisher Oxford University Press, New York 2000,

İSLAMI, Hivzi, *Studıme Demografike 100 Vjet të Zhvıllımıt Demografik Të Kosovës (Demografik çalışmalar, Kosova Demografik Gelişiminin 100 yıl),* Libri 25, İkinci Baskı, Akademia e Shkencave dhe e Arteve e Kosovës Botime të Veçanta Lxxxv Seksionı i Shkencave Shoqërore Yayıncılık, Pishtinë (Priştine) 2008.

JELAVICH, Barbara, *Balkan Tarihi 2*, (Çev. Türkçe, Zehra Savan, Hatice Uğur), Küre Yayıncılık, İstanbul 2009.

JOVIĆ, Dejan, *Yugoslavia: A State that Withered Away*, Publisher Purdue University Press, USA 2009.

KAYA, İrfan Ülger, *Yugoslavya Neden Parçalandı? Balkan Dramının Perde Arkası,* Umuttepe Yayınları, Ankara 2003.

KENAR, Nesrin, *Yugoslavya Sorununun Ulusal ve Uluslararası Boyutu*, Palme Yayıncılık, Ankara 2005.

KOLA, Paulin, *The Search for Greater Albania*, Publisher Hurst & Co., London, 2003.

KRASNIQI, Jakup, *Kthesa e Madhe Ushtria Çlirimtare e Kosovës*, İkinci Baskı, Gjon Buzuku Yayınevi, Priştine 2007.

LALAJ, Ana, *Kosova Rruga e Gjatë drejt Vetëvendosjes (1948-1981),* Akademia e Shkencave të Shqipërisë İnstituti i Historise, Mësonjëtorja e parë Yayınevi, Tirane 2000.

LORY, Bernard, *Europa Ballkanike nga viti 1945 në Ditët Tona* (*Balkan Avrupa, 1945'ten bu günlere kadar),* (Arnavutça Çev. Sokol Haxhimusaj), Dituria Yayıncılık, Tiran 2007.

MALCOLM, Noel, Kosova *Balkanları Anlamak İçin*, (Çev. Özden Arıkan), Sabah Kitapçılık, İstanbul 1999.

MEHMEDI, Aziz Qani, *Shtetformimi i Kosovës (Kosova'nın Devlet Oluşumu),* Akademia Diplomatike Shqiptare Yayıncılık, Prishtinë (Priştine) 2011.

MEIER, Viktor, *Yugoslavia a History of Its Demise* (Çev. Alemanca'dan İngilizçe Sabrina P. Ramet), Publisher Routledge, London and New York 2005.

NOVOSELLA, Selatin, *Kosova 64 Lëvizja për Bashkimin e Shqiptarëve (64 Kosovalı Arnavut Birliği Hareketi)*, Logos A Yayınevi, Shkup (Üsküp) 2012.

NOVOSELLA, Selatin, *Kosova 68 Demostratat e vitit 1968*, Prishtine (1968 yılı Kosova Gösterileri, Logos A Yayınevi, Shkup (Üsküp) 2012.

ÖZLEM, Kader, *Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014),* Dora Yayınevi, Bursa 2016.

YILMAZ, Murat, *Kosova Bağımsızlık Yolunda*, İlke Yayıncılık, İstanbul, İstanbul 2005.

PETRANOVIÇ, Branko, *İstorija na Jugoslavije 1918-1988 Treca Knigja Socjalisticka Jugoslavija 1945-1988*, Nolit Yayıncılık, Beograd 1988.

PETTIFER, James, *Ushtria Çlirimtare e Kosovës Nga një luftë e fshehtë në një kryengritje të Ballkanit 1948-2001 (Kosova Kurtuluş Ordusu: Gizli bir Savaştan bir Balkan isyanına kadar 1948-2001)* (Çev. Arnavutça, Afërdita Xhesula), Onurfi Yayıncılık, Tiran 2013.

PTTIFER, James, *Kosova ekspres*, (Arnavutça Çev. Xhevat Lloshi), İlyria Yayıncılık, Prishtinë (Priştine) 2014.

RAMET, P. Sabrina, *The Three Yugoslavias State-Building and Legitimation 1918-2005*, Indiana University Press, Washington 2006.

SELL, Louis, *Slobodan Miloseviç and the Destruction of Yugoslavia with a new afterword by the author*, Publisher Duke University Press, London 2002.

SİPAHİOĞLU, Bahtiyar, *Tarih ve Siyasi Yönüyle Kosova*, Balkan Aydınları ve Yazarları Yayıncılık, Prizren, 2009.

TILIÇ, L. Doğan, *Kosova Milliyetçiliğin Peşindeki Kartal*, Ümit Yayıncılık, Ankara 1999.

UKSHINI, Sylë, *Kosova në Politikën e Jashtme të BE-së 1991-2007*, Logaos A Yayınevi, Shkup (Üsküp) 2008.

VERLI, Marenglen, *Kosova në Fokusin e Historisë Studime, analiza, dokumente dhe 231 ilustrime*, (*Kosova tarihin odak noktası çalışmalar, analiz, belgeler ve 231illüstrasyonlar),* İkinci Baskı, Botimpex Yayıncılık, Tiran, 2003.

VICKERS, Miranda, *Midis Serbëve dhe Shqiptarëve një Histori e Kosovës* (Arnavutlar ve Sırplar Arasında: Kosova Tarihi), (Arnavutça çev. Xhevdet Shehu), Toena Yayınevi, Tiran 2004.

VUKADINOVIÇ, Radovan, *Mardhëniet Ndërkombëtare nga Lufta e Ftohtë Deri Te Rendi Global (Soğuk Savaş'tan Yeni Gloal Düzene Kadar Uluslararası İlişkiler)*, (Çev. Arnavutça, Sabri Mehmedi), Kolegji Univerzitare Victory Yayıncılık, Priştine 2007.

XHEMAİLİ, Vebi Xhemaili, *Forcat Kombëtare në Mbrojtje të Shqipërisë Etnike 1941-1945 (Etnik Arnavutluk Milli Savunma Güçleri)*, ARS Yayıncılı, Tetovë (Kalkandele) 2006.

MAKALELER

"Deklarata e Kushtetuese e 2 Korrik 1990, ("2 Temmuz 1990 Anayasasının Bildirgesi"), *Akademia e Shkencave dhe Arteve të Kosovës*, Priştine 2015.

ABAZI, Enika, "Çështja e Kosovës dhe Diplomacia Ndërkombëtare (1991-1999): Një konflikt i parashikueshëm", (Kosova Sorunu ve Uluslararası Diplomasi (1991-1999) Beklenen bir Çatışma), Studime Historike*, İnstitute of History,* Tirana, 2012, 66 (3-4), s.187-216.

ARHSIEN, F. R. Patrick, and R. A. Howells, "Yugoslavia, Albania and the Kosovo Riots", *The World Today*, Vol. 37, No. 11 (Nov., 1981), s. 419-427.

BANAC, Ivo, Is it true that Tito's Yugoslav policies favored Albanians in Kosova?, *The Case For Kosova Passage To İndependence (Editörel Anna Di Lellio), Anthem Press UK ve USA 2006*, s. 63-67.

BIEBER, Florian, "Nationalist Mobilization and Stories of Serb Suffering", *Rethinking History* 6:1 (2002), s. 95–110.

BÜLENT, Sarper, Ağır "Güvenlik ve Göç Kavşağında Kosova Sorunu", *Ankara Üniveritesi SBF Dergisi*, Cilt 69, No. 3, 2014.

CLARK, Howard, "Have Albanians been against a peaceful solution to the question of Kosova's autonomy" *The Case For Kosovo Passage to Independence,* (Editör: Anna Di Lellio), New York 2006.

DASKALOVSKI, Zidas, "Claims to Kosovo: Nationalism Self-Determination", *Understanding the War in Kosovo (Editör: Florian Bieber, Zidas Daskalovski),* London 2003.

DEDUSHAJ, İsuf, "Zhvillimi dhe rrënimi i mbrojtjes shëndetësore në Kosovë", ("Kosova'daki sağlık sisteminin korunmasının gelişimi ve yıkımı"), *Rrënia e Autonomisë së Kosovës Shoqata e Pavarur e Juristëve të Kosovës*, Priştine 1992.

DOBRECI, Sime, Jugoslavija: Dhuna në mjekët e Kosovës (Yugoslavya: Kosova doktorlarına uygulanan şiddet), Buzuku Dergisi, S. 31, 24 Aralık 2009.

HAJDARI, Ardita, "Greva e Minatorëve të Trepçës dhe Solidarizimi Studentët dhe Nxënesit që Thanë "Jo!" Serbisë" ("Trepça Madencilerin grevi ve "Hayır!" diyen öğrencilerin Dayanışması), *Shenja Dergisi*, IV yılı No. 44, Aralık 2014.

İMERAJ, Shkodran, "Referendumi për Kosovën Shtet Sovran dhe i Pavarur, 26-30 Shtator 1991, Sipas Gazetës "Bujku" në Kosovë", Kosova 41 2016, *İnstituti i Historise "Ali Hadri",* Prishtinë 2016, s. 205-218.

İSLAMİ, İslami, "Studıme Demografıke 100 Vjet të Zhvıllımıt Demografık Të Kosovës" (Demografik çalışmalar, Kosova Demografik Gelişiminin 100 yıl), *Kosova Bilim ve Sanat Akademisi, Özel Baskılar LXXXV Sosyal Bilimler Bölümü, Kitap 25, İkinci Baskı*, Priştine 2008.

KAJTAZI, Shaban, "Themlimi, zhvillimi dhe rënimi i gjqësisë kosovare" ("Kosova adli sisteminin kuruluşu, geliştirmesi ve yıkımı"), *Rrënia e Autonomisë së Kosovës Shoqata e Pavarur e Juristëve të Kosovës*, Priştine 1992.

KLINAR, Peter, "Represija na Kosovu", *Teorija in praksa*, let. 26, şt. 3-4.

KLLOKOQI, Selatin, Blerim Ahmeti, Glauk Konjufca, Valon Murati, "Country specific report: conflict settlement agreement Kosova", *Europen Academy,* September 2007.

LEVENT, Zeynel, "Tarih Süreçte Kosova", *Ankara Üniversitesi Türk inkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S 52, Güz 2013*, s. 853-874.

LIMANI, Musa, "Hapsira gjeografike, pasurite natyrore, veçoritë demografike dhe zhvillimi ekonomik e shoqëror i Kosovës" (Coğrafi alan, doğal kaynaklar, demografik özellikler ve Kosova'nın ekonomik ve sosyal gelişmesi), *Rrënimi i Autonomisë së Kosovës (Kosova Özerkliğin Yıkımı)*, Priştine 1992.

LIMANI, Musa, "Rrënimi i bazës ekonomike (integrimi i dhunshëm, zbatimi i masave të përkohshme)" (Ekonomik Bazının Yıkımı (Şiddetli bütünleştirilmesi, Geçici tedbirlerin uygulanması)), *Rrënia e Autonomisë së Kosovës Shoqata e Pavarur e Juristëve të Kosovës,*, Prishtine 1992.

LITA, Qerim, "Konkluzionet e Kryesisë së RSFJ-së lidhur me Kosovën Vëzhgimi i tmershëm i Shqipëtarëve", *Revista Shenja Viti III, Nr. 34, Shkurt, 2014 71-74.*

MILOŞAVLJEVIĆ, Olivera, "The Abuse of the Authority of Science", *The Road to War in Serbia Trauma and Catharsis* (Editör Nebojşa Popov), (Çev. İnglizce, Central European University Press), Budapest Hungary 2000.

MYRTEZANI, Besim, "7 Shtatori 1990, dita kur lindi Kushtetuta e Kaqanikut", *Revista Shenja,* Nr. 05, 2011, 71-72.

NOVOSELLA, Selatin, "50 vjet nga themelimi i organizatës Lëvizja Revolucionare për Bashkimin e Shqipëtarëve"(50 yıl önce kurulan Arnavutların Devrimci Birlik Hareketi), *Shenja Dergisi, Viti III, Nr.34,Shkurt 2014, 68-70.*

NUSHI, Pajazit, "Shkatërrimi i Arsimit, i Shkencës e i Kulturës shqipëtare dhe i Sistemit İnstitucional të tyre nga sunduesi Serbomadh", *Rrënia e Autonomisë së Kosovës Shoqata e Pavarur e Juristëve të Kosovës*, Prishtine 1992.

PAVLOVIĆ, Momčilo "Kosovo under Autonomy 1974–1990", *Confronting the Yugoslav Controversies: A Scholars' Initiative* (Editör: Charles Ingrao and Thomas A. Emmert), United States Institute of Peace Press Washington, D.C, s. 48-80, USA 2009.

PULA, Besnik, "The Emergence of the Kosovo "Parallel State" 1988-1992", Nationalities Papers, Vol. 32, No. 4, December 2004.

REÇICA, Fetah, , "Veçoritë Strukturale të ekonomisë së Kosovës" (Kosova ekonomisinin yapısal özellikleri), *Thesis Kosova Uluslararası Dergi,* Nr. 1, 2009, 27-51.

REXHEPI, İsmail, Sadik Mehmeti, "Vendimi i Gjykatës Kushtetuese të ish-RSFJ-së", *Revista Shenja*, Viti I, Nr. 03, 2011.

SHKODRA, Ramadan, "Pozita kushtetuese e Kosovës në Federatën Jugosllave gjatë vitetve 1946-1974" (1946-1974 yılları arasında Yugoslavya Federasyonu'nda Kosova'nın Anayasal Konumu), *Revista (Dergi) Zani i Naltë, 2014 Nr. 7 (160*): 86-99, s. 87.

STAVİLECİ, Esat, "Rrënia e Autonomisë së Kosovës", *Rrënia e Autonomisë së Kosovës Shoqata e Pavarur e Juristëve të Kosovës*, Prishtine 1992.

TAŞDEMIR, Pınar Fatma, Yürür, "Kosova sorunu Tarih ve Hukuki Bir Değerlendirme", Cilt 1, Sayı 3, Yıl 1999.

TÜBEDAR, Erhan, "Kosova Sorunu", Bilgehan A. Gökdağ Osman Kartay, *Balkan El Kitabı,* C. 2, Akçağ, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı Ankara 2013.

URAL, Selçuk, "Balkanlarda Aşırı Milliyetçiliğin Gölgesinde Kosova ve Bağımsızlık", *Çankırı KaratekinÜniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 5(1):* 149-180.

TEZLER

ÇEKU, Ethem, *Kosova në sfondin e diplomacis së Jugosllavisë dhe të Shqipërisë 1945-1981 (Yugoslavya ve Arnavutluk diplomasinin arka planında Kosova 1945-1981),* Universiteti i Prishtinës Dega e Historise, Tez Doktorature (Priştine Üniversitesi Tarih Bölümü, Doktora Tezi), Mentor (Danışman): İbrahim Gashi, Prishtinë (Priştine) 2008.

KÖKSAL, Ülkü, *Yugoslavya'dan Türkiye'ye Göçler (1923-1960),* (Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Trabzon 2004.

GAZETELER

"Kosova Sorunu Büyüyor Yugoslavya'da Arnavutlar Aleyhine büyük gösteri yapılar", *Milliyet Gazetesi*, 65.Yılı Sayı: 23000, 5 Eylül 1988.

Henry Kamm, "Yugoslavs, Citing Disarray, Strive for Unity", *New York Times Gazetesi*, 2 Februar 1989.

LİTA, Qerim, "Demostrat e Viti 1981 në Observimet e Organeve më të Larta të LKJ Shpallja e Gjendjes së Jashtëzakonshme në Prishtinë", *Gazeta Koha,* Viti IV Nr. 1286, 2-3 prill 2011.

LİTA, Qerim, "Demostrat e viti 1981 në observimet e organeve më te larta të LKJ Çka i kishte penguar Lazar Kolishevski?!", *Gazeta Koha,* Viti IV Nr. 1287, 4 prill 2011.

The New York Times, Yugoslavia Adds Police İn Troubled Albania Area, June 14, 1981, Sunday, Late City Final Edition, Section 1; Part 1; Page 24, Column 1; Foreign Desk, 479 words.

"Fadil Hoxha, prill 1994: Tito dhe Kardeli thane: Çka ju duhet republika!? Kujdes prej Serbise…! (Fadil Hoca, Nisan 1994:Tito ve Kardeli dediler ki: Niye Cumhuriyet gerekir ki!? Sırbistan'dan dikkat edin..!, Gazeta Lajm, E hene 13 prill 2015 (Haber Gazetesi , 13 Nisan Pazartesi 2015).

Tisoci podpisov za Kosovo", *Dogovori Gazetesi*, Leto XVI, 7 Mart 1989.

İNTERNET KAYNAKLARI

Azem Vllasi, 1989'daki Madencilerin grevi, bir tarih dersi, 29 Şubat 2012, http://koha.net/index.php/.../pdf/jeta-xharra.pdf?id=31&o=89828&autori=45. (10.02.2017).

Azem Vllasi, 1989'daki Madencilerin grevi, bir tarih dersi, 29 Şubat 2012, http://koha.net/index.php/.../pdf/jeta-xharra.pdf?id=31&o=89828&autori=45. (10.02.2017)

Enver Hoxha, "Politika Etnike dhe Shtetndërtimi i Kosovës" (Etnik Politikası ve Kosova'nın devlet inşası), https://www.scribd.com/document/2841608/Enver-Hoxhaj-POLITIKA-ETNIKE-DHE-SHTETNDERTIMI-I-KOSOVES, (20.09.2016).

Hilde Katrine Haug, *Creating a Socialist Yugoslavia Tito, Comunist Leadership And The National Question*, London 2012. https://books.google.com.tr/books?id=4Av4AgAAQBAJ&pg=PT280&lpg=PT280&dq=draza+markovic+Blue+book&source=bl&ots=QkKQjZji7T&sig=L2YRhwph5mKnd1J_WWqFiQGSA5A&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjqw-mllJbMAhVCIpoKHWRLAtMQ6AEIHTAB#v=onepage&q&f=false (05.12.2016).

http://www.slobodan-milosevic.org/spch-kosovo1989.htm. (17.02.2017).

http://www.slobodan-milosevic.org/spch-kosovo1989.htm. (17.02.2017).

Qerim Lita, "Kosova ne prag te 2 korrikut 1990". http://shenja.mk/index.php/kulture/histori/5609-kosova-ne-prag-te-2-korrikut-1990.html. 03.02.2017.

Sabile Keçmezi-Basha, "Demostratat e vitit 1981" ("1981 Yılının öğrenci gösterileri",) http://shenja.mk/index.php/kulture/histori/4448-demonstratat-studentore-te-vitit-1981.html. (15.10.2016).

Shkelzen Maliqi, "Pse ka dështuar rezistenca joviolente në Kosovë", https://shkelzenmaliqi.wordpress.com/2000/03/22/pse-ka-deshtuar-rezistenca-joviolente-ne-kosove/. (11.02.2017).

Slobodan Miloseviç'in Kosova ziyaretinin sirasinda konuşması, 24 Nisan 1987. http://www.slobodan-milosevic.org/news/milosevic-1987-3.pdf (03.01.2017)

Tatjana Lazarević, "26 godina od štrajka rudara Trepče; Déjà vu?" http://kossev.info/strana/arhiva/26_godina_od_strajka_rudara_trepce_deja_vu/3884. 07.01.2017.

Tatjana Lazarević, "26 godina od štrajka rudara Trepče; Déjà vu?" http://kossev.info/strana/arhiva/26_godina_od_strajka_rudara_trepce_deja_vu/3884. 07.01.2017.

Ustav na Federativne Narodne Republike Jugoslavije 1946 (1946 Yogoslav Halk Cumhuriyeti Anayasası) http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/ustav_fnrj.html. (28.11.2016).
Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1974, Clen 1 (1974 Yogoslav Halk Cumhuriyeti Anayasası, Madde 1). http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/ustav_fnrj.html. (28.11.2016).

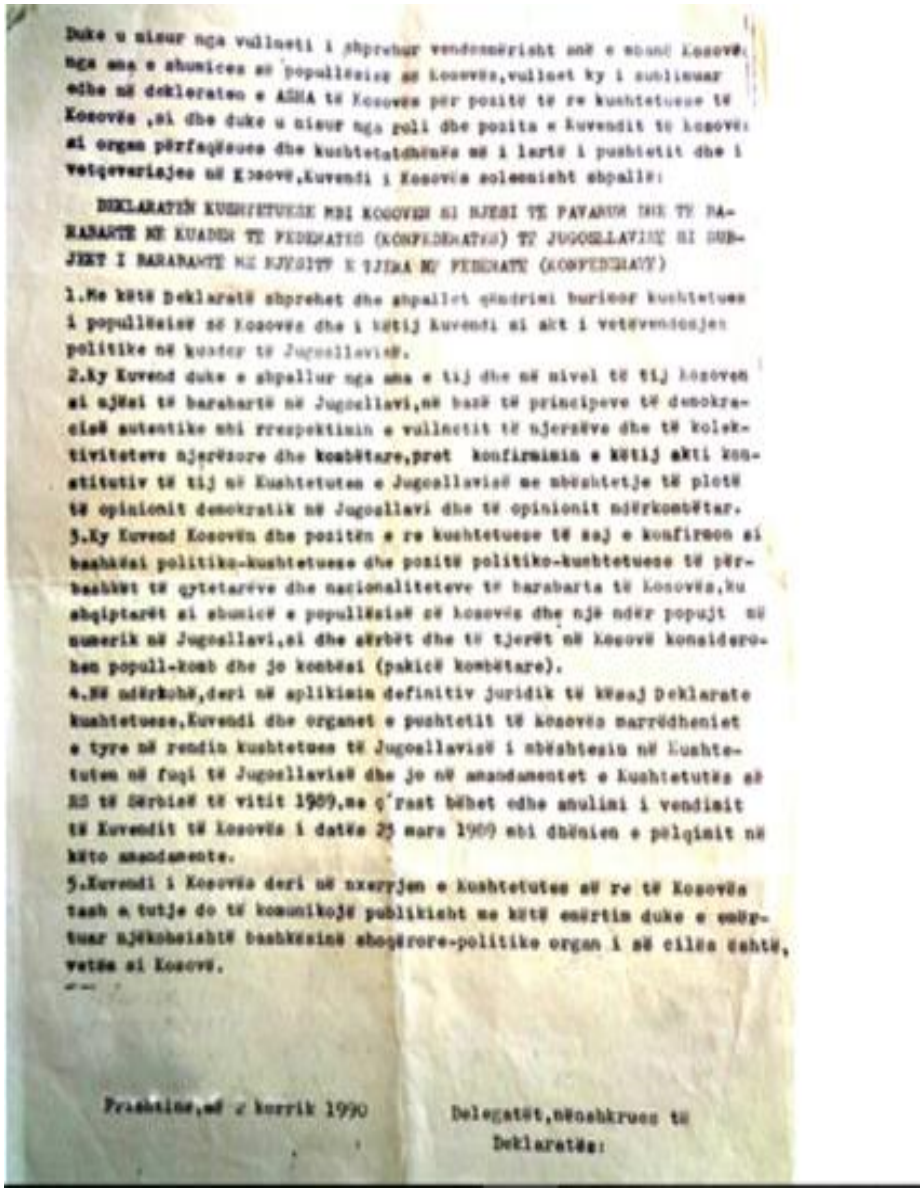
EKLER:

YSFC'nin resmi verilerine göre Kosova'da Nüfuslu Sayımı 1948-1991[312].

	1948	**1953**	**1961**	**1971**	**1981**	**1991**
Arnavut	498.242 % 68.5	524.559 % 64.9	646.605 % 67.2	917.167 % 73.7	1.226.736 % 77.4	1.596.072 % 81.6
Sırp	171.914 % 23.6	189.869 % 23.5	227.016 % 23.6	228.261 % 18.4	209.497 % 13.2	194.190 % 9.9
Karadağlı	6.679 % 1.3	31.343 % 3.9	37.588 % 3.9	31.555 % 2.5	27.028 % 1.7	20.365 % 1.0
Boşnak	6.679 % 1.3	6.241 % 0.8	8.026 % 0.8	26.351 % 2.1	58.562 % 3.6	66.189 % 3.4
Türk	1.315 % 0.7	34.583 % 4.3	25.764 % 2.7	12.244 % 1.0	12. 513 % 0.7	10.445 % 0.5
Roma	11.230 % 1.5	11.904 % 1.4	3.202 % 0.3	14.593 % 1.2	34.126 2.1	45.745 2.3
Hırvat	5.290 % 0.7	6.201 % 0.8	7.251 % 0.8	8.263 % 0.7	8.718 % 0.6	8.062 % 0.4
Yugoslav	… …	… …	5.206 % 0.5	920 % 0.0	2.676 % 0.1	3.457 % 0.2
Diğer	11.100 % 1.5	10.999 % 1.3	3.330 % 0.3	4.338 % 0.3	4.585 % 0.3	11.671 % 0.6
Toplam	733.820 % 100	815.798 % 100	963.988 % 100	1.243.693 % 100	1.584.440 % 100	1.956.196 % 100

[312] Arnavutların nüfus kaydına yaptıkları boykot nedeniyle, 1991'deki nüfusun değerlendirmesini Federal İstatistik Ofisi ve Belgrad Sosyal Bilimler Enstitüsü Demografik Araştırma Merkezinde yapılmıştır. Hivzi İslami, Studime Demografike…, s. 202.

Ek. 2. Kosova'nın Bağımsızlık İlanı Bildirisi[313].

Duke u nisur nga vullneti i shprehur vendosmërisht anë e mbarë Kosovë: nga ana e shumicës së popullësisë së Kosovës,vullnet ky i sublimuar edhe në deklaratën e ASNA të Kosovës për pozitë të re kushtetuese të Kosovës ,si dhe duke u nisur nga roli dhe pozita e Kuvendit të Kosovë: si organ përfaqësues dhe kushtetutdhënës më i lartë i pushtetit dhe i vetqeverisjes në Kosovë,Kuvendi i Kosovës solemnisht shpallë:

DEKLARATËN KUSHTETUESE MBI KOSOVËN SI SUBJEKT TË PAVARUR DHE TË BARABARTË NË KUADRIN TË FEDERATËS (KONFEDERATËS) TË JUGOSLLAVISË SI SUBJEKT I BARABARTË NË BAZËN E TJERA NË FEDERATË (KONFEDERATË)

1.Me këtë Deklaratë shprehet dhe shpallet qëndrimi burimor kushtetues i popullësisë së Kosovës dhe i këtij Kuvendi si akt i vetëvendosjes politike në kuadër të Jugosllavisë.

2.Ky Kuvend duke e shpallur nga ana e tij dhe në nivel të tij Kosovën si njësi të barabartë në Jugosllavi,në bazë të principeve të demokracisë autentike mbi respektimin e vullnetit të njerëzve dhe të kolektiviteteve njerëzore dhe kombëtare,pret konfirmimin e këtij akti konstitutiv të tij në Kushtetutën e Jugosllavisë me mbështetje të plotë të opinionit demokratik në Jugosllavi dhe të opinionit ndërkombëtar.

3.Ky Kuvend Kosovën dhe pozitën e re kushtetuese të saj e konfirmon si bashkësi politiko-kushtetuese dhe pozitë politiko-kushtetuese të përbashkët të qytetarëve dhe nacionaliteteve të barabarta të Kosovës,ku shqiptarët si shumicë e popullësisë së kosovës dhe një numër popujt në numerik në Jugosllavi,si dhe serbët dhe të tjerët në Kosovë konsiderohen popull-komb dhe jo kombësi (pakicë kombëtare).

4.Në ndërkohë,deri në aplikimin definitiv juridik të këtaj Deklarate kushtetuese,Kuvendi dhe organet e pushtetit të kosovës marrëdheniet e tyre në rendin kushtetues të Jugosllavisë i mbështesin në kushtetutën në fuqi të Jugosllavisë dhe jo në amandamentet e kushtetutës së RS të Serbisë të vitit 1989,me çrast bëhet edhe anulimi i vendimit të Kuvendit të Kosovës i datës 23 mars 1989 mbi dhënien e pëlqimit në këto amandamente.

5.Kuvendi i Kosovës deri në ngritjen e kushtetutës së re të Kosovës tash e tutje do të komunikojë publikisht me këtë emërtim duke e emërtuar njëkohësisht bashkësinë shoqërore-politike organ i së cilës është, vetëm si Kosovë.

Prishtinë,më 2 korrik 1990

Delegatët,nënshkrues të Deklaratës:

[313] Akademia e Shkencave dhe Arteve të Kosovës, "Deklarata e Kushtetuese e 2 Korrik 1990, Priştine 2015.

Ek. 3: Kosova Cumhurbaşkanı İbrahim Rugova ve Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile Ankara'da ile görüşmesi[314].

[314] http://telegrafi.com/cili-ishte-burreshtetasi-i-pare-qe-kishte-takuar-ibrahim-rugoven-foto/ (10.11.2016).

Ek. 4: Makedonya Arşiv Belgeleri.

П. 112У 1357+9 – 54/281-320

ПРЕТСЕДАТЕЛСТВО НА ЦЕНТРАЛНИОТ КОМИТЕТ НА СОЈУЗОТ
НА КОМУНИСТИТЕ НА МАКЕДОНИЈА

М А Т Е Р И Ј А Л И

ОД ДВЕСТА И ОСУМНАЕСЕТТАТА *СЕДНИЦА НА ПРЕТСЕДАТЕЛСТВОТО НА ЦЕНТРАЛНИОТ КОМИТЕТ НА СКМ, ОДРЖАНА НА 1 МАРТ 1986 ГОДИНА*

ЗА: А Р Х И В С К А Г Р А Ѓ А

Скопје, 1986 година

ranja građana u prodavnicama, sredstvima javnog saobraćaja i sl.*.

Brutalni postupci ne pogađaju samo pojedince i njihove porodice. Oni imaju odjek na širem području i direktno pod stiču Srbe i Crnogorce i pripadnike drugih nacija na iseljavanje. Ovakvi postupci izazivaju nacionalnu netrpeljivost i međunacionalne sukobe**.Neosporne su i šire političke posledice takvih postupaka, jer oni stvaraju sumnju u sposobnost društva da se efikasno suprotstavi albanskim nacionalistima i iredentistima.

4. Delatnost albanske neprijateljske emigracije

Posle kontrarevolucionarnih događaja 1981. iz tzv. levičarskih proalbanski orijentisanih emigrantskih organizacija i grupa "Crveni narodni front" i "Grupa marksista-lenjinista Kosova" eskalirala je i transformisala se u organizaciju "Pokret za albansku socijalističku republiku Kosovo" (PASRJ) kao front svih "levičarskih" snaga u inostranstvu.

* *Više građana srpske i crnogorske nacionalnosti iz Titove Mitrovice,Vroševca i drugih mesta žalilo se nadležnim organima na lica albanske narodnosti, da im onemogućavaju ostvarivanje prava korišćenja zajedničkih imanja,vrše raznovrsna oštećenja njihove imovine ili ih vređaju i omalovažavaju na nacionalnoj osnovi. Zbog neažurnosti,ova lica su odlučila da prodaju imovinu i da se sa kompletnim porodicama isele sa Kosova. Svo javnost vid pritisaka predstavljaju i zahtevi za prodaju imanja,neloviljavanjem da se ona po unapred određenoj ceni od strane Albanaca - komšija,mogu prodati samo njima.Neka od ovih lica su prekršajno kažnjena.Međutim,zbog izbegavanja privođenja iz strake i delom nepovezivanja u preduzimanje hitnih i valjanih akcija odgovarajućih organa tamna brojka ovoga vida pritisaka je sigurno veća.Jedan broj ispitanih lica u novim mestima prebivališta daju izjave o izvršenim pritiscima koja zbog protoka vremena, solidarisanja ili sporosti i nepotpunosti proveravanja bivaju delimično potvrđene ili nepotvrđene.*

** *Iz oblasti međunacionalnih sukoba u periodu 1983-1986.godine izvršeno je 415 krivičnih dela od čega na štetu Srba i Crnogoraca 348, na štetu Albanaca 43, obostrano 1 i 15 na štetu pripadnika ostalih nacionalnosti.U istom periodu izvršeno je 2.469 prekršaja od čega na štetu Srba i Crnogoraca 1.831, na štetu Albanaca 660,dok su ostali prekršaji obostrani ili na štetu pripadnika druge nacionalnosti.*

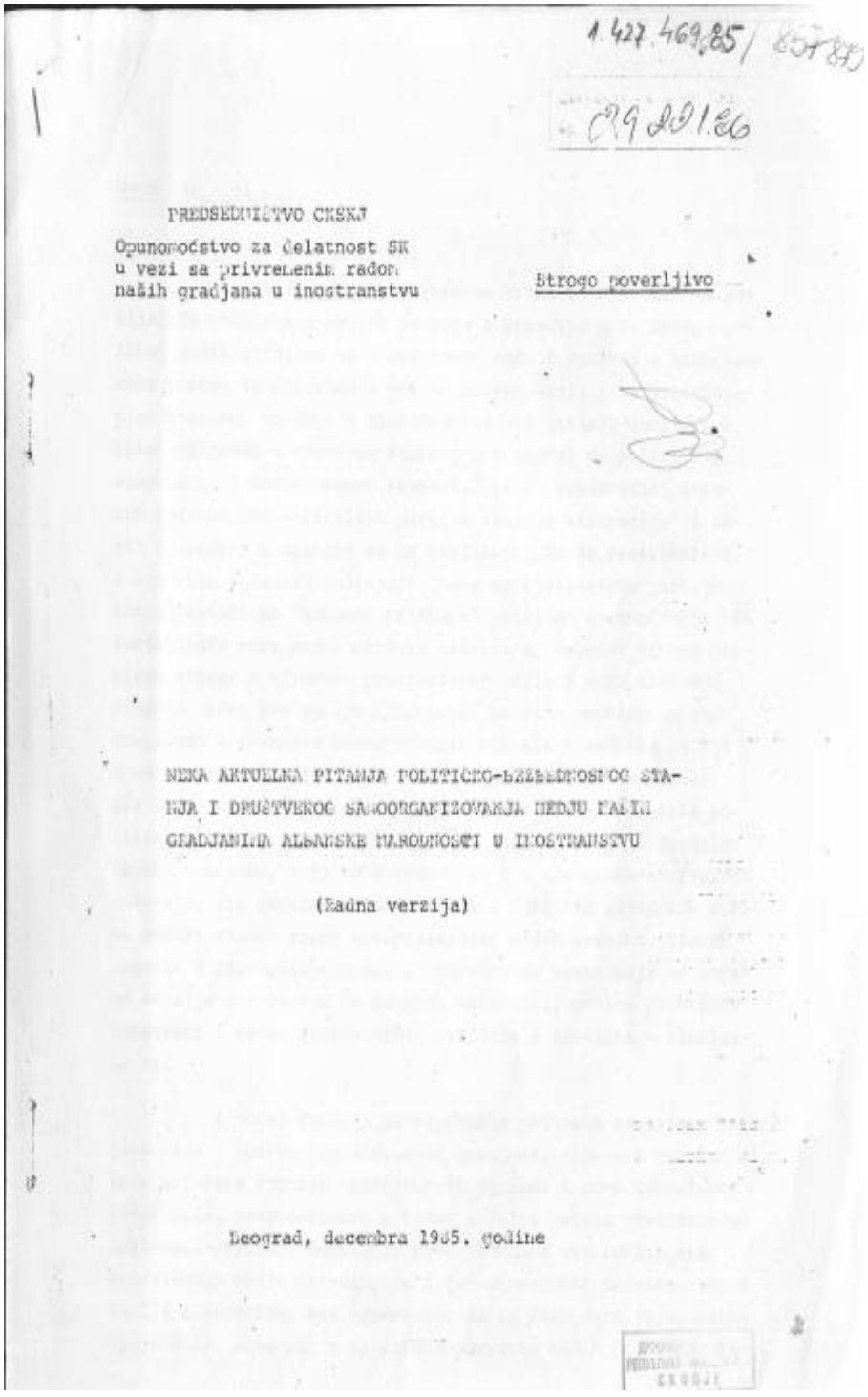
Iza aktivnosti PASRJ stoji obaveštajna služba NSR Albanije, posebno njeni centri i punktovi ugrađeni u diplomatsko-konzularna predstavništva Albanije u Evropi(Ženeva, Pariz, Istambul, Štokholm, Berlin i dr.) i SAD (Stalna misija pri UN u Njujorku). Ova organizacija deluje sa pozicija idejno-političke platforme Partije rada Albanije, a u taktici nastupa forsira zahtev "Kosovo-republika".

Rukovodeće jezgro PASRJ predstavlja oko 50 ekstremista koji su iz zemlje pobegli da bi izbegli mere službe bezbednosti i pravosudnih organa. Neki su otišli i sa našim putnim ispravama. Većina su bili rukovodioci ilegalnih organizacija i grupa u zemlji ili njihovi istaknuti članovi, a neki od njih su i bivši politički osuđenici. Njihova aktivnost u inostranstvu je nastavak delovanja u zemlji.

Ovo jezgro PASRJ je u stalnom kontaktu sa ALOS-om,a većina ih je, kao i drugi pripadnici organizacije, putovala u NSR Albaniju. Njihovo delovanje karakteriše uspostavljena neposredna veza i zajednički rad sa iredentom u zemlji. Članovi CK PASRJ se nalaze u inostranstvu i u zemlji.

U programima emigrantskog dela PASRJ prihvaćene su skoro sve teze "pokreta" iredente u zemlji. Isto tako, identični su ili vrlo slični, forma i metodi njihovog delovanja i organizaciono ustrojstvo*. Rezultat sprege sa emigracijom je uključivanje dvojice emigranata u rukovodstvo organizacije MLK u zemlji i rad na iznalaženju novih zajedničkih organizacionih oblika delovanja u cilju stvaranja jedinstvenog "Narodnog fronta za republiku Kosovo" na čijem čelu bi bila MLK, odnosno "KP Kosova". U tom smislu u zemlji i inostranstvu su održana dva sastanka, nakon čega su usledile određene organizacione promene u PASRJ i njegovom glasilu "Glas Kosova".

* *Od 1.103 krivično gonjena lica u zemlji od 1981. godine,318 ili 28,83 ih je bilo povezano sa PASRJ.*

1.427.469/85/ 857 87

CK 29.01.86

PREDSEDNIŠTVO CKSKJ

Opunomoćstvo za delatnost SK
u vezi sa privremenim radom
naših građana u inostranstvu

Strogo poverljivo

NEKA AKTUELNA PITANJA POLITIČKO-BEZBEDNOSNOG STA-
NJA I DRUŠTVENOG SAMOORGANIZOVANJA MEĐU NAŠIM
GRAĐANIMA ALBANSKE NARODNOSTI U INOSTRANSTVU

(Radna verzija)

Beograd, decembra 1985. godine

kodje, koristeći našu neravnopravnu pregovaračku poziciju u bilateralnoj saradnji, ove zemlje uz sve mere integrācije,otvoreno ili prikriveno sprovode otvorenu političku asimilaciju, usmerenu prvenstveno na decu i omladinu.

I pored ovakvih mera zemalja imigracije, ozbiljna karakteristika boravka i rada naših građana u inostranstvu je i dalje tendencija produžavanja boravka, a u tom kontekstu i trajnog ostanka vojnih obaveznika - što ima negativne posledice sa aspekta odbrane zemlje.

Stoga položaj i boravak naših građana albanske narodnosti u zemljama Z. Evrope u celini karakteriše neizvesnost radne i životne perspektive i teškoće u pogledu ostvarivanja prava po osnovu rada i boravka.

U sklopu globalnih interesa Zapada, imigracione zemlje boravak i rad naših građana albanske narodnosti u svojim zemljama posmatraju kao jedan od značajnih elemenata mogućeg stalnog pritiska na SFRJ, u zavisnosti od aktuelnog međunarodnog trenutka, konstelacije snaga Istoka i Zapada, međunarodne pozicije Jugoslavije, naše spoljne politike i unutrašnje ekonomsko-političke i bezbednosne situacije (pre svega u SAP Kosovo).

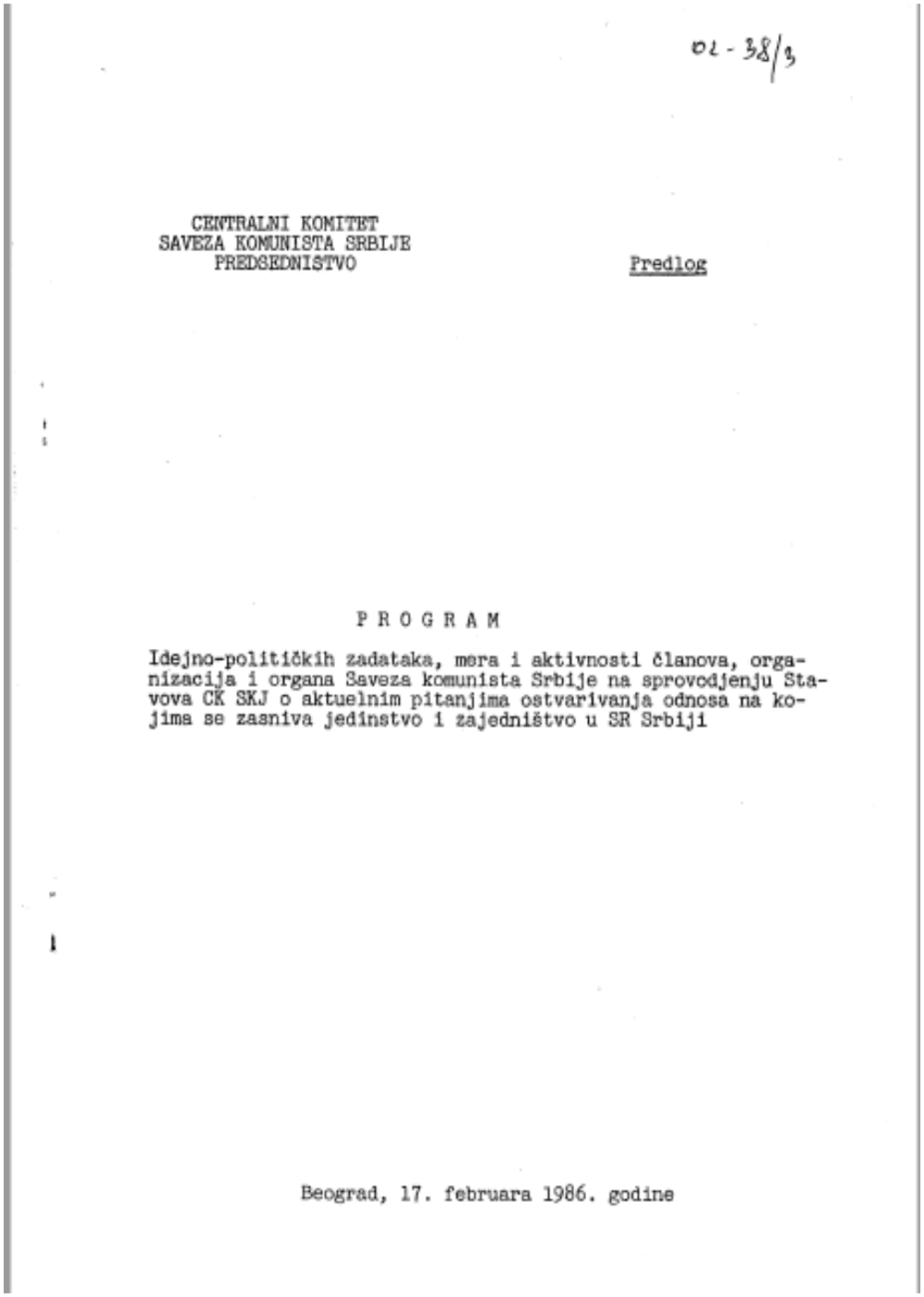
I DRUŠTVENO SAMORGANIZOVANJE NAŠIH GRAĐANA ALBANSKE NARODNOSTI

U zemljama Z. Evrope na privremenom boravku i radu nalazi se oko 51.000 naših građana albanske narodnosti[1], najviše iz SAP Kosova (26.000), SR Makedonije (20.000) SR Crne Gore (~~[illegible]~~ - ~~[illegible]~~) i SR Srbije (2.000-3.000). Osim toga u periodu od marta do oktobra u Z. Evropi (pre svega u Švajcarskoj) boravi oko 12.-15.000 sezonskih radnika[2] najviše sa područja

1) U SR Nemačkoj - 32-35.000; Švajcarskoj - 5.000; Belgiji 4.000 Švedskoj - 3.000; Austriji - 3.000; Francuskoj - 3.000.

2) SAP Kosovo - Gnjilane, Djakovica, Prizren, Peć; SR Makedonija - Tetovo, Gostivar, Kičevo, Struga, [illegible] SR Srbija, Pančevo i Bujanovac.

EK. 5: Slovenya Arşiv Belgeleri.

02 - 38/3

CENTRALNI KOMITET
SAVEZA KOMUNISTA SRBIJE
PREDSEDNIŠTVO

Predlog

P R O G R A M

Idejno-političkih zadataka, mera i aktivnosti članova, organizacija i organa Saveza komunista Srbije na sprovodjenju Stavova CK SKJ o aktuelnim pitanjima ostvarivanja odnosa na kojima se zasniva jedinstvo i zajedništvo u SR Srbiji

Beograd, 17. februara 1986. godine

KOMITETI KRAHINOR I LIDHJES SE KOMUNISTEVE TE KOSOVES

P R O P O Z I M

R A P O R T I

PER FUNKSIONIMIN E KK TE LK DHE PER KARAKTERISTIKAT THEMELORE TE AKTIVITETIT TE LK TE KOSOVES NE MES TE KONFERENCAVE XIII E XIV TE LK TE KOSOVES

Prishtinë, janar 1988

individual bujqësorë për 1,2% më pak dhe femra për o,44% më shumë.

Nga të dhënat mund të shihet se brenda kësaj periudhe nuk u realizua me sukses detyra e kongreseve dhe Konferencës XIII të LK të Kosovës mbi forcimin social-klasor të strukturës së LK, përkatësisht për sigurimin e pjesëmarrjes më të madhe të punëtorëve të prodhimtarisë së drejtpërdrejte në LK të Kosovës. Shkaqet e një gjendjeje të këtillë janë të shumta.

Për tërë LKJ si dhe për LK të Kosovës struktura nacionale e anëtarësisë së LK është kuptuar si çështje tejet e rendësishme ideopolitike. Duke u nisur nga kjo, shumica e organizatave themelore dhe organizatave komunale e organeve të LK i kushtuan kujdes të nevojshëm çështjes së zgjerimit të radheve të LK me pjesëtarët e të gjitha kombeve e kombësive. Në fund të qershorit të vitit 1985, struktura nacionale e anëtarëve të LK të Kosovës ishte siç vijon: shqiptare 67,o%, serbë 22,4%, malazez 5,3%, myslimanë 2,8%, turq o,88%, romë o,61% dhe të tjerë o,95%. Struktura nacionale e anëtarëve të LK të Kosovës gjithnjë e më tepër po i afrohet strukturës nacionale të popullsisë.

Në politikën e pranimit,përveç rezultateve dhe përparimit evident, sidomos në përfilljen më konsekuente të kritereve dhe përgatitjen ideopolitike të të propozuarve për pranim në LKJ, pati edhe mjaft lëshime e dobësi, posaçërisht në një numër të organizatave themelore të LK, ku pranimi nuk u bë në mënyrë të organizuar dhe permanente, por në mënyrë fushate dhe pa kurfarë përgatitjesh ideopolitike dhe pa një politike të pranimit të përcaktuar qysh më parë. Në një numër OTHLK ishin të pranishme dukuritë e mbylljes, të qendrimit sektar, posaçërisht ndaj disa kategorive. Këtë e ilustron edhe e dhëna që flet se mesatarisht 58% të OTHLK gjatë vitit nuk pranuan asnjë anëtarë në LKJ, ose gjatë viteve 1982, 1983 dhe 1984, 716 OTHLK nuk pranuan asnjë anëtarë, numri më i madh i

10

PREDSEDNIŠTVO CKSKJ
RADNA GRUPA

Za sejo Komisije – 4.1.90

NACRT

REZOLUCIJA

14. VANREDNOG KONGRESA SKJ O KOSOVU

BEOGRAD, 29.12.1989. G.

CENTRALNI KOMITET SKJ - PREDSEDNIŠTVO

ZA INTERNU UPOTREBU

OSTVARIVANJE STAVOVA SKJ O RAZVOJU SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANJA, BRATSTVA I JEDINSTVA I ZAJEDNIŠTVA NA KOSOVU

- Analitički materijal -

Beograd, juni 1987. godine